

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МАЪНАВИЯТ ГУЛИСТОНИ

*Миллий истиқлол ғоясининг асосий
тушунчалари ва тамойиллари ҳақида
суҳбатлар*

«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2002

Маънавият гулистони: Миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунчалари ва тамойиллари ҳақида суҳбатлар / Масъул муҳаррир А. Мелибоев. — Т.: «Шарқ», 2002. — 160 б.

Миллий истиқлол ғоясини халқимиз қалби ва онгига етказиш барчамиз учун, айниқса, ижодкор зиёлилар учун муҳим вазифа ҳисобланади. Китобхонлар эътиборига ҳавола этилаётган ушбу тўплам муаллифларининг бадиий публицистик мушоҳадалари ана шу вазифа масъулиятидан туғилган. Китоб миллий истиқлол ғоясини тарғиб этиш ва ўқитишда қўшимча муролаа манбаи бўлиши мумкин.

Б5К71.4(5У)

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2002 й.

*Истиқлол мафкураси кўп миллатли
Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя — озод ва
обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт бар-
по этиш йўлидаги асрий орзу-истакла-
ри, ҳаётий идеалларини ўзида акс эт-
тиради.*

Ислом КАРИМОВ

ИСТИҚЛОЛ МЕЪМОРИ

Комфирқа давридаги катта йиғилишлардан бирида Марказқўмнинг иккинчи котиби — ўша йиллари республикага «тартиб» ўрнатиш учун келган раҳбар бирданига зиёлиларга ташланиб қолди. Ҳақорат даражасидаги гапларни, ибораларни айтишдан ҳам тап тортмади. Кутилмаган бу зарбадан ҳамма ҳангу манг эди. Бирор киши бир нима дейишга журъат эта олмади. Чунки у — Ўзбекистонга «маънавий тартиб» ўрнатиш учун келган зот, қиличини аёвсиз қайраб турарди. Шунда номи ҳали кўпчиликка у қадар таниш эмас, аммо қатъияти, мустақил фикрлари билан бошқалардан ажралиб турадиган ёш вазирлардан бири... кутилмаганда шахсан «ўртоқ иккинчи»нинг ўзига эътироз билдирди: **«Зиёлининг нафсониятига тегиш керак эмас...**

Ёзувчилар билан ишлаш нақадар муҳим эканлигини дадил айта олган киши — Ислом Каримов эди.

Москвада Горбачев жон-жаҳди билан собиқ империянинг дарз кета бошлаган иморатини сақлаб қолишга уринаётган бир пайтда Ислом Каримов республика миқёсидаги йиғилиш минбаридан туриб **«Марксизм-ленинизм деган таълимот энди йўқ, тамом, вассалом, инсоният бу сохта ғоядан батамом халос бўлди»** деб айта олган ва бу билан собиқ марказдаги кўплаб даҳоларнигина эмас, шу яқин атрофлардаги майда-чуйда даҳочаларни ҳам ҳайратга, баъзиларини эса даҳшатга солган эди. Ўша йиллари «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг «инқилоб хиёбонидаги Карл Маркс ҳайкали ўрнига бобомиз Амир Темур ҳайкалини ўрнатайлик» деган таклифи ёки нашрлар орасида биринчи бўлиб «Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!» шиоридан воз кечишида Ислом Каримовнинг ана шу эътирофининг руҳи мужассам бўлган эди. Бу руҳ жон таслим қилаётган комфирқа учун бомбадай бир гап бўлганди.

Ислом Каримов ўшанда дунёда тамомила янги бир давр бошланаётганини, инсоният буюк бир ўтиш даври остонасига яқинлашиб қолганини бошқалардан кўра аввалроқ, теранроқ пайқаган эди.

Янгидан ташкил топган ҳар бир давлат Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо бўлгач, унинг раҳбари шу муътабар ташкилот Бош Ассамблеяси минбаридан нутқ сўзлайди. Бу маърузада нотик жаҳон ҳамжамиятига ўзини, давлатини, миллатини таништириши, дунёвий жараёнларга муносабат билдириши, мамлакати ва халқи олдида турган вазифаларни баён этиши керак.

Айтиш жоизки, бу — ўта масъулиятли ва мураккаб вазифа. Бутун дунё олдида, барча давлатлар раҳбарлари олдида шу даражага мос гапни топиб айтиш, эътиборни ўзига томон қаратиш осон иш эмас. Бу ҳам майли, одатда, бундай маърузаларнинг аксарияти ёш суверен давлатни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, иқтисодий ва бошқа ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги илтимослар билан тугайди. Суверен Ўзбекистон раҳбарининг БМТ Бош Ассамблеяси 48-сессиясидаги нутқи эса бу анъанадан четга чиқди. Юртбошимиз мустақиллик ва унинг маънавий-ижтимоий тамойиллари, халқимизнинг хоҳиш-иродаси тўғрисида гапирар экан, бу халқаро ташкилот нуфузини ошириш керак, БМТ фаолиятини янги шароитга мос тарзда ислоҳ қилиш зарур, деди. Дедигина эмас, конкрет таклиф ва мулоҳазаларини дадил ўртага ташлади. Унинг бу дадиллигидан «Ўзбекистон деганлари, билиб қўйинглар, куни кеча пайдо бўлиб қолган жой эмас, миллий давлатчилик бу ерда азалдан бўлган, ўз тарихи, анъанаси, бой маънавий мероси ва қадриятларига эга макон», деган маъно келиб чиқди.

Шу қисқа нутқ ва унинг баланд руҳи миллат ва мамлакат ривожиди жуда катта роль ўйнади.

Мамлакат тепасига келган ҳар бир лидер ўзини ислоҳотчи деб эълон қилади. Ўз даражаси, дунёқарашидан келиб чиққан ҳолда иқтисодий, ижтимоий ва бошқа тамойилларини олға суради. Яқин ва узоқ келажакка мўлжаллаган режалар тузади. Лекин дунёда нима кўп — мамлакат кўп, ким кўп — давлатлар тепасига келиб-кетаётган раҳбар кўп. Ислоҳотлар, режаларнинг сон-саногии йўқ. Аммо инсоният тарихида чин маънода ислоҳотчи деб тан олинган ҳақиқий реформаторлар жуда ҳам кам. Бунинг сабаби, жуда кўп ҳолларда ана ўша режалар, тамойиллар ўзни кўз-кўз қилиш учун тузила-

ди. Халқнинг руҳи, ҳолати, анъаналари, дунёқараши, миллатнинг ўзига хос хусусиятлари, иқтисодий замин ҳисобга олинмайди. Миллий эҳтиёж ва зарурат ўрганилмайди. Натижада режалар режалигича, тамойиллар тамойиллигича қолиб кетади. Ёки бундай пуч тамойиллардан бир мавсумлик муваффақиятлар келиб чиқади, холос. Ҳаётнинг мураккаб синовлари шамоли пухта ўйланмаган, асосланмаган, халқнинг хоҳиш-иродасига мос келмайдиган режаларни чирпирак қилиб юборади.

Ислом Каримов давлат раҳбари сифатида ўз тамойилларини шакллантирар экан, «Ўтиш даврида давлат бош ислохотчи бўлиб қолади», деган бениҳоя муҳим фикрни ўртага ташлади. Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий сиёсати асосларини тузар экан, айти шу алоқаларнинг мустақиллик манфаатлари билан уйғун бўлишига эътибор берди. Яъни, мамлакат ташқаридан олинадиган ёрдам ҳисобига эмас, асосан ўз кучига, имкониятига таянган ҳолда ривожланиши керак. Ўзбекистон дунёнинг ҳамма давлатлари билан ҳамкорлик қилиши мумкин, миллат манфаатларига зид келмайдиган ҳамма таклифларни қабул қилиши мумкин, аммо бу ҳамкорлик қандайдир олдиндан қўйиладиган шартлар, писандалар ҳисобига бўлмаслиги керак! «Биз тенг ҳуқуқли ҳамкор бўлишни, ҳамкорлик алоқаларида тенг овозга эга бўлишни истаймиз», деди Юртбоши.

Мустақиллик бошларида Ўзбекистонга баъзи шартлар ҳисобига ёрдам беришни истаганлар, Марказий Осиёнинг бу муҳим стратегик майдонини иложи бори-ча кўпроқ ўз таъсир доирасига олишга ҳаракат қилувчилар кўпайгани ёдимизда. Ўзбекистонга худди Шўролар каби арзон хомашё, арзон ишчи кучи тўлиб-тошиб ётган бир қўриқ деб қаровчилар ҳам бўлгани сир эмас. Ислом Каримовнинг қатъий позицияси бу қарашларнинг бирортасига ҳам йўл бермади. Мамлакатнинг замонавий иқтисодий потенциалини яратишда ўзига хос йўлдан борилди. Айримлар бир йиллик, бир мавсумлик экин экиб, ҳаммадан олдин хирмонларини кўз-кўз қила бошлаганларида, Ўзбекистонда ҳосили юз йиллар узлуксиз йиғиладиган боғларга асос солинди. Мамлакат қарз ботқоғига ботмади, аста-секинлик билан, айрим узилишлар, тақчилликлар билан бўлса-да, ўзини ўнглаб олиб, қаддини ростлади.

Агар ҳозир, мустақилликнинг ўн йили ўтгач, ис-

тиқлол даврининг асосий ютуқлари нималардан иборат, деган савол қўйилса, албатта, бизда ҳар қандай савол қўйгувчини ҳам қониқтира оладиган жавоблар бор. Бу жавоблар бошида, табиийки, Мустақилликнинг мустақамланиши, жамиятда барқарорликнинг сақлаб қолиниши, миллатлараро тотувлик, Ўзбекистоннинг жаҳоний кенгликларга чиқиши туради. Ва, яна, бу жавоблар орасида бизнингча, яна бир муҳим жавоб ҳам бўладики, бу, шубҳасиз, маънавият соҳасидаги ўзгаришлардир. Ислом Каримов XX аср адоғида **«Мен XXI асрни маънавият асри, маърифат асри, илм-фан, маданият ва ахборот асри бўлишига қатъий ишонаман»**, деди. Аммо юртбошимизнинг тўқсонинчи йиллар бошидаги нутқ ва маърузаларини синчиклаб ўқиган киши бу қатъий фикр ўша йиллариёқ аниқ шаклланганини ҳис этади. Ислом Каримов Шўролар салтанатидан қолган майиб-мажруҳ маънавий, иқтисодий меросни таҳлил қилар экан, миллатни, Ватанни, чин Озодликни фақат ва яна фақат Маънавият кутқара олишига амин бўлди. Маънавиятга қайтиш, тарихий адолатни тиклаш, дину диёнатга йўл очиш, дин давлатдан ажратилган бўлса-да у жамиятнинг маънавий ҳаётида, ахлоқ ва одоб тарбиясида муҳим ўринга эга экани ошқора эътироф этилди, ўтмиш ажодларимизнинг маънавий-маърифий меросидан баҳрамандлик Ўзбекистонда давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Бизда Амир Темур ва темурийлар даври маданиятига, улуғ алломалар, олимлар шахсига эътибор кучайганида узоқ-яқиндан чийилдоқ овозлар эшитила бошлади: «Сизлар маърифатли ва технократ Европа томонга қараб эмас, хурофий Ўрта асрларга томон юз бурмоқдасиз». Лекин вазифа беҳад аниқ ва равшан қўйилган эдики, бу овозлардан хавотирга тушганимиз йўқ. Биз ўз тарихий қадриятларимизни тиклар эканмиз, олис мозийнинг чигал чорраҳаларида қолиб кетиш учун эмас, улуғ келажак томон боришимизда маънавиятимизнинг соф, покиза булоқларидан баҳра олишни ният қилдик. Маънавият чашмаларига қайтиш — бу бизнинг келажак сари интилишимиз эди. Чунки қизил мафкуранинг оддий кўз билан илганмайдиган патак илдизалари ҳали вужудимизни ўраб-чирмаб турарди. Улардан халос бўлиш учун бизга гоё, асос, йўлчи-юлдуз лозим эди. Тўқсонинчи йиллар бошида Ислом Каримов халқ эътиборини қаратган ҳақиқатлардан бири шу эди.

Мустақилликнинг дастлабки йилларида маънавият, тарих, халқнинг бой ва ўлмас анъаналари билан бир қаторда тил масаласи ҳам кўтарилгани ёдимизда. 70 йил давомида ошкора тазйиққа олиб келинган тилимиз учун аслида бу табиий ҳол, у бошқа ҳеч бир тил, ҳеч бир миллат манфаатига зид эмас эди. Аммо ўшанда яна яқин-йироқлардан эшитилган таъна-дашномларни ҳам эслаймиз: «Мана, энди Ўзбекистон миллий маҳдудликка берилади, шу маҳдудлик қобиғида қолиб кетади. Ўз тили, ўз пули, ўзига хос йўли... Буларнинг бари мамлакатни дунёдан, халқни жаҳон жамоатчилигидан ажратиб қўяди. Бу йўл билан ҳеч қаёққа бора олмайдилар, ҳеч нарсага эриша олмайдилар...».

Бу таъналарни биз томонга қараб ошкора-яширин йўргалатаётганлар бир нарсани тасаввур ҳам этишолмаган — Ўзбекистон раҳбари эндиликда дунёдаги бирорта давлат, бирорта миллат бундан буён ўз ҳолича, бошқалардан узилган ҳолда, миллий қобиққа буркалиб яшай олмаслигини ҳам аниқ-равшан тасаввур этган эди. Дину диёнатга, тарих ва тилга эътиборнинг кучайиши теран умуминсоний қадриятларга асосланганини улар билишмас эди. Адолатга, тараққиётга, тинчлик-тотувликка хизмат қилувчи ҳар қандай анъана учун Ўзбекистон эшиклари ҳамиша очиқ эканини билишмасди. Миллий уйғониш, ўзликка қайтиш, ўзликни таниш — бу аслан умуминсоний фазилатлар эканини ўшанда кўплар англаб етмади.

Собиқ империя, бугун айримлар талқин этаётганидек, жуда осон, ўз-ўзидан парчаланиб кетгани йўқ. Шўролар салтанати ўз қадриятлари, шиорлари учун сўнгги нафасигача кураш олиб борди, энг сўнгги имкониятларини ишга солди, бир неча минтақаларда қонли можаролар келтириб чиқарди. Ўш ва Ўзган олов ичида қолганида, Наманган ва Паркентда эҳтирослар жўш урганида ҳамма иш чаппасидан кетишига бир баҳя қолди. Вазият ниҳоятда қалтис, аниқроғи, режали тарзда қалтислаштирилган эди. Битта ноўрин сўз, битта ноўрин қадам ёхуд битта ҳаяжонли буйруқ кифоя қиларди, холос. Аммо халқимиз бахтига, биздан кейин келадиган авлодларимиз бахтига бундай бўлмади. Юртбошимиз энг қалтис вазиятларда чинакам халқ етакчиси бўлиб туриб берди. Нажоткор чавандоздай, от устида туриб одамларни, ёшларни тинчлантирди, ўринсиз қон тўкилишининг олдини олди. Республиканинг собиқ раҳбари Москвада маслакдош аяхонларининг

пинжиги кириб кетганида Ислом Каримов халқ ичида бўлди. Ёшни ҳам, кексани ҳам эшитди, жабрдийдаларнинг бошини силади. Бу воқеалар нечоғли изтиробли бўлмасин, одамлар ўша кунлари ўз йўлбошчиларини танидилар, унга ишондилар, меҳр қўйдилар, атрофида бирлашдилар.

Ҳар бир даврнинг ўз муаммолари бўлади. Ҳаёт одамлар олдига ҳамма замонларда ҳам, ҳамма шароитларда ҳам турфа хил талаблар қўяди. Тинчлик-тотувликда, тўқинчиликда яшашнинг ҳам ўзига яраша муаммолари бор. Инсон ҳаёти фаровонлашиб боргани сари унинг эҳтиёжлари ҳам ошиб боради. Ибтидоий жамоа даврида ҳам, бугун ҳам, олис келажакда ҳам шундай бўлади. Ҳаёт одамларни ҳамиша синовдан ўтказди, талаб устига талаб қўяди. Бундай шароитда, шоир айтганидек, яшамоқнинг ўзи ҳам жасорат бўлиб қолади.

Ҳаёт одамларни шу қадар синаса, замона юртга раҳбар бўлиб келган миллат йўлбошчилари олдига бундан минг чандон кўп талаблар қўяди. Раҳбар халқи учун, миллати, Ватани учун жавоб беради. Йўлбошчи зиммасига келажак авлодларнинг бахтли ҳаётини таъминлаш, насибасини бут сақлаш маъсулияти ҳам юкланган бўлади. У ҳаммани тинглаши, ҳаммани эшитиши, ўтмиш ва келажакни бир-бирига боғлай олиши, воқеа-ҳодисалар ривожини бошқалардан кўра аввал кўриши, олис манзилларни аниқ тасаввур этиши ва минг бир ечимларни бир-бирига солиштириб, таққослаб, улар ичидан шахмат гроссмейстеридек яқкаю-ягона тўғри ечимни топа билиши зарур.

Ўзбекистон раҳбариди айти шу фазилатлар ўзининг қўйма ифодасини топган. Ислом Каримов деҳқон билан деҳқонча, олим билан олимона, сиёсатчи билан сиёсатдон сифатида гаплаша олади. Жаҳоннинг энг йирик банк эгалари, иқтисодчилар унинг фавқулудда салоҳиятига тан берадилар. Каримовни ҳақли равишда Мустақил Ўзбекистоннинг бош меъмори, бош иқтисодчиси, бош қурувчиси дейдилар. У қаршисида ўтирган суҳбатдошининг нигоҳларига тикилиб кўнглида нималар борлигини осон англайди, рақибларини шу англаш маҳорати билан лол қолдиради. Асоссиз мулоҳазаларни, ўринсиз чиранишларни ёқтирмайди, фикрини сода ва раvon ифодалайди.

Битта кичик мақолада Ислом Каримов фаолиятининг ҳамма қирраларига тўхталиб ўтишнинг мутлақо иложи йўқ. Унинг биргина ёшлар сиёсати борасидаги

фикрлари ўнлаб илмий ва бадиий тадқиқотларга асос бўлиши мумкин. Бугун Фарб мамлакатларининг энг машҳур илм даргоҳларида таҳсил олаётган «Умид»чилар Ислом Каримовнинг оталарча меҳрибон бағрида вояга етаётган умид гунчаларидир. Юртбошимиз пойтахтдаги коллежлардан бирида замонавий компьютер сирларини кунт билан ўрганаётган ёш йигитча устига меҳрибонлик билан энгашиб, кўлини елкасига кўйиб «Менга ўқитувчилик қиласанми?» деганида ёки Жиззахда ёш навқирон зобит йигитни даст кўтариб бағрига олганида, сизни билмадим, менинг кўзларим ёшланди. Назаримда, Ислом Каримов ўшанда биргина ёш зобит йигитни эмас, миллатнинг эртасини, келажagini кўтарди. Кўтарганда ҳам шиддат билан, меҳр билан даст кўтарди.

Йиллар ўтади, аммо одамлар, олимлару мутахассислар мустақиллик йиллари, истиқлол арафаси ва унинг дастлабки кунлари тўғрисида мушоҳада юришдан тўхтамайдилар. Янги-янги авлодлар учун бундай мушоҳадалар жуда зарур, деб ўйлайман. Негаки, айтайлик, орадан юз йил ўтгач, навқирон бир йигитча «Бир вақтлар кўчаларнинг номларини Москва тасдиқлаб берарди, далага нима экиш кераклигига, уйни қанча қават қуришга ҳам рухсат олинарди», десангиз, ҳайратдан анграйиб қолиши аниқ. Ана ўшанда истиқлол меъмори Ислом Каримов ишни нимадан бошлаган эди, деган савол туғилиши табиий. Бу саволга «Дехқонга ер беришдан» деб жавоб берсалар ажаб эмас.

Кўп лидерлар ислохотларни жуда узоқдан, халқ эҳтиёжларига билвосита алоқадор нарсалардан бошлаган ва шу боис ҳам ҳеч нимага эришмаган. Ислом Каримов деҳқонни ерлик қилди. Мулкдорлар жамият учун сув ва ҳаводай зарурлигини, одамларда мулк туйғусини шакллантирмай туриб, жамиятни, ҳаётни, дунёқараш ва турмуш тарзини ўзгартириб бўлмаслигини бошқалардан кўра аввалроқ пайқади.

Ислом Каримов сиёсий саҳнага шиддат ва қатъият билан кириб келди. Бошқалардан фарқли ўлароқ, унинг бу шиддати ва қатъияти бағрида жуда катта инсоний меҳр, саховат ва мурувват ҳам бор эди. Бу фазилатлар уни бугун ҳақли равишда Аср инсонига айлантирди.

ЎРТАДА БЕГОНА ЙЎҚ

Мен сизга ҳикоя қилиб бермоқчи бўлган воқеада асли ҳеч қандай «воқеа»нинг ўз йўқ. «Нима бор, бўлма-са?» дейсизми? Ўзим ҳам ҳайронман. Ҳеч қандай «жаҳоншумул» гап йўқ. Башарти, ҳар қалай, нимадир бирон нарса бўлса, бу ҳам хотирадир. Хотираки, мен учун нондай азиз. Кечмиш ҳангомалардан, ўзимнинг жайдари, қўлбола «фалсафа»ларимдан бир шингилини сизга ҳам илиндим. Бир инсон ўз тақдирдан қанчалик мамнун бўла олса, менинг ҳам шунчалик шукроналик қилишга, ўз тақдиримдан рози бўлишга ҳаддим сифади. «Жуда баланддан келяпти-ку бу домласи тушмагур», деб ўйляяпсиз, биламан. Э, ёғ ичида яйрамаган буйрак, яна нима керак сенга, дейсиз. Айни чоқда менинг эллик йиллик онгли ҳаётимни ичдан кузатган киши, мендан баҳарнав воқиф бўлган одамлар шунга иқрор бўладики, умримнинг бирон-бир палласида сокин, осойишта яшаш насиб этган эмас. Бутун умрим меҳнат, таҳлика, кураш, баҳсларда кечди.

Бахтни, омадни ҳар ким ҳар хил тушунади. Фараз қилинг, агар шундай бир мавзуда умумхалқ раъйини билишнинг иложи бўлсайди: «Яшашдан мақсад нима?» Маълум бўлардики, бир бўзбола йигитга — сулув, нозик-ниҳол ёр керак; бир ёлғиз чолга — муштипаргина ёстиқдош, ҳамхона; бир онаизорнинг кўнгли тусайдикки — ёлғизгина ўғлига ойдай келин топилса; бир бечора жиндай рўшнолик кўрсам, дейди; яна бировига қандолат дастгоҳи ёки атир-упа дўкони дегандай; кимгадир — давлат; тагин кимгадир — бойлик, мансаб, ёғлик амал, ер-сув, ҳовли-жой... инсон таҳайюлоти беҳудуд. Хуллас, ҳар каллада ҳар хаёл. Нафс овораси бўлиб юрганлар қанчадан-қанча! Э воҳ, шундай бир анойини топиб бўлармикан бу ёруғ жаҳондаки, «тила тилагинг-

ни» деганда, шундай орзу қилса: «Ё Раббил оламин! Мен табиатан гумроҳ, осий бандаман. Даргоҳинг кенг, дейдилар-ку сенинг. Қанийди, каминага ҳам жиндай ақл-фаросатдан қарашиб юборсанг...»

Дунёнинг ишлари қизик. Бир одамни бир йил лақиллатиш мумкин. Бошқаси, айтайлик, етти-саккиз, боринги, ўн йил алданишга мойил. Яна бири, эҳтимол, умр бўйи адашиб юрар. Ҳолбуки, наинки битта-яримта шахс, агар жамиятнинг маънавий негизи нобоб мафкура изнида бўлса, бутун бошлиқ халқлар, эл-элатлар, неча-неча авлодларни ҳам эллик йил, юз йиллар давомида қўйинини пуч ёнғоққа тўлдириб, чалғитиб юрса бўларкан! Ўйлаб ўйимга етолмайман: нима учун Одам сафиуллоҳ қавмлари, инсон руҳияти алдашга ва алданишга бу қадар мойил экан, а?

Яқин ўтмишда, турғунлик аталмиш у даврларда, бир шоир айтганидай, «виждон минбаридан туриб сўзланган нутқ»дан кўра (Тилак Жўра) қорин бўшлиғидан туриб сақланган сукут минг чандон афзал эди. Аммо қорнимга эмас, қадримга йиғлайман, деган гап бор. Туриб-туриб нашга қилади кишига баъзан. Эсимни танибманки, миллат тақдирини ўйлаганлар «миллатчи» деб маломат қилинди. Жамиятнинг нуфузли қатлами бўлган тадбиркору мулкдорларни «синфий душман»; ер-сув эгалари, бир неча таноб жойи бўлган қўлигул деҳқонларни «қулоқ» деб айбладилар Насл-насабингиздан оғиз очсангиз, «ирқчи»сиз. Халқингиз тарихини билишни истасангиз, нияти бузуқ худбин, «ёт унсур»сиз. Руҳонийларни «афъюнкор» деб сазойи этдилар. Она тилингизда хиргойи қилсангиз майли, бироқ илмий фикрлашга журъат этсангиз, қолақсиз. Ўз ватанингиздан баҳс очсангиз, оғзингизга урдилар. Тилингиз туркий тиллар оиласига мансуб эканини таъкидласангиз «пантуркист»сиз. Мўмин-мусулмонмисиз? А-ҳа, «панисломист»сиз. Рўза тутиб, намоз ўқисангиз, энг камида шахсий варақангизга ёзиш шарти билан ҳайфсан оласиз. Вафот этган отангизга ёки онангизга жаноза ўқитсангиз, фирқа билан хайрлашаверинг, ишдан ҳам қувиласиз, балким. Ўғлингизни хатна қилдирсангиз, шармандаю шармисор бўласиз. Аксарият, миллатни миллат қиладиган, унинг қиёфасини белгилайдиган кўп асрлик миллий, диний урф-одат ва таомиллар «эскилик сарқити» деб тақиқлаб қўйилди. Алқисса, том маънодаги «янгилик

сарқитлари» оилани ва жамиятни издан чиқазга бошлаган эди.

Одам боласининг бир руҳий иқлимдан бошқа руҳий ҳолатга кўчиши фавқуллода қийин кечади. Яна ҳадик ичида ўйлай бошлайман: истибдод даврининг сўнгги чоракам бир асрлик мубҳам даври чиндан ҳам ҳаётимизда юз бердимми ёки биз ғайритабиий бир туш кўрдикми? Риё қаерда тугадию зиё қаердан таралди? Ёхуд аксинча, ҳамон ўша мудҳиш, ғайриинсоний воқелик қўйнида яшаётимизу манови асрий ғафлатдан уйғона бошлаб, ўзимизни топаётганимиз ва ўз-ўзимизни таниётганимиз, яъни ҳозирги ҳолатимизнинг ўзи бир ширин рўё, сароб, ўзига хос антиқа тушми? Сеҳрли хомхаёллар, чўпчаклар осмонида парвоз қилмаяпмизмикан? Яна лақиллаб қолмасак бўлди, ишқилиб дейдиганлар йўқми? Гоҳо ўзимга ишонмаганимдан, телбаларча, у ёқ-бу ёқларимни ушлаб, пайпаслаб кўраман. Йўқ, ҳаммаси жойида. Хайрият! Шакшубҳаларим учун ўзинг кечиргайсан, Истиқлол жаноб олийлари!

Яшириш чикора? Майлбозликка жиндай рағбатим ҳам йўқ эмас. Гоҳида, жунбушга келган чоқларимда жиндай ошириб юбораман чоғи. Ёшлигимдан бор менда бундай қусур. Шунинг билан англаганимдан бўлса керак ёки беихтиёр десамми, тафаккур ва хотиралар уммонига чуқурроқ кириб борганим сайин изтиробу иддаоларим ортга чекиниб, маъсум, ёруғ ўй-ниятлар зухур қила бошлайди. Қарабсизки, тун тунаб, тонг отаётган бўлади.

...Дарвоқе, ўзим асли хатирчилик бўламан. Хатирчи деганингиз собиқ Бухоро амирлигидаги бекликлардан бири бўлган. Кейинчалик Самарқанд вилоятининг бағрига кўшилган район. Ҳозирда Навоий вилоятининг йирик туманларидан бири. Тоғ-тошлар, дала-туз, водийлар, дарёлар, кафтдай текис серунум ерлар, узоқ тарихлар, турли инсоний тақдирлар, миллатлар, тиллар, воқелик билан ривоят, ўтмиш билан келажак туташган жой. Баайни чорраҳа!

Хатирчи мулки асли азалдан кўп миллатли жой бўлиб келади. Одамлари серуруғ, серқатлам. Ҳар ўн нафаридан тўққиз яримтаси ўзбек. Уч-тўрт фоиз ҳар хил миллат кишилари яшайди. Чунончи, тожиклар, ўрислар, араблар, татарлар, лўлилар, корейслар, қозоқлар, яҳудийлар, олмонлар...

Убайдуллин деган татар киши бўларди. Довюрак, инсоф-диёнатли бир инсон. Туманда НКВД бошлиғи эди. Хотини Лена опа поляк миллатидан эди. Ўғли Володяни (теварак-атрофда ҳамма уни «Толиб» деб атарди нима учундир) хатна қилдиришга тиш-тирноғи билан қаршилиқ қилаверган. Бу орада НКВД бошлиғи вафот этади. Унинг рафиқаси умр бўйи ўзбеклар орасида яшайди. Касби тиббий ҳамшира эди. Ўзбек тилида тузуккина гапирарди. У ҳамма учун ҳаммабоп дўхтир бўлиб қолган эди. Ҳеч кимдан хизматини аямасди. Бора-бора шундай бўлиб кетди-ки, Лена Убайдуллина ўзбекларнинг ўз одами, ўзбеклар эса Лена опанинг ўзиники бўлиб кетди...

Орадан ўн йилдан зиёд вақт ўтди. Уруш тугади. Толиб ўн олти-ўн етти ёшларга тўлди. У ҳаммага «Мен ҳам мусулмонман» деб ғурурланарди. Бир куни гузар болалари билан Оқдарёга чўмилишга борганда тенг-тўш жўралари унинг уёқ-буёғига разм солиб, «Сен мусулмон эмас экансан», деб таъна қилган. Толибга бу қаттиқ алам қилади ва дадамга зорланади. У ўзини хатна қилдиришга рози эди. Дадамиз бўлса, бу хизматга тайёр эканини айтиб, онанг Ленани кўндираган, тагин тўполон қилиб қолса, мени маломатга қўяди, дейди. Чиндан ҳам, савоб оламан деб, катта ғалва устидан чиқиб қолиш ҳеч гап эмасди. Бироқ опадан бу хусусда сўраганларида рози эканини билдириб, деган:

— Ёшлиқ пайтида боланинг инон-ихтиёри, она сифатида, менда эди. Ким билсин, отасининг раъйини қайтариб тўғри иш қилмаган кўринаман. Қилмишимдан пушаймонман. Ҳозир ўғлим улғайган. Суннатни ихтиёр этган экан, мен қарши эмасман. Шундай қилиб, падари бузургимиз ўзлари бош-қош бўлиб, барча расм-русумлари, тўй-томошаси билан Толиб аканинг қўлини ҳалоллади. Ҳозирги вақтда уйланиб, бола-чақали бўлиб кетган. Унинг тақдири ва оиласида турли-туман миллатларнинг қони бор. Отаси татар, онаси поляк, хотини олмон, келини ўрис, фарзандлари ва набира-ларининг бошпуртига нима деб ёзилганини билмайман. Сўраш ноқулай. Бунинг қизиғи ҳам йўқ.

Мени қизиқтирадиган гап буёқда. Ҳозир Толиб ака олтмиш олти ёшда. Сувдарвоза гузарида биз тўрт-беш оила кишилар, катта бир хонадон бўлиб яшаганмиз. Бу хонадон аъзолари ҳеч қачон, ҳатто оғир уруш йилла-

рида ҳам айримчилик, бир-бирини турткилаш нима-лигини билмаган. Лена опа, ҳали айтганимдай, ҳаммамизнинг шахсий дўхтиримиздай бўлиб қолган эди. Бу мушфиқ аёл тиним билмас, барчанинг оғирини енгил қиларди. Атрофдагилар ҳам уни беҳад ҳурмат қилар, ҳар ким ҳар хил — биров ўз опасидай ёки сингисидай, бошқаси қизидай ёхуд онасидай кўрарди бу аёлни. Дугоналари кўп эди. У ҳаммани бирдай севар, ардоқларди. Гап-сўзи, муомаласи, чехрасидан унинг ўз ҳаётидан мамнун экани билиниб турарди. Бирон киши опани хафа қилгани ёки ранжитганини эслаёлмайман. Ёш ўспирин эканман, бир неча марта ўзим шахсан гувоҳ бўлганман: рамазони шарифларда каллаи саҳарда ўрнидан туриб, ювиниб-тараниб, ҳовлимиздаги рўза тутувчи аёлларга қўшилишиб, ифторлик қилиб юрарди, расм-русумларга жуда зийрак эди.

Толиб ака ҳозиргача ўзи туғилиб ўсган эски хонадонга ёшлигини қўмсаб келиб-кетиб туради. Онаси гарчи поляк аёли бўлса-да, она тили унинг учун ўзбек тили бўлиб кетган. Мабодо Толиб Убайдуллинни яқиндан билмаган бирон киши унга туйқусдан ўрисча гап қотса, шу заҳоти тилини тишлаб қолади: ўзбек тилининг ширин Хатирчи шевасида текис жавоб қайтаради. У билан гаплашиб тўймайсиз. Гап тилида ҳам эмасдир, балким. Ўзи яхши инсон. Қалбан, фикран ва зикран асл жайдари ўзбек.

...Орадан салкам эллик йил ўтди. Бир кун Хатирчида қариндошларни кўриб Тошкентга қайтар эканман, иттифоқо, автобусда Толиб оғани учратиб қолдим. Кўришмаганимизгаям кўп йиллар бўлган. У билан кучоқлашиб, оғиз-бурун ўпишиб кетдик. Худди ёшлигига қайтган болакай сингари, қушдек енгил тортдим. Хурсанд бўлганимиздан икковимизнинг ҳам кўзимизга ёш келди. Зеро, орадан кечган йиллар мобайнида қанчадан-қанча дарахтлар кесилиб кетди. Йўқотишлар бўлди, биз билмаган, кўрмаган, танимаган янги наслар туғилди. Автобусда ёнма-ён ўтириб, ака-укалар келакелгунча қуюқ суҳбатлашиб кетдик. Иккаламиз ҳам узоқ йўлда ўтган 5 соат вақт ичида беғубор ёшлик диёрига, асил ҳолатимизга қайтгандек бўлдик. У билан чақчақлашиб борар эканман, суҳбатдошимнинг тилида шунақа ноёб, антиқа ҳайратомиз сўз ва ибораларни эшитиб қолардимки, мен бу «айрилиқ» йилларида «маданийлашиб», «шаҳарлашиб» кетганим боис, нутқда ва

баъзан фикрлаш тарзида ҳам жуда кўп нарсалардан маҳрум бўлганимни шундоқ англаб турардим. Ўша алфозда мендан кўра у кўпроқ Хатирчи фуқароси эди. Ажаб...

Гап орасида, қисиниб-қимтиниб, ундан бир нарса-ни сўрашга журъат этдим. Кейинги вақтларда бошқа миллат кишилари орасида ўз ота-боболари юртига, тарихий ватанига қайтишга интилиш сезилмоқда. Бу қандайдир фавқултабий ҳодиса эмас, мутлақо табиий бир ҳол. Нима бўлгандаям Ватан — Ватан экан-да! Лекин бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом, деган гап ҳам бор. Ҳолбуки, келаётганлар ҳам, кетаётганлар ҳам уёқда ёки буёқда бир кун эмас, узоқ йиллар яшаган. Ҳатто ўзларининг «иккинчи ватанида» туғилиб ўсган. Шундай бўлгач, бошқа бир юрт одамларини бадном қилиб юришларини мен кўрнамаклик деб биламан. Ўз ватанини бир карра ташлаб кетган киши бошқа ватанга ҳам сиғмабдими, демак, ўзи яхши инсон эмас. Бундайлардан йироқ юриш керак.

Ўзбекистонда туғилиб, ўсиб, уйланиб, бола-чақали, ували-жували бўлиб, катта обрў-эътибор топиб, дунёга танилиб, сўнгра Янги Зеландия, Русия, Исроил, Австрия ёинки бошқа ўлкаларга бориб қолгач, буёқнинг одамларини ёмон отлик қилиб юрганларни эшитганимда хафа бўлиб кетаман. Иккиюзламачилик, мунофиқлик, нопоклик деб биламан буни. Бундай одамлар орасида кечагина елкама-елка ишлашиб келган ватандош олимлар, адиблар, артистларнинг номларини эшитиб танг қоламан. Ҳайф одамгарчилик, деб юборгим келади. Ҳаёт янгидан қурилаётган кезларда ҳеч кимга, туб жой аҳолига ҳам, русийзабон ёхуд бошқа миллат фуқароларига ҳам осон тутиб бўлмайди. Лекин бир нарса алам қилади. Бир киши тақдир тақозоси билан уй-жойини ташлиб, хонадонингизда йиллар давомида меҳмон бўлиб яшаса, у билан бир майизни қирқ бўлишиб есангиз-да, вақти етиб, ўз уйига кетаётганида сизга маломат тошларини отиб кетса!..

Бу масалада суҳбатдошим билан тўла ҳамфикр эдик. Мен «бошқа миллат» кишисига эмас, ўз ҳамшаҳар миллатдошим, қон-қариндош янглиғ ўз оғам билан ҳасратлашаётган эдим. Оббо, буёғи қандай бўлди? Нафсиламбирни айтганда, Толиб ака бошқа миллат намояндаси-ку, деган ўй мутлақо хаёлимга келмасди.

— Толиб оға, — дедим унга. — Мени авф этинг-у,

бир гапни сўрамоқчиман. Мана, янгамиз олмон миллатига мансуб, а? Германияда ҳаёт кечириб даражаси жуда баланд. Бу ҳеч кимга сир эмас. Келинойимизнинг у ёқларда қариндош-уруғлари йўқми? Олмонистонга кетамиз, деб хархаша қилмайдими, мабодо? Ёки Татаристонда сизнинг ота тарафдан қариндош, хеш-ақраболарингиз бордир? Кўнглингиз чопмайдими? Ёки улар келинлар, деб қистамайдими?

— Э, оғайни, — деди у. — Кўпол бўлса ҳам айтай: у ёқларда менинг итим ҳам адашган эмас. Эшакмия ебманми! Ҳар ким ўз кунига омон бўлсин. Инсон фақат қорни билан яшамайди-да. Германияда турмуш даражаси баланд бўлса — ўзига. Менинг хонадонимда ҳам турмуш даражаси немисникидан қолишмайди. Мен бу ерда ўз уйимдан. Ҳовли-ҳарамим бор. Хомтама бўлиб кўчиб кетганларни ҳам кўряпман. Ҳой афандилар, кетмаларинг, Ўзбекистонни ҳам, ўзбекдай бағри очиқ халқни ҳам ҳеч қаердан тополмайсан барибир, десам кулоқ солишмади. Ҳамма билади: Хатирчининг, манови дарёнинг лойқа сувини ичган одам Маккадан маъраб келади!.. Қаёқда! Гап қор қилмади. Кетиб қолишди. Бирови Австралия ёки Кримга, бири Исроилга, яна бирови аллақайси гўрга... Хўш? Эшитиб турибмиз: биронтаси хурсанд эмас. Ўлганининг кунидан, орият учун бетини шапатилаб қизартиб юрган бўлса-да, аҳволини ўзи билади. Мен ўз оромимда худога шукур, тинчгина ўтирибман. Еганим олдимда, емаганим кетимда. Шахсан мен учун на дин, на мазҳаб, ё бўлмаса тил, дил, бозор, мазор муаммоси йўқ. Отамнинг қабри шу ерда. Қозон шахрига обориб кўмиб келмаганмиз уни, миллати татар эди деб. Онамнинг ўлигини Варшавага кўтариб бормаганмиз, бошпуртига поляк ёзилган эди деб. У ҳам шу тупроқда дафн этилган. Бари ўзига. Менга Ватан — Хатирчи, оғайни. Бу ерда менга биронта бегона одам йўқ. Бари ўзимники. Ўзим ҳам бирон кишига бегона эмасман. Сен Берлин, Варшава, Қозон, Масковлардан гапирасан. Бе! Бирон жин чалиб, у ёқларга кетиб қолсам, нима деган одам бўламан?

*Эридан айрилган бир йил йиғлайди,
элидан айрилган умр бўйи йиғлайди.*

Хабаринг бор. Тошкентнинг қоқ марказида дадамнинг қариндошлари яшайди. Бир марта, болаликда,

сен билан уларникида бўлвдик ҳам, шекилли... Улар менга бу ерга, марказга келишни кўп марталаб маслаҳат беришган... Уй-жой масаласида ёрдам бермоқчи ҳам бўлишувди. Кўнмадим. Нима қиламан у ерда! Ўз уйим — ўлан тўшагим. Тиригим ҳам, ўлигим ҳам Хатирчида қолади менинг. «Эх, деревенщина!», «Қишлоқисан», дейишди. Ўзингдан қолар гап йўқ. Сенинг отанг менинг қўлимни ҳалоллади, раҳматли. Мен шунга қарор қилган эканман, фақат ўзбек жўраларимнинг дашноми туфайлигина эмас. Отам, гўрига нур ёғилсин, мусулмон бўлган. Албатта, ўз эътиқодимга кўра, қолаверса, раҳматли қиблагоҳимнинг хотирасига, арвоҳига, ўз вақтида амалга ошмай қолган хоҳиш-истагига ҳурматим юзасидан шундай қилганман. Э, нимасини айтасан, биродар! Яшаш, бу — Оқдарёга бориб чўмилиб қайтиш, балиқ овлаш, филвинди ё бўлмаса тухумбарак ейишгина эмас. Ёдингда қолганми бундай танқис хўраклар? Сенларнинг тилингда нима дерди... Ҳа, деликатес! Мени бир нарса қийнайди. Дадам НКВД бошлиғи бўлган районда. Бу қанақа даҳшатли ташкилот бўлгани, у орқали қандай қонли, машъум ишлар амалга оширилганини шоҳиди бўлди халқимиз. Лекин, Оллоҳга минг марта шукур, ҳозирга қадар бирон бир кимса менга домангир бўлиб: «Ҳой, жипириғ, сенинг атийинг менинг отамни ёки тоғамни хонасалот қилган, отган ёки ватанидан қувган!» деган эмас. Аксинча, уни таниган-билганларнинг ҳаммаси яхши инсон эди, деб миннатдор бўлиб гапиради. Бутун Хатирчистон халқи олдида юзим ёруғ. Менинг отам сенинг отангни қулоқ қилмаган. Агар шундай бўлганида ...олайлик, сизларнинг ўша ҳовлиҳарам мусодара қилиниб, у ерда ҳозир мен яшаб турганимда нима бўларди? Бундай ҳодисалар жуда кўп бўлган. Йўқ, биродар! Агар шундай бўлганида, мен бугун сенинг юзинга қандай қараган бўлардим? Ана шунинг учун мен ҳам ўзбекни Ўзбегим деб биламан. Умуман, ўзбеклар бошқа ҳеч бир миллатнинг арпасини хом ўрган эмас. Хоҳ яқиндан бўлсин, хоҳ йироқдан бўлсин, ўзбекка отиладиган тошни менга ҳам отилган тош деб биламан. Чунки менинг ўзбекка бўлган ҳурматим, аввало, ўзимга бўлган ҳурматим. Қолаверса, отамнинг арвоҳи ҳам шуни талаб қилади мендан.

...Инсон борки, ўз ўтмишини қўмсаб яшайди. Чун-

ки ўтмиш, бу — ёшлик, болалик, навқиронлик, демак. Ажаб, болалик палласи шафқатсиз оғир кечган одамлар ҳам барибир, ўзининг ўша ёшлик-бебошлик йилларини, беҳаловат дамларини нечукдир мамнуният ила бот-бот эслаб туради. Балким шунинг учундирки, қиш қўйинида баҳор, гунча бағрида гул, ёшликнинг сийнасида эса келажак яшайди. Заррада қуёш акслангани сингари. Киши орзу-умидларга фарқ бўлиб яшайди. Улардан бири: инсонни юртидан айирмасин. Абдий.

ҚИЙИН ВА ШУКУҲЛИ ҚИСМАТ

Шеърят ҳамма замонларда инсон қалбининг озодлигини куйлаган ва зулм, истибдодга қарши исён қилган. Озод муҳаббат, озод инсон, озод ватан одамзоднинг азалий орзулари ва шеърятнинг абадий мавзуларидир.

Тақдир тақозоси билан ҳаётимнинг ярим асрдан кўпроғи шўролар замонида кечди. Барча совет болалари каби Ленинни бобо, Сталинни ота деб тилим чиқди. Москвани оламнинг таянчи, СССРни бахт кошонаси, октябрь инқилобини озодлик бешиги деб билдим.

Бу тасаввур бамисоли болаликнинг ширин туши эди. Ақлимни таниб оламга очиқ кўз билан қараганим сайин бу лаззатли ёлғон зимнидаги аччиқ ҳақиқат аён бўлаверди.

Зоҳирда мен ўзимни улуғ мамлакатнинг бахтли фарзанди, тенглар ичра тенглик соҳиби деб юрар эканман-у, ҳақиқатда эса:

она тили йўқолишга,
тарихи унутилишга,
миллатининг номи ўчиб кетишга,

маҳқум этилган халқ вакили бўлган эканман. Етти иқлимга донғи кетган Имом Бухорий, Имом Термизийларидан юз ўгиришга мажбур қилинган, Амир Темур, Жалолиддин Мангуберди, Бобур каби саркарда ва давлат арбоблари «босқинчи» деб, Хожа Аҳмад Яссавий, Амирий, Фазлий каби шоирлари «реакцион» деб эълон қилинган ўзбек боласи эканман.

Бу ҳақиқатни англаш нақадар ўкинчли эди. Ўкинчларим шеърга кўчиб, шеърларим тузумнинг қаҳрига учраганда кўзим янада каттароқ очилди. Кўнгил изтироблари исёнга айланди.

Шўро замонида исёнкор шеърлар ёзиш қилич дамида юришдек хатарли эди. Шунга қарамай кўплаб ижодкорлар тузумнинг сохталиги ва золимлигини фош қилдилар. Ташбеҳ пардаларига ўраб, матбуот нозирларининг ўткир кўзларидан яшириб, оммага етказа олдилар. Бу туфайли бошларига не кўргиликлар тушишига қарамай ҳалол виждон сўзини айтдилар. Шўро адабиёти замирида улкан диссидентлик ҳаракати етилни ва бу исёнкор бадиий тафаккур қизил империянинг темир деворлари остида мафкуравий динамит бўлиб портлади.

Ўтган бир йил ичида собиқ Совет Иттифоқи харобаларида пайдо бўлган янги давлатлар ўз мустақилликларининг ўн йиллигини нишонладилар. Аҳли олам учун бу оддий тарихий сана, лекин биз — ўша тузумда яшаган ва янгича ҳаёт қураётган халқлар учун оддий сана эмас, балки қисматдир. Қийин ва шуқуҳли қисмат.

Озодлик ва мустақиллик деган манзил жуда гўзал, лекин йўллари тиканли экан. Сўнгги ўн йил ичида собиқ шўро минтақасида содир бўлган миллий ва гуруҳий низолар, қирғинлар ва қувғинлар руҳиятимизда изтиробли излар қолдирди. Ён кўшнимиз тожикларнинг кўргиликларига ўзимиз гувоҳ бўлиб, баробар қайғу чекдик. Озарийлар, арманлар, чеченлар учун жонимиз ачиди.

Аслида собиқ шўро махсус хизматларининг ёвуз режасига кўра қирғиннинг каттаси Ўзбекистонда бошланиб бутун минтақага ёйилиши керак эди. Фарғона, Ўш, Ўзган воқеалари бу фитнанинг дастлабки гулханлари эди. Худога шуқурлар бўлсинким, даҳшатли режа амалга ошмади. Ўзбекистон раҳбари, президент Ислом Каримовнинг ақл ва тадбир билан кўрган чоралари туфайли жамиятимиз биродарқушликнинг тубсиз жарига қулашдан омон қолди.

Тинчлик ва барқарорлик биз учун буюк неъмат бўлди. Шу туфайли тарихан катта давр бўлмаган ўн йил ичида кўп ишлар қилиб улгурдик.

Аввало иқтисодиётда ягона давлат монополияси тугатилиб, эркин бозор муносабатлари таркиб топа бошлади. Ерга, мулкка хусусий эгалик қайта тикланди; қишлоқда пахта якка ҳокимлиги барҳам топиб, табиатнинг софлиги учун кураш бошланди; ғалла ва нефть

мустақиллиги таъминланди. Юртим дарвозалари дунёга кенг очилди.

Тошкентни беш-олти йил илгари кўрган одам бугун уни танитай қолиши мумкин. Пойтахтимиз йилдан йилга гўзал, ораста бўлмоқда. Уни Фарғона водийси билан боғловчи довон йўли кенг, текис қилиб қайта қурилди. Ўзбекистон жаҳон денгизларидан узоқда жойлашгани учун биз бу йўлдан катта умид боғлаганмиз. Тошкент—Фарғона шоҳ йўли шарқда Хитой, Япония, ғарбда Оврўпа, Яқин шарқ мамлакатларини боғлаб турувчи янги «Ипак йўли»нинг бир қисми бўлажакдир.

Ўн йил ичида Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлатга асос қурилди. Кўппартиявийлик асосида сайланган парламент уч юзга яқин қонунни қабул қилиб, жамият ҳаётининг барча соҳаларида тамоман янгича, жаҳон тамойилларига мувофиқ муносабатларнинг ҳуқуқий негизини яратди. Шу йил 27 февралда ўтказилган умумхалқ референдумида бу негизлар янада мустаҳкамланди.

Ижодий меҳнат кишиси сифатида мен учун энг муҳими — она тилим ўз қадрини топиб, давлат тили сифатида олий минбарларда жарангламоқда. Шўро даврида руҳлари қатағон қилинган улуғларимиз халқига қайтдилар. Наврўз, ҳайит каби қадимий байрамларимиз тикланди. Биз мустақиллик берган бу неъматларнинг қадрига етамиз.

Ифтихор билан айтсак арзийдиган ишлар кўп. Лекин олдиндаги вазифалар, ҳал қилинажак муаммолар янада кўпроқ. Баъзан менга ўтмиш бамисоли икки қўли билан этагимиздан чангаллаб ортга тортаётгандек туюлади. Унинг ўткир, кучли панжаларидан халос бўлиб олға жадаллаш қийин кечмоқда. Бу биргина Ўзбекистоннинг муаммоси эмас. Шўро тузумида яшамаган, тоталитар тузум сиёсатини бошдан кечирмаган одам бизнинг ҳозирги қийинчиликларимизни тушунолмайди.

Замоннинг мураккаблиги, ҳайротомуз иши шундан иборатки, тарихий қисмат, шўро тузумини қулатиш, унинг ўрнига демократик тузум барпо этиш масъулиятини ўша шўро тузумида тарбия топган ва суяги қотган, демократик тузумда ўзи тугул ота-боболари ҳам яшамаган одамлар зиммасига қўйди. Ҳаётни янгилаш баробарида биз ўзимизни ҳам янгиламоқдамиз. Яхши

тушунамизки, бизнинг муаммоларимизни бошқа юрдан биров келиб ечиб бермайди.

Мамлакатимиз раҳбари кейинги йилларда айниқса ёш авлод тарбиясига, унинг ҳар томонлама камолотига қўп эътибор қаратаётгани бежиз эмас. Улардан умидимиз катта. Қалби озод, фикри теран, ўз юрти ва тақдирининг соҳиби бўлган, дунё билан баробар тиллаша оладиган янги авлод — Ватаним келажагидир. Мен бу келажакка ишонаман. Бағри кенг саҳий, мард, меҳнаткаш халқимга, табиати гўзал ва бой, осмони қуёшли, тупроғи олтин мамлакатимнинг эртанги кунига ишонаман.

ЯШАШНИНГ ТАЯНЧ НУҚТАСИ

Икки йил бурун хайрли бир зиёрат сабаби билан йўлимиз Хатирчига тушди. Шунча йиллар умр кечириб илгари бу ерларда бўлмаган эканман. Ҳаёт тажрибамга таяниб айта оламанки, Ўзбекистоннинг қайси гўшасига бориш насиб қилмасин, бетакрор жозибаси, эсдан чиқмайдиган бир хусусиятига шоҳид бўласиз. Хатирчи ҳам бундан истисно қолмади, албатта — биз уни ўзимиз учун илк бор кашф қилдик.

Бу ернинг ҳавоси майин, замини ғоятда саховатли. Бунинг тавсифини баён қилиш жуда мароқли, лекин алоҳида мавзу. Ҳозир гап бу ҳақда эмас. Хатирчининг биринчи танишувда мени лол қолдирган қизиқ хусусияти шунда эдики, негадир кўзга яққол ташланиб турадиган марказини тополмадик. Ҳамма кўчалар, бинолар, майдончалар бир-бирига озми-кўпми ўхшар, бирдай обод, бирдай гавжум эди. «Хатирчининг маркази қаердайкин?» деб сўрадим шу ерлик ҳамроҳларимдан. Улардан бири: «Марказ бўлиши шартми?» деб жавоб берди. Бошқалар мийиқларида кулишди. Бу воқеа анча пайтгача ҳаёлимни банд этиб юрди. Борингки, қишлоқнинг, шаҳарчанинг маркази бўлмаслиги мумкин дир. Балки бу қай жиҳатдандир маъқул ҳамдир. Лекин шу баҳона «марказ» ҳақида ўйлай бошладим. Қишлоқ-ку марказсиз ҳам туппа-тузук яшайвериши мумкин экан. Лекин, умуман олганда инсон яшайдиган ҳудуд марказсиз бўлмайди. Мисол учун, Хатирчи қишлоғининг ўзи туман маркази-да. Ё бўлмасам, марказсиз вилоят бўладими? Мамлакат бўладими? Хаёлот хусусийдан умумий томон парвоз қилади. Тасаввуримга нимани келтирмай маркази мавжудлигини топа бошлайман: Одам руҳониятининг маркази — юрак; одам вужудининг маркази — унинг учаси; ақлу тафаккурининг маркази — мия; кеча-кундуз тинмай айланиб ту-

рувчининг фалакнинг маркази бизга қимир этмайдигандай кўринадиган «олтин қозик» — Қутб юлдузи. Борди-ю, осмонга илмий нуқтаи назардан ёндошсак, Галактикамиз — Сомон йўлининг ҳам маркази бор. Дунёда ҳеч нарса йўқки, у ўз марказини ташкил қилмаган бўлсин. Тариқ уруғидан тортиб, кўринмас атом заррасигача ҳаммасининг ўз маркази мавжуд. Пайғамбаримиз ҳадиси шарифларидан бирида «Ёсин» сураси — Қуръони каримнинг юраги», деган эканлар.

Демак, мавжудлик бор экан, албатта марказлашув ҳам бор. Бусиз табиатда ҳеч нарса мумкин эмас. Бусиз ҳамма нарсанинг мағзи йўқолади, пучга айланади. Илмда буни хаос дейдилар. Лекин хаоснинг ҳам маркази йўқ эмас... Данакнинг ҳам барибир маркази бор.

Ўз-ўзидан савол туғилади: одам табиат фарзанди экан, унга ҳам тўла маънода марказлашув хос экан, маънавий-маърифий ҳаёти, руҳоний борлигининг ҳам маркази бўлиши керак. У нима?

Албатта, шундай марказ бор ва унинг бўлмаслиги мумкин эмас.

Ҳар қандай маънавият, маърифат, руҳониятнинг маркази, бизнинг назаримизда, бу — мафкура. Азал ҳақиқатларга суянадиган, азал ҳақиқатлардан келиб чиқадиган, азал ҳақиқатларни олға сурадиган ва ривожлантирадиган, ҳеч қандай чайқов, олди-сотдига тобе бўлмаган мафкура...

Бу сўзни эшитса, тушида кўрққандай сапчиб тушадиганлар ҳам бордир. Зотан, мустабид, тоталитар тузумлар мафкуранинг қандай қудратга эга эканини яхши билиб, уни ўзларининг тор ва манфур сиёсатлари учун чайқов бозорига айлантирган. Бунга узоқ тарихдан ҳам, яқин ўтмишдан ҳам мисоллар кўп. Инсоният бунинг кўп аччиқ, аламли, ҳатто ўта фожиали тажрибасидан хабардор, ўз бошидан кечирган.

Айтилик, собиқ Иттифокда яшаган халқлар коммунистик якка мафкура ҳукмронлигига роса «тўйган». Бир қатор халқлар ирқий, диний, синфий ақидапарастлик «гуллаган тузумлар даврини сурди». Бундай ҳолларда мафкура қобиғи остида нияти эзгуликдан йироқ тор гуруҳлар манфаати ётган. Улар ўта заҳарли даъволари билан одамларни чалғитган, бахтига зомин бўлган, ҳатто миллионлаб кишиларнинг ёстигини қуритган.

Лекин мафкуранинг мафкурадан фарқи бор.

Синфий, диний, ирқий ақидапарастликни биз мафкура деб қарашимиз керакми? Балки олимлар «Ҳа,

булар ҳам мафкура» деб жавоб беришар. Лекин нима десангиз денгу аммо уларни мафкура дейишга менинг тилим бормайди, негадир. Бу нарсалар мафкура ниқо-бига бурканиб олиб, ўзини мафкура сифатида кўрса-тиб, аслида ўз ёвуз ниятларини кўзлаган, жирканч амалларини бажарган. Ёки ҳозир ҳам шунинг иштиё-қида бўлаётгандир. Ҳар ҳолда ақидапарастликнинг маф-кура тусига кириши кўп одамлар назарида мафкура-нинг қадр-қийматини тушириб, уларни шундай «маф-кура»дан тамомила бездириб қўйди.

Ҳолбуки, ақидапарастлик мафкура эмас, аслида мафкуранамоликдир. Яна ҳам тўғрироғи — унинг ата-ласи. Ахир ҳарқандай гап ҳам қофияланиб вазнга со-лингани билан шеър бўлиб қолавермайди-ку. Ўқиганга на руҳий озиқ, на завқ берадиган олди-қочди гаплар-ни шишириб, ялтироқ муқовада «чоп этган» билан у адабиёт саналавермайди-ку.

Ҳолбуки, мафкура сўзининг ўзагида «фикр» деган сўз ётибди. Демак, чинакам мафкура тафаккурга тая-нади, фикр эгаси бўлишни тақозо этади. Мафкура-намолик эса аксинча, фикрни таъқиб этади, фикр-сиз-лик хамиртурушида кўпади.

Ҳақиқий мафкура халқ ҳақиқатига таянадиган, халқ манфаатларига хизмат қиладиган мафкурадир.

Ислом Каримов миллий истиқлол ғояси юзасидан қарашларини баён қилар экан, «янги мафкура» деган иборани тилга олади. «Янги мафкура» тушунчаси ўз ичига халқ, давлат, жамият, тарих тақдири билан боғ-лиқ, замини чуқур ва мустаҳкам олийжаноб ҳодиса-ларни қамраб олади. «Ўзининг ҳаётини, олдига қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қила оладиган, ўз кела-жаги ҳақида қайғурадиган миллат ҳеч бир даврда мил-лий ғоя ва миллий мафкурасиз яшамаган ва яша ол-майди», деб ёзади Ислом Каримов. Унинг назарида миллий мафкура «халқнинг мақсад-муддаоларини ифо-далайди», ва «ҳаётий ва маънавий муаммоларга жавоб излайди».

Ислом Каримов талқин қиладиган мана шу «янги мафкура»нинг энг қимматли томони — унинг ҳурлиги. Яъни у истиқлол мафкураси. Ҳар бир инсонни эрка, ўзи учун ҳам, ўз оиласи, маҳалласи учун ҳам, элу юрт учун ҳам масъуликка даъват этувчи мафкурадир. Масъ-улият йўқ жойда ҳурлик йўқ, ҳурлик бўлмаса, масъ-улият ҳам бўлмайди.

«Янги мафкура»нинг яна бир қиммати — халқнинг

турмуш даражаси билан ўлчаниши. Миллий истиқлол гоёси баёни билан танишар эканмиз, Президентнинг Сўзбошисидан тортиб, китобнинг Хулосасигача халқ манфаати, халқ фаровонлиги, халқ турмуш даражасини кўтаришга йўналтирилганига шохид бўламиз. Кимдир бу эзгу тамойилни шиор қилиб, халқни тўғри йўлдан чалғитишга уринади. Ҳолбуки, ҳар қандай «чалғиш» тараққиётни секинлаштиради, жамиятимиз олдида турган иқтисодий бўладими, моддий бўладими, иш билан таъминлашми ёки иш ҳақини орттиришми — муаммоларни ечишни орқага суради. Ҳар қандай муаммо эса тинчлик ва осойишталик шароитидагина ечилиши мумкин. Тинчлик ва осойишталикни таъминлаш эса арзонга тушмайди. Лекин агар у бузилса, халқнинг ўн йиллаб йиққани сел оқизгандай зое кетади.

Бу оддий ҳақиқатлар, аслида. Миллий истиқлол гоёси ана шу оддий ва айни пайтда абадий ҳақиқатларга таянади Шунинг учун том маънода мафкурадир, шуниси билан суҳбатимиз бошида тилга олинган мафкура намона даъволардан фарқ қилади.

«Мафкура» аталмиш баланд коргоҳ нимага бўйсунади? Нимага тобе? Уни нима бошқаради? Эсингиздами, Навоийнинг «Садди Искандарий»идаги гўзал қамровли сатрлар:

*Бу андозасиз коргоҳи васиё
Аросида бу боргоҳи рафиё
Ки турмуш муаллақ, анга йўқ сутун
Ки эрмас сутун йўқлугидин нигун...*

Коинот коргоҳида ер муаллақ тургани, унга ҳеч қандай устун қўйилмаса ҳам, йўқлик сари қулаб кетмаётгани Навоийга беҳад ажойиб ва фаройиб мўъжиза бўлиб туюлади. Навоий буни Мутлақи холиқнинг муаллақлиги каби қабул қилади ва тасвирлайди. Заминнинг ҳам, фалакнинг ҳам собитлигини, ҳеч қачон қуламаслигини Навоий мўъжизот каби таърифласа, буни физиклар коинотда жисмларнинг ўзаро тортишиш кучи билан изоҳлайдилар. Миллий мафкуранинг ўрнини, вазифасини, аҳамиятини мана шу устун — тортишиш кучига қиёслаш мумкин. Хоҳ алоҳида инсон, хоҳ жамият, хоҳ маълум бир мамлакатни олиб қарамайлик, унинг ҳаётида, тақдирида ҳал қилувчи устун. Миллий мафкура жамият аъзолари ва улар орқали бутун жамиятни қовуштириб, бирлаштириб, Ислом Каримов айт-

моқчи, катта мақсадлар сари йўллаб, йўналтириб, қолаверса, бошқариб туради. Табиат ва коинот миқёсларида олиб қарасангиз, одамнинг жони қил устида тургандек. Неча минг йиллардан бери у қил устида яшагандек бўлса-да, йўқолиб кетмай мавжуд экан, бунинг сири, аввало, унинг мафқурасининг бутунлигидадир. Мафкура-мақсад уни бошқармасайди, одам боласи аллақачон бу шиддатли коргоҳ ичида, унинг зиддиятлари ва курашларига дош беролмай, йўқлик сахролик саҳросига гум бўлиб кетарди.

Мафкура ўзининг ҳурлигини туганмас зиддиятлар ичида топди ва туганмас зиддиятлар ичида ҳимоя қилди.

Биз ўтмишдаги мафкуралар ва ғояларнинг тарихига назар солсак, уларни ўргансак, улардан бугунги ва эртанги кунларимизнинг янги интилишлари, янги ғайратлари туғилади деб орзу қиламиз. Зотан, Инсоният тарихи ғоялар курашидан иборат.

Ўтмишдаги ғоялар ва мафкураларнинг курашини ўргансак, кўп ибратли саҳифалар кўз олдимизда гавдаланади.

Шарқнинг ҳам, Ғарбнинг ҳам файласуфлари «Инсоният тақдири нима бўлади? Умуман, келажак одами қандай бўлади?» деган савол устида кўп бош қотирганлар. Мусулмон маданияти ва эътиқодининг юксак намояндалари бўлмиш сўфийлар — инсон ички дунёсининг ажиб тадқиқотчилари ҳам ғоя-эътиқод масаласида кўп риёзатлар чекиб, тажрибалар орттириб, бизга ёрқин ва ҳар жиҳатдан қизиқарли фикрлар тизимларини мерос қилиб қолдирганлар. Мустақиллик йиллари биз тасаввуф таълимоти билан танишишда кўп натижаларга эришдик, лекин бу тубсиз уммон дурдоналаридан бахраманд бўлишимиз учун ҳали яна кўп ва яна чуқурроқ шўнғишимиз лозим. Мен шундан қониқишдаманки, тасаввуф таълимотининг олий маҳсули — комил инсон ғояси миллий истиқлол ғоясига сингиб кетган.

Биз юксак ривожланган давлатларга қараб ҳавас қилаётган, улардан қолишмайдиган давлат қуришни орзу қилаётган, кураётган жамиятда Шарқ билан бирга Ғарб тафаккурининг маҳсули бўлган, бугун умумбашарий қадриятларга айланган ғоялар ҳам мужассам: қонунга бўйсуниб, амал қилиб яшаш, инсон ҳақ-ҳуқуқларининг олий қадриятлиги, одамларнинг миллати, тили, дини, ирқидан қатъи назар тенглиги ва

биродарлиги, диний бағрикенглик, дунёвий давлат ва дунёвий жамият, халқлар ўртасидаги маданий алоқалар ва меҳнат тақсимотининг кучайиб бориши ва ҳ.к.

Мен бу ерда ана шу ғоялар ҳам аслида Шарққа бегона эмаслигини, уларнинг илдиэлари аждоэларимиз ғояларига туташиб кетишини таъкиэламоқчиман.

Ўтган аср охирларида яшаб ўтган немис файласуфи Нитше «аксилнаэрониюн» деб номланган асарида келажак одами тўғрисида фикр юритади: «ҳаёт менинг наздимда ўсиш, ҳукм суриш, куч жамлаш, ғайрат билан яшашга бўлган туғма туйғу (инстинкт) билан айнан бир нарса». Одам шу ҳатти-ҳаракатларнинг жамулжамидан, калавасидан тузилганлигини қайд этаркан, Нитше давом этиб жуда ээтиборли хулосани айтади: «агар ўз устидан ҳукмфармоликка (ғайрат-шижоатга) ирода бўлмаса, махлуқ танаэзулга учрайди».

Нитшенинг шу жуда кўп ўй ва изланишлари маҳсули бўлган хулосаси билан донишманд сўфийларимиз, улуғ мутафаккирларимизнинг ҳаёт ва ээтиқод йўллари ни риэзатларидан кўэлаган мақсадлари чироғи билан ёритсак, бугунги жуда кўп муноэаралар ойдинлашиб қолади. Европанинг илғор фаласафаси чиқарган хулоса Шарқ ва ислом донишмандлиги нуқтаи назаридан ҳам нақадар ҳақ эканига ишонч ҳосил қиламиз. Сўфийлар ғайрат билан яшаш ва тинимсиз излаш, изланиш, ҳақни топиш, унинг висолига етишнинг соликлари (яъни, изланувчилари) эдилар. Улар ўз устидан энг юксак даражада ҳукмфармо бўлишга, ўзликни Худо муҳаббатига ғарқ қилиб, инсонларга кинот миқёсида ўрин топишга интилувчилар эди. Улар қанчалар ғоя кишилари бўлганларини айрим соэдароқ мисоллар воситасида бўлса-да тушунтириб ўтишга уриниб кўраммиз.

Ёдингизда бўлса, «Машраб қиссаси»да йўлда кетётган Шоирга муллалар дуч келиб, унинг ғаройиб қиёфаси, ўқиётган назму байтларидан ажабланиб, исминг нима, деб сўрайдилар. Машраб мийиғида кулиб: «Мен Худой...» — деб жавоб беради. Муллалар бошқа сўраб-суриштириб ўтирмай, Машрабни куфрда айблаб, уни ҳукмдор қошига судраб борадилар ва дарҳол дорга тортишни талаб қиладилар. Бу воқеанинг тарихи ўзбекона соэдалик билан давом этади. Лекин ҳодисанинг замирига чуқурроқ қаралса, у Мансур Ҳаллож воқеаси билан туташ ва унга уйғун эканини кўриш мумкин. Машрабнинг: «Мен Худой...» дейиши ва «...бер-

ди»сини айтмаслиги шоҳ Мансурнинг «Аналҳақ» — «Мен ҳақман» дейиши билан жўровоздир. Бу фалсафа тарихида ва умуман мусулмон дунёқарашлари силсиласида жуда улуғ ўзгаришларга олиб келган ибора буюк файласуф ва илмлар султониининг ўта фожиали ҳалокати билан яқунланган эди. Сўфий донишмандларнинг ҳаёт, фаолият ва асарларига бағишланган маноқибларда Мансур Ҳаллож бу дор остига онгли суратда, ўз олдига жуда катта ҳақиқатни исботлашни мақсад қилиб борганлиги таъкидлаб ўтилади. Бугунги тил билан айтсак, Мансур Ҳаллож ўз оригинал концепцияси учун ҳалок бўлди.

Ғоя, концепция, эътиқод учун дор остига бориш Исо Масиҳ тажрибасидан ҳам ўтган эди. Ва бу инсониятни янги эътиқод билан бойитган эди. Лекин Исо Масиҳдан тўрт юз-беш юз йил илгари Сукрот ҳаким ўз ғоялари учун курашиш ва қурбон бўлишнинг гўзал намунасини берган эди. Сукрот инсонни маънавий юксалтирадиган, камолотга етказадиган ғояларни кўтариб чиқди, яхшилик, донолик, оқиллик, адолатни тинмай тараннум қилди. У инсониятнинг ғоя учун илк эҳтиросли ва ортга қайтмас тарбияotchиларидан эди.

Диогеннинг ёзишича, Сукрот: «Одамга қанча кам нарса керак бўлса, у шунчалар Худога яқин бўлади», дер экан. Сукрот ёшларни камолотга чақирар, ёшларга соғлом турмуш тарзини тарғиб қилар, ўзи ҳам ҳамиша халқ орасида бўлар, Афинага вабо тарқалиб, кўп кишилар чорасизликдан ўлиб кетганларида Сукрот вабодан сақланиш тадбирини қилолган эди. Вабога чорадаво топган донишманд мутассибларнинг даъволари қаршисида чорасиз қолди. У ўзининг соғлом, инсонийлик, одамийлик ғояларидан воз кечишдан заҳар тотиб ўлишни афзал билди. Сукротдан ер юзи донишмандларига оқиллик ва ақлнинг тажаллийсини излаш ҳамма замонларда мерос бўлиб қолди. Сукрот, агар айтиш мумкин бўлса, инсониятнинг илк сўфийларидан эди. Шоҳ Мансур ҳам, Шоҳ Машраб ҳам, Насимий ҳам, Рим шоири Бозций ҳам, оламнинг чексизлиги ва мавжудотларнинг ранг-баранглиги ҳақида ёзиб ўтда куйдирилган Италия шоири ва файласуфи Жордано Бруно ҳам мафқуранинг ҳурлиги, озод инсон ҳамда илм-маърифат равнақига хизмат қилиши учун ажал жомини ичдилар.

Сукрот, Исо Масиҳ, Шоҳ Мансур, Шоҳ Машраб,

Бруно, Насимий, Боэций — фалсафанинг дорга осилиши, қатлгоҳга олиб чиқилиши эди.

*Муҳаббат йўлига қўйдим қадам, куйди кафи пойим
Менинг айбимни қилманглар, ман ул куйгонларданман...*

Бу куйиш — гоё йўлидаги куйиш эди ва бунда орқага йўл йўқ эди.

Вақт одам боласини тинимсиз суратда маҳв қилиб боради. Вақтнинг давоси йўқ. Ва одам вақтнинг чексиз уммонига шўнғиб ғойиб бўлади. Инсон ўзи нима? — деган савол яна наслардан наслларга мерос бўлиб қолади ва ҳар янги келган насл унга ўзи жавоб ахтаради. Ғоялар ва ўтган инсонларнинг ҳаёт тақдирларининг дафтарлари одамларга мерос қолади. Машраб бу меросийликни назарда тутиб айтади:

Тажарруд пеша Исоман, тажалли ёри Мусоман...

Фалсафа ва мафкура ўзининг шундай меросийлиги билан ҳикматли.

Фан кишилари фикрича инсон ақли чексиз имкониятларга эга. Лекин аслида шундайми? Бу инсоннинг ўз-ўзини алдаши, «аллалаб ухлатиши» эмасмикан? Ақлимиз чексиз имкониятларга эга экан деб хотиржам ўтиришимизга ҳеч қандай асос йўқ. Айниқса, бугунги ва эртага келаётган турли хавотир ва таҳдидларга тўлган дунёда.

Лекин бир улуғ ҳақиқатга тан беришимиз керакки, фалсафий тафаккур инсониятни бирлаштиради. Фалсафа барча одамларни бир-бирларига яқинлаштирадиган, яқинлаштиришга ҳамма асослари бўлган фандир. Шу жиҳати билан у бошқа барча соҳалардан қудратлироқдир. Одамларни бир-бирларидан динлари, ирқлари, эътиқодлари бўйича ажратадиган соҳаларда улар қанчалар олижаноб бўлмасинлар, қандайдир туганмас чекланганлик — маҳдудликлар бор ва уларни ҳеч нарса билан яшириб бўлмайди.

Фалсафанинг ошиқона ғояларигина инсониятга, унинг тараққиётига, йўл излашига баб-баробар холис хизмат қилади.

Фалсафанинг ғоялари инсониятни ҳеч қачон тарк этмайди ва турли миллий мафкураларнинг асослари олтин мағиз сингари зухурланади.

Ҳақиқатан ҳам, мафкура, унинг онаси бўлган фалсафа инсоннинг бахт-саодати, миллатларнинг равнақи

учун курашиб, телба дунёни оқил дунёга айлантиришда осон бўлмаган йўллардан боради.

Бир зум ҳам тинмаган, сўнмаган, яқунланмаган курашлар инсониятга мафкурасиз, фалсафасиз, ғояларсиз сира яшаб бўлмаслигини билдириб туради.

Ғоя қоғозда ва оғизда қолиб кетмаслиги учун уни деб курашадилар, ҳаётларини унга бағишлайдилар. Ғоянинг ҳаётга айланиши йўлида бутун жону жаҳонларини тикадилар.

Юқорида кўриб ўтганимиз содда, лекин ниҳоятда маънодор мисоллар худди мана шундан дарак бериб туради.

Сукрот ҳам, Шоҳ Мансур ҳам, Шоҳ Машраб ҳам, Бруно ҳам ғоянинг инсоният ва ҳақиқат учун қиммати ва аҳамиятига объектив ҳодиса деб қараганлар. Ўз ғоялари ва улар асосидаги инсоний яшаш, оқиллик принципларини бир одам умридан қимматли деб билганлар. Уларнинг ҳаммаларига: «йўлингдан қайтсанг, яшайсан» деб имкон берилган. Ҳаммалари ҳам ғоядан қайтиш, унга хиёнат этишни рад этганлар. Ҳатто қайтишга мажбур қилинган Галилей ҳам, сал ўтмасдан яна: «барибир Ер айланади» деб хитоб қилган! Булар каби инсониятнинг муаллимлари ўзларини қурбон қилиш эвазига ҳақиқат, эзгулик ва оқил яшаш принципларини ифодалаган ғояларини инсониятга то охир замонларгача муҳрлаб қолдирганлар.

Ошиқ бўлсанг, туну кун жонингни қурбон айлагил...

Машрабнинг бу сўзлари, барча донишмандларимизнинг фикрлари каби бугунги миллий истиқлол мафкурамизга тўғридан-тўғри даҳддор.

Ҳар қандай эзгу ғоя уни тўлқинлантирувчи, биллурлаштирувчи, ҳаракатга келтирувчи ошиқлар бўлмаса, қоғозларда ўлик маҳсулот каби қимирламай ётаверди. Ҳаёт жараёнларини сустлик, қарахтлик қамраб олади.

Биз келажаги буюк, озод, обод, эркин Ўзбекистонни қуриш, яратиш, эндиги наслларга мерос қилиб қолдиришни мақсад қилиб қўйганмиз.

Бу ғоя миллий мафкурамизнинг олмос юрагидир.

У Ўзбекистон халқини бирлаштирадиган, уни катта ижтимоий, маданий мақсадларни олдига қўйган халқ — маърифатли халқ сифатида танитадиган янги миллий мафкурамизнинг ўқ илдизи.

Бу ғоя бизнинг муҳаббатимизга айланса, онгимиз-

нинг ҳаракат меъёрларини бошқариб, белгилаб турса, бу ўта социаллашган дунёда миллий мафкурамининг галабаларини таъминлайди.

Иймонли одамнинг иймонсиздан фарқи бўлганидай, илиги тўқ одамнинг илиги пучдан албатта фарқи бўлади.

Жилла қурса илиги тўқ одам меҳнат-машаққатда тез толиқмайди. Қийинчиликларга дуч келганда ўтириб қолмайди ва турмушдан нолиб турмай ночорликнинг чорасини излайди.

Умуман, табиат бўшлиқни, пучликни кўтармайди. Бизга ташқаридан бўшлиқ бўлиб кўринадиган маконлар ҳам аслида табиат тарафидан асил нарсалар, айтайлик, ҳаво, сув, қум ва бошқа жисмлар билан тўлдирилгандир ва улар ер юзида, унинг қаърларида, осмон қаватларида мангу ҳаётнинг манбалари ҳамда мазҳарлари ҳисобланади.

Худди шунингдек, миямиз, фикримиз, дилимиз, ҳиссиётларимиз, айниқса, ҳавосизликни асло ҳазм қилолмайди. Бўшлиқ уларнинг табиатига мутлақо зид.

Мия, фикр, дил, ҳиссиётларда бўшлиқ, ҳавосизлик ҳосил бўлиши одам учун ҳавфли: киши яримта бўлиб қолади, ўз инсоний, фуқаролик бурчларини тўла ўтолмайди, ёрқин яшолмайди, ўзга турли таъсирларга дош беролмайди, уларга осон берилувчан бўлади. Замонамизда бўлиб ўтаётган кўпгина ғайриқонуний жинояткорона хатти-ҳаракатларнинг замирида шу бўштанглик, бўштоблик, манқуртликка мойилликлар ётишига гувоҳ бўлиб турибмиз.

Одам боласига ҳамиша мақсад-ғоя таянч ва суянч бўлади. Тирикликка, борлиқ ҳаётга мазмун ва маъно киритади.

Ўзбекона қарашларимизда биз ҳамиша тўлғинлик, бағрикенглик, ҳаёт ҳодисаларига сабр-тоқат, андеша билан муносабатда бўлишни ёқтираемиз, ўз ҳаётий турмуш таомилларимизда шуларга иложи борича риоя этишга уринаемиз. Умуман, одам агар у ақли расо бўлса, доим тўлғин фикр, тўлғин ҳиссиётлар билан яшашни истайди.

Ўзбекона тўлғинлик, бағрикенгликнинг ўзи нима?

Улар нималардан ҳосил бўлади?

Ўзбекона миллий қарашларимизда тўлғинлик, сабр-тоқат, қаноат, шукрона билан яшаш алоҳида ўринда туради. Бу нарса жуда илгарилардан, балки азалдан халқнинг қонида, ҳужайраларида, яратилиш зумрала-

рида мавжуд. Аҳмад Югнакий буни ғоятда ўзбекона қилиб айтган:

***Биликлик биликсиз қачон тенг бўлар
Сўнгакка йиликтек эранга билик...***

Бу қадим миллий қарашларимизга, миллий мафкура-мизнинг негизларига даҳлдор фикр. Пуч суякда ҳаёт қувватлари қолмаганидай инсон мияси ақли, заковати худди мана шу нарса, яъни Югнакий билик деб таъриф-лаётган нарса билан тўлдирилмас экан, у ғўрлигича, соддалигича қолиб кетаверади. Биз ҳозир билик сўзини қўлламаймиз. Мумтоз адабиётимиздаги жуда кўп тушун-чалар сингари фақат саҳифалардагина қолган. Унинг ўрнига билим деган сўз, тушунчани ишлатамиз. Лекин «билим» тўла маънодаги «билик» эмас. «Билик»нинг маъноси кенгроқ, туркиёнароқ, қадимийроқдир. «Билик»-да билиш жараёнларининг хулосаси мужассамлашган. Югнакий биликнинг моҳиятини яна шундай англатади:

Билик бирла билинур саодат йўли...

Биликли бўлишга интилиш — бу бизнинг Навоий-гача бўлган илк уйғониш даври миллий мафкурами-зинг тарихий қирраларидан бири. У Навоий ва ундан сал илгари теурийлар даврида жамият мафкураси-нинг етакчи ғояларидан бирига айланди.

Миллий мафкурамиз тарихига назар ташласак, би-ликка интилиш, яъни баркамол, зиёли инсон бўлиш тилаги худди бирликка, бирлашишга интилиш каби ўзбек халқи, миллати, кўпдан кўп қавмлари учун жуда қадимлардан ҳаёт таомили бўлиб келаётганини кузата-миз. Бизнинг адабиётимизни унинг илк бешикларидан тортиб то XX асргача билик ғояси ич-ичидан ёритиб, нурлантириб, жавҳарлантириб келганини кўра-миз. Иде-алларимизнинг асил мағзи ҳам биликли бўлиш истак-лари халқ қарашларида ҳукмрон бўлганлигида. Моддий қадриятларимиз ҳаминиша маънавий қадриятларимизни мустаҳкамлаб туради. Туркийларнинг илк йўлбошчила-ридан Алп Эр Тўнга — Афросиёб ҳозирги Турон ерла-рида улуғ шаҳарларга асос солгани нуфузли тарих ки-тобларида қайд қилинган. Бухоро, Самарқанд ва улар атрофидаги юлдуз туркумига ўхшаш гўзал шаҳарлар-нинг кўпига Афросиёб биринчи ғиштни қўйган. Ша-ҳарлар солишдан унинг муроди халқни маданийлаш-тириш, бирлаштиришни, ташқи кучлар ҳавфи қарши-сида ожиз бўлиб қолмаслигини кўзлаган. Яъни милод-

дан илгариги олис замонларда ҳам биликни халқ фаолияти ва орзуларининг марказига қўйган.

Зардўшт Турон текисликларида билик тушунчасини янги маданий эътиқодий даражага кўтарди. Билик Зардўштийлик эътиқодининг марказий ғоясига айланди. Билик — яхши сўз, яхши ният, яхши амал деб тушуниладиган бўлди. Билик ғояси шу жуда қадим динлардан бирининг асосига ётди.

Билик ғояси билан аждодларимиз саҳроларда, Турон текисликларида яшаш, шаън топиш санъатини эгалладилар.

Аждодларимизда яшаш завқлари жуда кучли тарбияланган ва уларнинг қонларига сингиган эди. Шунинг учун улар яшаш учун унча осон бўлмаган буюк саҳролару текисликларни фойз — инсон фойзига тўлдириб яшадилар.

Элликқалъада Султон Увайс бобо қўрғони қум тепалар узра неча юз йиллардан буён қал кўтариб туради. Бобо қўрғон тепасида қуёшни кутиб олар ва уни ғурубга кузатар экан. Бу ерларда кўҳна дарёмиз неча бор ўзанини ўзгартирган. Неча бор бу ерларни ташлаб кетиб яна қайтиб келган. Бобо бу ўзгаришларнинг устида эди. Ҳозир Султон Увайс қўрғони ёнгинасидан ХХI асрнинг темирйўли ўтяпти. Бобо орзулаган бўлмаса, бу йўл худди унинг пойидан тушармиди? Бобо кунчиқардан кунботарга ўтар йўллар, обод манзилларни кўз ўнгига келтирмаган бўлса, бугун поезд кириб келармиди бу саҳролар бағрига?

Миллий мафкура қатларида халқнинг орзулари ётади. Халқнинг обод ҳаёт орзуси ҳеч қачон ўлмайди. Биз шундай бобо орзулардан бино бўлган халқмиз.

БИЛИК! СЕН БИЗНИ ТИКЛАГАН, БИЗГА ШУКУХ АТО ЭТГАН САРВАТСАН!

ЯНГИ АСРДА ҲАМ БИЗГА ҲАМДАМ БЎЛ, БИЛИК!

РАВНАҚ ТОПГАЙ ВАТАНИМ — ОНАМ

Ҳамал келди, амал келди...

... баҳор севинчи яна кўнгилларни қитиқлай бошлади. Табиатнинг дилдираган танларига илиқ қон югурди. Муз тагида лойқаланиб оққан сувларнинг ғамли юзлари кулди, ўзлари хорфин-хорфин оқсаларда, бўшалган қул сингари эркинлик нашъасини кемира-кемира илгари босардилар...

Ҳамал келди, амал келди...

Абдулҳамид Чўлпон ҳазратлари бу сатрларда табиатнинг оддий манзарасини эмас, Ватан баҳорининг башоратини сезганлар, деб ўйлайман.

Афсус шуки, Озодликни бахтли тасодиф деб баҳоловчилар ҳам бор. Мазкур фикрни инкор этган ҳолда деймизки, табиат баҳорининг кириб келиши тасодиф бўлмагани каби, Ватан озодлиги — баҳорнинг юз очгани ҳам мутлақ қонуний жараён эди.

Баҳор боғларни яшнатади. Баҳор эпкинларига ҳомиладор куртаклар чирой очадилар. Аммо қайси бир кавакда пайт пойлаётган аямажиз бу гулларни ямлай-ямлай боғларни қуритиш қасдида. Эсли боғбон боғларни бу зулм ҳамласидан эҳтиёт қила олади.

Бир донишманд айтган экан: «Ватан — бир боғдир, Ватаннинг содиқ фарзандлари бу боғни ўз юрак қонлари билан сугормоқлари даркордир».

Ватан боғини юрак қони ила сугормоқлик — мажозий маънода айтилган. Ўзини шу ватан фарзанди деб ҳисобловчи одам бутун жону тани билан бу боғни яшнатиш учун хизмат қилиши керак, дейилмоқчи. Баҳорий озодликка аямажиз ҳуруж қилгудек бўлса, том маънодаги юрак қони тўкмаклик билан ҳам ҳимоя этмоқ зарурати туғилади. Табиат баҳорининг қонунияти барча жойда бир бўлгани каби, Ватан боғини эҳтиётлаш, яшнатиш мажбурияти ҳам барча мамлакатларга

хосдир. Яъниким, немислар олмон диёрини, можаролар Можаристонни, англизлар Ингилистонни, гуржилар Гуржистонларини қандай авайласалар, биз — ўзбеклар Ўзбекистонимизни ўшалар каби, балки улардан-да юксакроқ мартабада севмоқлигимиз фарздир. Биз бугунча тараққиёт бобида айрим мамлакатлардан ортда эканимиз айб эмас, аммо Ватанга бўлган эътиқод, муҳаббат бобида ортда қолмоқлик сира мумкин эмас.

Ҳамал келди, амал келди...

Озодлик баҳорини асраб қолиш, Ватан боғини яшнатишнинг асосий шартларидан бири — амалдир, яъни ҳар биримизнинг хизматимиздир. Тинмай айтилмиш олқишлар, ҳатто дуолар, ўзимизда бир ғайрат, бир интилиш йўқ экан, ижобат бўлмас, валлоҳиаълам. Тангри-таоло айтибдики: «Эй бандаларим, сизлардан ҳаракат, мендан баракот». Оғир жанг олдидан Амир Темур ҳазратларига аъёнлари дебдиларким: «Эй соҳибқирон, дуо қилиб Оллоҳдан сўранг, бу қалъани олайлик». Шунда ҳазрат соҳибқирон: «Агар дуо билан олинмиш мумкин бўлса, мусулмонлар учун Бадр жанги бўлмас эди», деган эканлар.

Ҳамал келди, амал келди... Бу «кутайлик, кўрайлик» деб эмас, «курашайлик, бунёд этайлик» деб яшамоқ фурсати келди, демакдир. Камоли жасорат ва матонат билан илгариламоқ фасли келди демакдир.

«Ватан атамасига улуғлар, донолар турли сифатлар беришган. Улардан аълороқ тарзда сифатламоқдин даъво қилмаганимиз ҳолда онгимизнинг қулочи етар даражада фикр билдирмоққа интиламиз. «Ватан — одамнинг киндик қони тўкилган ердир», деган таърифга эътироз билдирмасак-да, айтмоқчимизки, бу шартли бир тушунчадир. Агар туғилган жой тўла маънода Ватан бўлганида эди, биз томонларда туғилиб ўсган немислар, яҳудийлар, қрим татарлари ва яна бошқа миллат вакиллари ота-боболари юртига кўчишмас эди. Ҳорижда туғилган ўзбеклар «Ватан» дея Ўзбекистонга интилмас эдилар. Демак, ватан — энг аввало, ота-боболарнинг покиза ҳоклари ила шарафланган жойдир. «Ватан остонадан бошланади», деган таърифга ҳам бир оз таҳрир киритмоққа эҳтиёж сезамиз; Ватан — ҳар бир кишининг қалбида Ватаннинг жажжи қиёфаси яшайди. Ватан — биз нафас олаётган ҳаводир. Ватаннинг бир зарраси эканини англамоқ киши учун ифтихор ва шарафдир. Ватанга муҳаббатни жамлай олган юрак фақат одам боласига хосдир. Тангри — таоло

дебдики «Мен одам болаларини азиз ва мукаррам қилиб яратдим». Бу азиз ва мукаррамликни «Ватанни севмак, Ватанни қадрламоқ, эътиқод этмак ва равнақи ҳамда шону шарафи учун хизмат этмак», деган фазилатларда кўраимиз.

Юрак, ўпка, жигар... барча жонзотларда мавжуд. Ҳатто кўзларимизга аранг илинадиган чумоли, чивинда ҳам юрак бўлса керак. Барча жонзотлар ҳам Яратганга тасбеҳ айтадилар, аммо ота-онага муҳаббатлари чеклангандир — вақти келиб ота-оналарини унутадилар. Ватан муҳаббати ҳам чеклангандир, туйғу эмас, илмда «шартли рефлекс» деб аталувчи одатдир. Жонзотлардаги «Ватан» тушунчаси ўз уяларини ҳимоя қилиш билангина чекланади. Даф қилаётган кучдан ожиз бўлсалар, бошқа уяга кўчиб, яшайверадилар. Ота-онага, Ватанга бўлган муҳаббат фазилати фақатгина Одам болаларига берилган. Шундай экан, Ватан қадрига етмасликни Тангри неъматларига ношукурлик, беписандлик деб баҳоламоқ ҳам мумкин.

Ҳамал келди, амал келди — боғни парваришлаш вақти етди. Озод Ватаннинг озодлик ғояси шу қадар буюк, шу қадар муқаддаски, у нопок ва лойқа оқимлардан беқийс даражада баланд туради. Чунки айнан унда янги жамият ўз ибтидосини олади. 1991 йил 31 августда эълон қилинган истиқлол олам аро бир машаъла ёқдики, энди уни ўчирмоқ мумкин эмасдир. Ўчирмоққа уринмоқ эса нодонликдир. Истиқлол — Ўзбекистон келажаги учун яратилмиш зарур шарт-шароит демак. У янги жамиятга, тараққиётга пойдевор қурди. Бу пойдевор устига бунёд этилажак Озод Ватан саройига дунё ҳавас қилажак, иншооллох!

Узоқ йиллар қоронғи зиндонда ётиб хасталанган одамни озодликка, Ёруғликка чиқариб «борадиган маррангга қараб югур», денг-чи, нима бўларкин? Югуриш у ёқда турсин, балки юра олмас, йиқилиб ҳам тушар. Унинг қад тиклаши, юриши, югуриши, маррага етиб олиши учун парвариш керак.

Бизнинг қураётганимиз янги жамият эски, адолатдан йироқ, иқтисодий жиҳатдан қолоқ олам аро бир жамият туғилди-ю, ўзининг дастлабки нафасидаёқ эски жамият йўриқларини буткул инкор этди. Илк саъй-ҳаракатларданоқ адолатсиз жамият илдизларини қуритишга киришди. Қад ростлаётган янги жамият «адолатли ва тўкин ҳаёт, барча неъматлар истилочига эмас, даҳоларни етиштиришга, инсон ақлий қудратини яна-

да такомиллаштиришга, қодир бўлган озод она Ватанга бериляпти», деган ҳақиқатни амалда исбот этипти. Жамиятимиз узоқ йиллар мудраб ётган барча ажойиб туйғуларни уйғотувчи тартиботлар сари одимляпти. Бу ўринда бир ҳақиқатга диққатни жамламоқ жоиз: ўз эрки, ўз мустақиллиги, ўз бахтини яратиш учун одамлар қай тарзда, қай кўринишда кураш олиб бормасинлар, мақсад — пировард натижа — Ватан равнақи бўлмас экан, барча уринишлар пучдир.

Ҳамал келди, амал келди...

Аждодларимизга насиб этмаган истиқлол шарафи, бахти ва ҳаракат салоҳияти том маънода сиз билан бизга насиб этди. Биз фақат озодлик қуёшини кўриб қолмай, балки бу қуёшни энди турли қора булутлардан, бўронлардан ҳимоя қилиш шарафига эришдик. Шу сабабли ҳам кейинги авлодларга нисбатан Ватан равнақи учун биз маъсулроқдирмиз.

Ватан равнақи — қудратли иқтисодий кучга айланишдир. Айни чоқда инсоннинг руҳият, маънавият жиҳатдан қудратли қалъага айланмоғидир. Ватан юксалишини ўйламак — бир пайтлар қўлдан кетган ҳуррият ва номусни ўз ўрнига келтиришга ҳаракат этмоқликдир. Энди ўйлаб кўрайлик: ҳуррият ва номусни нима йўқотади? Ноаҳиллик. Энди уни нима ўз ўрнига тиклай олади? Аҳиллик, яқдиллик! Боболаримизнинг шарафли кунларини, одилона даврларини нима тирилтиради? Иттифоқлик!

Бир гуруҳ одам қасида айтмоқ билан овора бўлса, яна бир гуруҳи «қани нима бўларкин», деса-ю, бошқа гуруҳ эса зўр бериб ишлагани билан тараққиётга яқин ҳам йўланмайди. Бу ҳол машҳур масалдаги аравани уч ёнга тортаётган нодон жониворларни эслатади. Тараққий топмоқликнинг шарти — бир тан, бир жон бўлиб ишламоқлик. Халқимизда «бир яхшидан, бир ёмондан ўрناق ол», деган ҳикмат бор. Бунда ярим аср муқаддам озодлигини эълон қилиб қўйиб ҳали-ҳануз қаддини ростлай олмаётган мамлакатларнинг тақдири барчага ўрناق бўлиши керак. Ўзаро келишмовчиликлар, қиргинлар оқибатида уларга тараққиёт — юксалиш саройи эмас, хорлик ботқоғи насиб этиб турибди.

Ровийлар дерларки, подшо оқ мармардан ажиб ҳовуз бунёд эттирибди-ю: «Аҳил фуқаронинг ҳар бири эрта тонгда бир косадан сут келтириб ҳовузга тўксин», деб амр қилибди. Фармонни эшитган бир киши «шунча минг одам орасида мен сут эмас, сув олиб бориб тўксам

ким билиб ўтирибди?» деган қарорда тонгда косада сут ўрнига сув кўтариб борибди-ю, ҳайратга тушибди. Ажабки, шаҳардаги бошқа одамлар ҳам айнан шу фикр, шу аҳд билан сув келтирган эканлар. Бу ривоятдан ибрат шуки, Ватан билан ўзни бир бутунликда деб ҳис этган, виждони пок одамда Ватан фойдаси, тараққиёти учун меҳнат қилиш иштиёқидан бошқа нарса бўлмаслиги керак. «Йилларнинг йиғини умр саналмас, Ватанга наф теккан кунинг умрдир», деган мақол бекорга айтилмаган. Донолар Ватан юксалиши йўлидаги хизмати билан шуҳрат топишни «иккинчи умр» деганлар.

Ватан тараққиёти ҳавойи тушунча эмас, балки аниқ бир ҳаракатдир, бу ҳаракатнинг асоси ҳар бир одамнинг ташаббусидан бошланади. Фарзандларимизнинг мактабда битта ҳарф ўрганишлари ҳам, янги иморатга қўйилган битта гишт ҳам, илмдаги янги кашфиёт ҳам ана шу ташаббуснинг меваларидир. Эрталаб Ватандан бир нима олиб, шомда ўша битта миқдорда қайтарсак, тараққиёт бўлмайди, аксинча, тушкунликка юз тугилади. Демак, олган нарсамизни ўн, юз ҳисса қилиб қайтаришга интилноғимиз шарт.

Ҳамал келди, амал келди...

Шу ўринда улугларимиздан бири Муҳаммад Саид Аҳрорийнинг ибратли гапларини эсга олсак: «Тараққий этганлардан жуда кетда қолиб ётмоқ ёмондир, ўлим билан тенгдир. Буни ҳамма вақт эсда тутмоқ керак. Бу ҳақиқатни сира эсдан чиқармаган, ижобиға кўра тиришган ва уринган киши ўзи учунгина эмас, балки ўз халқи, ўз юрти учун энг унумли ишлар кўришга муваффақ бўлади. Негаким, вазифашунослик ва тиришқоқлиги орқасида илгари бориб, юқори кўтарилишга кучи етадир. Бир элнинг тараққийси, маданийлашмаги, бахтиёрлиги у элни ташкил этган шахсларнинг билимли, кучли, ғайратли ва ишсевар бўлишиға боғлиқдир... Кўпчиликнинг камоли — шахсларнинг камолиға боғлиқдир».

Мамлакат тараққий йўлини белгиловчи омиллар кўп. Шулардан бири ва энг муҳими — Ватан мустақиллигиға, Худога шукр, эгамиз. Аҳамияти ва эътибори жиҳатдан иккинчи ўринда турувчи омилни — аҳилликни зикр этдик. Учинчиси — маориф, илм олмоқликдир. Жадидларнинг устози Исмоил Фаспирали «Ватанни севмоқ — менинча, унинг маорифи учун қайғурмоқ, унга ёрдам этмоқдир», деган эканлар. Жадидлар фақат Ватан равнақинигина эмас, балки ўша дамдаги энг му-

ҳим вазифа — истиқлолга эришмоқлик йўлини ҳам айнан шу маорифда кўрганлар. Илмсиз, жаҳолат ботқоғидаги миллатни озодлик курашига жалб этиб бўлмаслигини англаганлар. Донишмандлар айтишган эканки: «Ўқишдан тўхтаган одам фикрлашдан тўхтайди». Шундай экан, фикрламайдиган одамдан Ватанга қандай наф тегиши мумкин?

Илм олмоқ — ҳар бир муслим ва муслималарга фарз этилгани барчага маълум. Муборак ҳадисда умумий тарзда «мусулмонларга» ёки «иймон келтирилганларга» деб эмас, «муслим» ва «муслималарга» деб айри-айри тарзда таъкид этилмоқда. Узоқ асрлар мобайнида айни шу таъкидга эътибор берилмади — аёлларнинг ўқимоғи шарт эмас, деган нотўғри фикрда иш юритилди. Ҳадисда шунингдек, сиз билан бизга шунчаки илм олинганлар, дейилмади. Балки бешиқдан то қабрга қадар ўқимоғимиз фарз қилинди. Қарангки, намоз ўқимоқлигимиз, рўза тутмоқлигимиз 9—10 ёшлардан фарз қилинган, хаста бўлсак рўза тутмаслик, етарли бўлмаса ҳаж сафари, закот бермоқлик фарзи соқит қилинган. Аммо илм олиш масаласида бундай соқитлик, бундай имтиёз йўқ. Уламоларимизнинг айтишларича, Куръони каримда энг кўп тилга олинувчи сўз — Оллоҳнинг муборак исмлари экан, «илм» атамаси эса кўп тилга олиниш жиҳатидан иккинчи ўринда турар экан.

Ўрни келганда айрим биродарларимизга айтиб ўтандиган эътирозимиз ҳам бор: уламоларимиздан бирларига «Сизлар дунёвий илмга яхши эътибор бермайсизлар», десак, у муҳтарам зот «илм олмоқ фарз, дейилганда диний илмлар назарда тутилган, дунёвий илмлар билан давлат шуғулланаверсин», дедилар. Бу оддий гап эмас, миллатни қолоқликка тортувчи хато фикр. Яна муборак ва шарафли ҳадисларга мурожаат этайлик-чи: мусулмонлар илм олмоқ учун ҳатто Чинга (Хитойга) бормоқликлари лозим экан. Агар фақат диний билим назарда тутилса Хитойга бормоқлик жоиз бўлармиди? Ахир Хитойда исломий билим берилмайди-ку? Демак, масала бу тарзда қўйилмапти: агар бутпарастлар, кофирларнинг илми етук бўлса, уларни инкор этманг, улардан ортда қолиб кетманг.

Бизнинг миллатимиз шу фарзлардан чекинган даврлардан бошлаб таназулга юз тутганини афсус билан бўлса-да, ёдда тутмоғимиз шарт.

Мусулмон мамлакатлар илм-фанга эътиборсизлиги

туфайли тобора ҳолсизланиб бордилар, бу масалага эътиборни кучайтирган Фарб эса кучайиб борди. Айниқса 19—20 аср уларнинг доруломон даврлари сифатида тарихга муҳрланди.

Ҳозир ўзини ҳар томонлама етук деб ҳисоблаган етти давлат мавжудки, уни «еттилик» дерлар. Русия ҳам шу қаторда саккизинчи бўлиб туришга даъвогар, бироқ улар жаҳон аҳли томонидан тараққий топган сифатида тан олинганлари йўқ. Шу «еттилик»нинг аъзоси — Германия ва Япония иккинчи жаҳон урушида мағлуб этилиб, тамоман харобазорга айлантирилган эдилар. Германия ҳатто иккига бўлиниб ташланган эди. Эътиборли томони шундаки, улар қисқа муддатда ғолиб мамлакатлар билан тенглашибгина қолмай, кўп жиҳатдан илгарилаб ҳам кетдилар. Айниқса ер ости бойликлари, хомашёси деярли бўлмаган Япониянинг тараққиёти ажабтовур туюлади. Лекин бунда ажабланарли ёки сирли жиҳатлар йўқ. Ҳаммаси ойдин кўриниб турибди — бу мамлакатлар фақат илм йўли билан дунёнинг энг илғорлари сафидан ўрин олишди. Улар иқтисодий жиҳатдан қийналган даврларда ҳам ёшларининг илм олишларига катта аҳамият бердилар, ҳозир ўша эътиборнинг меваларидан баҳрамандлар.

Аҳамиятли жиҳати шундаки, АҚШ, Англия, Франция фақат ўз миллатлари орасидан олимларни тарбия қилиб қолмай, Иккинчи жаҳон уруши давридаёқ ўзга мамлакатлар олимларини «ўғирлаб» кетиш билан шуғулланганлар. Мамлакатларининг юксалишини шу тарзда ҳам таъминлаганлар. Бу иш ҳозир ҳам, энди маданий тарзда олиб борилмоқда. Маълумотларга қараганда, Англиядаги тиббий олимларнинг кўпчилигини Ҳиндистон, Покистон каби Осиё мамлакатларидан борганлар ташкил этишар экан. Собиқ Совет Иттифоқининг разведкаси ҳам уруш йиллари ҳарбий маълумот тўплаш билан бирга немислар истилосидаги мамлакатлар олимларини ўғирлаш билан ҳам шуғулланганлар. Урушдан кейин эса «Социалистик лагерь» деб аталмиш мамлакатларнинг, шу жумладан «иттифоқдош республикалар» деб аталмиш юртларнинг олимлари «совет фани ва техникаси ривожини учун» меҳнат қилдилар. Жумладан, ўзбек олимларининг салоҳияти ҳам умумиттифоқ раўнақига қаратилди. Баъзи кучли олимларимиз Москвага олиб кетилди, баъзан эса олимларимиз ихтиро этган кашфиётлар Москвада, ўша ернинг олимлари томонидан давом эттирилди. Ўзбек олимла-

ри сув билан юра оладиган автомобиль двигателини яратдилар. Яъни сув кимёвий йўл билан кислород ва водородга айлантирилади, водород ёқилади, кислород эса ҳавога чиқарилади. Еки қуёш нурларидан қувват олувчи электромобиль ҳам Ўзбекистонда туғилган, десак бўлади. Фақат бу ва бунга ўхшаш кўп кашфиётлар «янада такомиллаштириш учун» Москва томонларга олиб кетилган. Телевидениенинг ватани Тошкент эканини кўпчилик унутгани каби бу кашфиётлар ҳам эсдан чиқди. Биринчи фазогир Гагариннинг парвозида ва бошқа космик тадқиқотларда ўзбек олимларининг ҳиссаси борлигини эса кўпчилик билмайди ҳам.

Бу нохуш мисолларни эслашимизга сабаб: биринчидан, олимларимизга ўзлигини кўрсатиш имконияти яратилди. Иккинчидан, Ўзбекистон илм-фани қолоқ эмас, балки бугун бўлмаса-да, эртага ўша ривожланган мамлакатлар фан-техникаси билан рақобат қила оладиган даражага етиши аниқ. Бир неча йил муқаддам Ўзбекистон вакиллари Покистонда бўлишганида у мамлакатнинг эътиборли, мансабдор одамлари иштирокидаги йиғинда «Ўзбекистон тараққиётига ёрдам бериш» масаласида гапирилибди. Шунда мезбонлардан бири туриб: «Биродарлар, биз масалани нотўғри қўйяпмиз. Биз ривожланаётган мамлакатмиз. Ўзбекистон эса кўп жиҳатдан ривожланган мамлакат ҳисобланади», деган экан.

Номдор футбол, хоккей... командалари бошқа юртларнинг спортчиларини сотиб олиш ҳисобига кучайганлари сингари айрим мамлакатларнинг фан-техникалари ҳам шундай ривожланыпти. Бу услуб бизнинг ватанимиз учун мутлақо хос эмас. Бизнинг илм-фан тараққиётимиз ўз кучимиз, ўз ақл-идрокимиз билангина амалга ошади.

Бу ўринда илмга фақат давлат томонидан аҳамият берилмоғининг ўзи кифоя эмас. Шукрки, давлатимизнинг бу борадаги ибратли ишлари кўп. Юзлаб ёшларимизнинг хориждаги эътиборли университетларда илм олиб келаётганлари, ўқиётганларининг ўзини эслаш кифоя. Очиғини айтганда, истиқлолнинг дастлабки йилларида кўпчиликда бадбин қарашлар туғилган эди. Ёшлар илмдан юз ўгиришиб, тобора тижорат томон оқаётгандек туюлиб, келажак хира булут ортидан кўринаётган эди. «Ўқиб нима қиламан, профессор бир ойда ишлайдиган пулни бозорда бир соатда топаман», деган олифта гаплар кўнгилларни ғашлаган эди. Шу ҳолат

давом этса, баҳор гулларини ямлаган аямажизнинг ғолиб юришлари бошланарди. Ҳайрият, бундай бўлмади. Бундай бўлиши мумкин ҳам эмасди-да! Тарихда ўтган улуғ алломаларнинг авлодлари наҳот озодлик фаслига етиб келинганда илмдан тонсалар?! Ўтган асрнинг сўнгги йилидаги олий ўқув юртларига кириш ҳаракати дилларни қувонтирди. Олий маълумот олишни истаган ёшлар сони кутилгандан ҳам кўп бўлди-ки, бу ҳол келажак юзини тўсиб турган булутларни ҳайдади.

Ҳамал келди, амал келди...

Менинг бир танишим бор, уни кўп йилларнинг нари-берисида биламан. Ўн йилдирки, бирон марта бўлсин, унинг эғнида ҳорижда ишлаб-чиқарилган кийимни кўрмаганман. Сифатсизроқ бўлса ҳам фақат ўзимизникини олиб кияди ва буни ватанпарварликнинг бир зарраси деб билади. Саноатимиз юксалиш палласига кирган айни дамларда шундай зарралар ҳам зарурмикин, дейман. Швейцарияда истиқомат қилувчи ватандошимиз бир ибратли воқеани айтиб берган эди. У киши ресторанда немис, яҳудий иш биродарлари билан ўтиришган экан. Газета сотиб юрган йигитча яқинлашганда яҳудий уни чақириб Исроилда чиқадиган газетани сотиб олди. «Сен иврит тилини билмайсан-ку, газетани нега олдинг?» — деб сўрабди немис ажабланиб. «Ҳа, тилни билмайман, бу менинг уятли томоним. Лекин бу газета ватанимда чиқади. Шу газетани сотиб олиш билан ундаги дўстларимга ёрдам берган бўламан», — дебди яҳудий. Бу ҳам Ватанга хизмат қилишнинг ўзига хос бир кўриниши.

Баъзан божхона хабарларини эшитиб, кўриб ҳайратга тушаман. Ўзбекистонликларнинг ўзига зарур бўлган унними ё бензинними ёки шунга ўхшаш бошқа маҳсулотларними қўшнилар томонга олиб ўтиб сотмоқчи бўлишади. Нафси ғолиб юракда Ватан туйғуси бўлмайди. Маънавий дунёмизни бузишга хизмат қилувчи нарсаларни ҳориждан олиб келиб сотиш ҳам шунинг айнан ўзи.

Илмдан йироқлашиш — жаҳолат, мамлакат тараққиётининг биринчи душмани бўлса, иккинчи душман — нафсдир. Бойишга ва фақат бойишга интилишдир. Ватан манфаати ва нафс деган тушунчалар бир-бири билан келиша олмайди. Нафс ғолиб ерда хиёнат эшиклари очилади. Ингичка игна ҳам, йўғон миҳ ҳам кўзга кирса кўр қилиши мумкин бўлгани каби, Ватан манфаатининг бир заррасини сотиш ҳам хиёнатдир. Шу

ўринда кўполроқ бўлса-да, «Ватан равнақини ўйла-майдиган инсон озод давлатда яшашга ҳақлими?» деб савол сўрашга тўғри келади. «Ватанга нафи йўқ яшалган ҳар кун — инсон ҳаётида қолур бемазмун», дейилган ҳикматни унутиш кишини шу ҳолга олиб келади.

Мирзо Бобур суюкли ўғли Ҳумоюн Мирзо дардга чалинганида «яхши нимарсалардан тасаддуқ қилмоқ керак», деб маслаҳат беришди. Ота Бобур «Ўғлимнинг мендин кўра ўзга яхши нимарсаси йўқ, мен ўзим тасаддуқ бўлайин, Худой қабул қилсин», деган фикрда хаста фарзанд атрофида айланиб «Мен кўтардим, ҳар не дардинг бор», деган экан. Бобур Мирзонинг бу фазилатларини ҳар биримиз ўзимизга сингдиришимиз керак. Темирми ё бирон маъданми етишмаса бошқа ердан олиб келиш мумкин. Лекин қашшоқ юракда Ватанга муҳаббат, фидоийлик ҳисси бўлмаса, бу туйғуларни ўзга юртлардан келтириб жойлаб бўлмайди. Шу боис ҳам ҳар биримиз қалбимизни тарбия этмоғимиз шарт ва демоғимиз жоизки, «Ватан, биз сени севувчи фарзандлармиз, бизгина кўтаргумиз ҳар не дардинг бор!»

Ватан шаънига атаб неча минг сатрлар битилган. Ватан юксалишига кўшишимиз керак бўлган ҳиссамиз ҳақидаги фикримизни шу шеърлардан бирида юлдуз каби чарақлаб турган сатрлар билан яқунласак:

*Юрак ҳаёт экан номусга-шаънга
Дўстгинам, Ватанга жонни тикканмиз,
Кўнгил орзулари фидо ўшанга!*

УЗОҚ ХАЙРЛАШУВЛАР

... Машхур адиб ҳали ёш. Мен ундан ҳам ёшман. Биз асли ҳамқишлоқмиз. Тоғларимиз, далаларимиз, боғларимиз, ўру қирларимиз, юрган йўлларимиз бир. Ҳатто униб ўсган тупроғини тарк этганларнинг барчаси бошдан кечирадиган соғинчимиз муштарак.

Мен ҳам Машхур адиб ўқиган мактабда ўқиганман. Мен ҳам унга ўхшаб жомадонимни кўтариб, қишлоқдан «ёзувчи бўлгани» жўнаганман. У мендан ўн йилча олдин шаҳарга келган — талабалик чоғидаёқ китоблар чоп эттириб, адабий давраларда «кимсан фалончи» деган ном кўтариб улгурган. Ҳозир уни ҳамма энг истеъдодли адиблардан бири деб танийди. Мен ҳам шундай фикрдаман.

Унинг китобларини ўқиётганимда «биз»нинг тоғимиз, дала-дашларимиз, мактабимиз, таниш-билишларимиз кўз олдимда шу қадар аниқ гавдаланадики, юрагим ҳапқириб, томоғимга йиғи тикилади; баҳорларимизнинг, кузларимизнинг, қишу ёзларимизнинг рангу бўйлари юрагимдаги айрилиқ ҳасрати билан чирмашади-да, вужудимни ўраб, чидаб бўлмас бир соғинчга айланади. Мен жонўртар бу туйғу қаъридан туриб, қишлоғимиздан шундай адиб чиққанидан бутун борлигим билан фахрланаман. Унинг худди менга ўхшаб — киндик қони тўкилган тупроққа интиқликда яшаётгани эса, барчанинг кўзидан яширин бир нозик авж-ҳасрат пардада юракларимизни бирлаштириб турганини ҳис қиламан.

Машхур адибни болалигимдан танийман. Ҳовузимиз бўйида тоғам билан мактабни битириш имтиҳонларига тайёргарлик кўрган бўлиб ўтирганлари ёдимда. Мен ўшанда биринчи синфда ўқисам керак. Хатти-ҳаракати синфдошларидан бир қадар олифтароқ ўша ўспирин, назаримда, бутун бошқа бир сирли, мен етол-

майдиған олис оламга тегишли мўъжизага айланган — ҳар бир сўзи, қилиғи, қарашида чуқур маъно, улкан истеъдод бордай туюлади менга. У ўзи мансуб сирли оламнинг бахтли фуқаролари — шоирлар, артистлар, санъаткорлар ҳақида аллақандай беписандлик аралаш бемалол сўз юритганда эса, номаълум юлдузлардаги илоҳий зотлар ҳақида гап кетаётгандай берилиб тинглайман.

Мана, Навоий кўчасидаги ҳозир омон қолмаган кўпдан-кўп ошхона-майхоналардан бирида ўтирибмиз. У бетўхтов бурқситиб сигарет тутатади. Мен унга бағишланган шеъримни ўқияпман. Шеър қишлоғимиз ҳақида.

*Мен Бойсунни излайман ҳамон,
Баъзан пинҳон йиғлайман шеърга.
Қаерларга кетдинг, Бойсунжон?
Бизнинг Бойсун қани, қаерда?*

Машҳур адиб анча сукут сақлайди. «Ўлманг, отам!» дейди сўнг. Унинг қошлари баттар чимирилади. Ҳозиргина отасининг арвоҳини учратган Ҳамлетдай юзи фожеали қиёфага киради. Аллақандай назокатли ёзилган панжаларини юзига босиб чексиз-чегарасиз гуссада эканини изҳор қилади.

— Отам, — дейди у, — мен Бойсунга кўмилишим керак.

У менга синовчан тикилди. Мени қандайдир бир тарозисида ўлчаб, ниманидир тошим босишидан қаноатлангач эса, қўшимча қилади:

— Сиз ҳам...

Машҳур адиб менга бундай марҳамат кўрсатганидан кўнгли ўсиб, давом этади:

— Бойсунга тобутимни сиз элтасиз! Бу ер, — дейди адиб гўё унинг ҳукмига мунтазир мунғайиб турган шаҳарга ачиниб қарар экан, — бўмийди!..

Унинг ҳукми қатъий ва шикоятга ўрин йўқ — шаҳарнинг ҳоли бирдан хароблашади: кўчанинг бир томонида қаторлашиб турган баланд бинолар бу ҳукмга дош беролмасдан пасайиб қолганини кўраман.

— Ҳозирдан айтиб қўйишим лозим. — Мени сиз кўмасиз! Бойсунда ётишим керак-да, отам! Фақат СИЗга ишонаман...

Бу буюк ишончдан ғамгин тортаман.

Тошкентдан Бойсунга қараб, Ўзбекистоннинг кат-

та трактидан бир ўзим Машхур адибнинг жасадини елкалаб кетишимни кўз олдимга келтираман.

— Албатта... Албатта! — дейман ҳаяжонланиб. — Биз Бойсунда ётишимиз шарт!

У замонлар ҳеч бир гапни ҳаяжонсиз айтолмайдиган пайтларим, аммо Машхур адиб хитобимда алоҳида бир ишончли оҳангни сезадими, менга меҳр билан қарайди:

— Ўлманг, отам... Келинг, бир ўпай!

Бу энди ишончнинг чўққиси. Чўлпиллатиб ўпишамиз. Ўша вақтлар Брежневнинг юксак мартабали меҳмонларни тайёра пойида кутиб олаётиб, оғиз тўлдириб ўпишишларини ойнаижаҳондан томоша қила-қила ҳамма тақлидга ўтган! Модадан орқада қолмаслик учунми, ҳаммамиз шу амални анъанага айлантирдик. Эркакми, аёлми, учрашган жойда оғиз уриштириб, сўришгани сўришган. Машхур адиб эса бу соҳада алоҳида маҳоратга эришган. Бир оз ичиб олганидан кейин кўзига яхши кўринганни ўпади. Бу шарафга алоҳида меҳрини қозонганлар, масалан, зинҳор-базинҳор унинг жасадини шаҳарда қолдирмай, Бойсунга элтиб кўмиши лозим бўлганларгина сазовор бўлади.

Адиб қошларини чимирганича овозини муқаддас бир қайғуга чулғаб, ҳамлетона туйғуларини изоҳлай бошлайди:

— Энди, отам, биласиз, янгангиз шаҳарли... — У яна шаҳарга бир қараб олади. Шаҳар уялиб кўзларини ерга қадайдди. — Болалар шу ерда туғилган. Мени Усмон кўмсин, деб васият қолдираман. Сиз мени оли-иб кетасиз!

Машхур адиб бу гапларни шунчаки айтмаётганини туйқус сезиб қоламан. Баъзан феълида самимийликдан кўра «артист»лик голиб келадиган бу одам жуда жиддий гапирмоқда эди. Соғинч сингган кўзларининг тубтубида аллақандай бир хавотир — умргузаронлигига нимаси биландир таҳдид солиб турган қисматни жонжаҳд билан ўзгартириш истаги бор... Бир қадар енгил кайфиятимдан асар ҳам қолмайди. Унга тикилиб қарайман. Ростини, барибир унинг бу ҳолатини охиригача англаб етмайман. Ахир, Бойсунга бориб ўлиш нима бўпти! Ўлгим келса, поездгами, тайёрагами чиқаману Бойсунга бориб ўлавераман-да! Ихтиёрим ўзимда... Ў, ёшлик! Ҳамма нарса сенинг қўлингда! Хоҳласанг, сени суймаган қизнинг ётоқхонасида «Олмазор»нинг нақд беш шишасини бир ўзинг ичиб, бўкирганча коридор-

ларда шовқин соласан! Хоҳласанг, дўстларингнинг жонига тегиб кўча-кўйда тинмай шеър ўқийсан! Хоҳласанг, дарсга кирмай, футболга чопасан! Хоҳласанг, энди ҳеч кимни севмасликка қасам ичиб йиғлайсан!...

Бойсунга кўмилиш бу одамга жуда муҳим эканини ва нияти амалга ошмаслигидан у негадир ҳадиксираётганини сезаман.

— Агар сиздан олдин ўлмасам, — дейман юрагимни эзгилаётган гуссадан овозим ногоҳ титраниб, — албатта айтганингизни бажараман!..

— Отам, раҳмат!.. Адиб чуқур ўйга толади. Сўнг бениҳоя гариб миннатдорлик билан менга қарайди: — Ўлманг!

Шунда теграмизни — пивоҳонани, шиша девор ортидаги Навоий кўчасини, кўп қаватли иморатлар устидан эгилиб қараётган осмонни, мошиналар шувиллаб оқиб ётган кўчалар орасида қисинибгина турган шаҳарни — Бойсунга қадар бутун борлиқни соғинч тутасан. Аммо мен бу қалин соғинч деворидан бир ҳатлаб ўтишим мумкинлигини, машҳур адиб эса, неча марта Бойсунга бориб келавермасин, мангу соғинчга — айрилиққа маҳкум эканини англаб тураман.

Ўша куни суҳбат мағзини яхшилаб чақмаганим менга кейинроқ маълум бўлади. Машҳур адибнинг тақдирига жуда ўхшаш бир тақдир етагида кетаётганимни у вақтлар билмайман.

Бу — эллигинчи йилларнинг гапи. «Ватан»га, яъни Ўрусияга пахта керак. Жонажон партия — ҳукуматнинг қарори билан одамлар Бойсун тоғларидан чўлга кўчириляпти.

Шўроларнинг зўравонлигини кўравериб кўз пишиб кетган бўлса ҳам, барибир чидаб туриш қийин: «кўчасан-о, кўчасан» дея зуғум қилиб юрганларни кимдир тақронлаб сўкиб қолади, кимдир «отсанг — от, аммо жойимдан қимирламайман» деб туриб олади, кимдир, гўё ҳукуматнинг қўли калтадай, тоққа қочади. Жангари тоғлик хотинлар оғизларига келганини қайтармайдилар. Қариндошлар остонада тахт турган мошиналарга кўч-кўронни кўз ёшларини арта-арта ортадилар. Ўлимга кетилаётгандай ҳамма уввос солиб йиғлайди. Кимдир босиб келаётган ўкириқдан овози титраб, дуога қўл очади. Ҳукумат одамлари бир четга чиқиб, гўё бу ишларга дахллари йўқлигини намойиш этмоқчидек, гўддайиб турадилар. Улардан бошқа ҳамма юзига фотиҳа тортади. Омин! Мошинанинг мотори

гуриллайди. Нимадандир умидвор кўнгиллар бирдан энди тақдир ўзгарганини ҳис қилади. Хотин-ҳалажнинг уввоси авжига чиққан кўйи иккига ажралиб боради. Бир тўп йиғи боғу роғлар орасидаги ҳовлиларда етим қолгандек фарёд чекиб қолса, бир тўпи мошина билан бирга кўчиб жўнайди. Эркакларнинг боши ҳам. Бойсуннинг ям-яшил боғлари, соя-салқин кўчалари уларнинг ортидан мунғайиб қараб қолади. Йўл ўрмалаб Бойсуннинг тепасидаги довонга чиқадию бир нафас ростлаб, пастга шўнғийди. Бойсун кўздан ғойиб бўлади...

Шалағи чиққан юк машиналари кўч-кўронларни чўлнинг ўртасига ташлаб кетган. Тўрт тараф хувиллайди. Тоғ йўқ. Бесуянч қолган осмон бошга кулаб тушадигандай. Дарахт йўқ. Иморат йўқ. Сув — шўр... Рўзғорларидан, боғларидан, тепалиғу қирларидан жудо бўлган одамлар тузи чиқиб ётган шўрҳок ерда кўш ҳайдаб, пахта экадилар, пахса девор кўтариб, бошпана қуришга тутинадилар. Баъзан ўртаниб Бойсун тарафга қарайдилар. Афғон шамоли кўтарган ғубор сийраклашган кунлари олислардаги тоғлар элас-элас кўзга чалинади. Энди Бойсунга бориб бўлмайди! Бойсуннинг йўлларида «партия» дегич девор бор. Ҳамма девордан ошиб ўтмоқ мумкин, аммо бу девордан ўтиб бўлмайди. Қуш бўлиб учсанг — қанотингни қайиради, от бўлиб югурсанг — туёғингни... Тешиб ўтаман деган шамолнинг тўзони қуриган, ёриб ўтаман деган дарёнинг — ўзани! Битта-ярим қочиб кетганни милиса қайтариб келади...

Нормамат раис кечагина усти ёпилган каталакдай идорасида ўтирибди. Бир хона, бир даҳлиз, учта устул. Раис ҳали дераза ўрнатилмаган туйнукдан пайкалга қарайди. Саратон жимирилаяпти. Шўрҳокнинг ҳар ер, ҳар ерида ўсган ғўза офтобда кўнгли озгандай ҳолсизланиб туради. Пайкални тўғри кесиб келаётган Хуррам биргадга кўзи тушиб, раис нима бўлганини фаҳмлайди.

— Калта! Ҳўв Калтабой!

Иморатнинг орқасидан чиқиб келган девдай бир йигит туйнукка рўбарў бўлади:

— Чақирдингизми, Нормат ака?

— Мошина қаерда?

— Парткўм районга миниб кетган.

— Келса, бензин тўлдириб, Хуррамнинг уйига ўтсин. Кейин... у-бу нарса тараддусини ҳам кўриб қўйинглар.

Йигит раис тикилиб турган тарафга қарайди. Яқинлаб қолган биргадга кўзи тушади.

— Нормат ака, шу парткомга мошинани ким қўйибди? Колхозни юзта мошинаси бўлса экан... Сизга ўхшаб отда юравермайдими! Тўй бор, аза бор...

Раис хўмраяди:

— Партияни ишига аралашма. Бор, айтганни бажар! Йигит кетади.

Хуррам биргад раисга қарамасдан, бошини эгганича тўйнок олдида ўтиб, эшикда пайдо бўлади.

— Ке.

Раис ўрнидан туриб қўл олиб кўришади.

— Ўтир.

Биргад бурчакдаги устулга желаги ўнгирларини осилтириб чўкади.

Раис унга тикилиб қарайди.

— Нима... бўмадими?

Биргад кўзини ердан узмасдан, «ҳа» дегандай бош силкийди. Шундагина раис Хуррамнинг куйиб-чуйкаб кетганини кўради. «Ичи ёнапти», деб ўйлайди жони ачиб.

— Худонинг буюргани...

— Ким билсин, суви ёқмадима... Ё ҳавосима... Бойсунда ўйноқлаб юрган бола эди...

— Хўш, нима қилдик?

— Эртароқ олиб кетсак... Йўл олис... Раис бир оз тарадудланиб туради.

Ўйлаб иш кўрсак... — У биргадга синовчан тикилади. — Шу ерга қўйсак ... бўмайдими? Кун иссиқ. Олиб жўнасақ, қийнаймиз-да...

Биргад бирпас анграйиб қолади. Сўнг бирдан ўрнидан сакраб туради.

— Мен боламан бу чўлларга қўймайман, Нормат! Ўн тўрт ёшли фарзандимнинг хуни ҳукуматнинг бўйнида! Кўчириб келишга келган ҳукумат энди ўлигимизга қарамайдима?! Ҳаммани хонавайрон қилди! Бойсунда юрганда ўлмас эди!..

Биргад хўнграб йиғлайди. Раис унинг йиғлаб бўлишини сабр билан кутади. Бригад кўз ёшларини артгач, ҳаяллатиб гап қотади:

— Бўлмаса тайёргарчиликларингни кўраверинглар. Мошина боради. Мен ҳам етиб бораман.

Биргад кўзғалмоқчи бўлади.

— Ҳозир... Калта!

Калтабой бу сафар эшик тарафдан кириб, Хуррам биргад билан бўзлашиб қучоқлашади.

— Шунча қаратганингиз бўмапти-да, ака?

— Бўмади, Калтажон, бўмади!.. — Хуррам бошини сарак-сарак қилиб изиллайди.

— Кассанга қанча пулинг бор, Калтабой? — деб сўрайди раис.

— Етиб қолар...

— Бойсундаги маъракага ҳам етадиган қил. Жанозага мен ҳам, актиплар ҳам боради... Ҳаммага хабар бер. Парткўм қолса бўлди. Эртанга келадиган комиссияга гап бериб турар...

Уч тўрт соатлардан кейин марҳумни юк мошинага жойлаган чўлқуварлар қиёмат-қирон билан Бойсунга жўнайдилар.

Йўлда бу ғамгин манзарани кўриб ҳеч ким ажабланмайди. Марҳум киндик қони тўкилган жойга қўйилиши лозимлигини ҳамма тушунади.

* * *

«Қама-қама» авж олган бир замон. Ўзбекистонга «Ҳақиқат ўрнатиш» учун келганлар ғайрат билан ишга киришган. Омадим келиб шу кунларда менга уй бериб қолишди. Кўчиб кириб қўшнилар билан таниша бошладик. Билсак, биздан икки қават тепада ёзидан қиши узун алақайси бир шаҳардан келган «десантчи» — шаҳарнинг янги прокурори ҳам ўрнашиб олибди. Ўша пайтлардаги одатимча, «Биз бу квартирани олгунча сочимиз оқарди, бу энағар келибоқ уйли бўлса-я!» деб, фиғоним фалакка чиқиб, у ер-бу ерда гапириниб юрдим. Шўроларга қарши мажлис-пажлисларда нутқ сўзлаб, ҳар хил ташаббуслар бошлаган кезларимиз. Ҳамма қизишган. Ҳамма ўзини озод кўргиси келади. Чиндан-да Озодлик учун жонни ҳам аямаслик мумкин бўлган пайтлар... Бир куни қўшнилардан бириникида жаноза бўлиб қолди. Бу мусибат хабарини эшитдим-да, маҳалла қаторида тургани ишдан эртaroқ қайтдим. Туманот одам тўпланган. Мен сипороқ кийим кийиб олиш ниятида ўзимизнинг эшикка бурилдим. Тепадан кимдир тушиб келарди. Илгари кўрмаган бўлсам ҳам, прокурор шу эканини сездим. Унга қарадиму негадир кўнглим хира бўлди. Кўпи билан эшикоғаликка ярайдиган милисанинг ўзи. Тўпори башарасига бирор бир юксакликнинг нафаси тегмаган. Виқор билан қадам ташлаб келяпти. Ҳамма нар-

саси ярашиқсиз. Мен эшик қўнғироғини босиш учун қўлимни чўздим-у, аммо негадир бирдан шартта ўтирилдим-да, прокурорга қарадим. У эшик олдидаги супачага етиб қолган эди. Лабимга масхараомуз табасум ўрмалаганини сездим. Кўзларимиз учрашди. У менга салом бермоқчи бўлиб оғиз жуфтлади-ю, аммо қиёфамдаги бир талабгорликни кўрдими, юзида саросималик пайдо бўлди. Унинг ҳатто тўхтатмоқчи бўлганини ҳам ҳис қилдим. Аммо тезликда бу дунёнинг қори ҳам, ёмғири ҳам таъсир қилмайдиган одам қиёфасига кириб ёнимдан ўтиб кетди. «Шу киши бизни тарбиялагани келганмилар», деб ўйладим ва қўнғироққа қўл чўздим. Бироқ зинада қадам товушларини тўхтаганини эшитиб, ўтирилдим.

— Нега бунча одам уйнинг атрофига тўпланиб турибди?

— Жаноза.

— Жанозага ҳам шунча одам йиғиладими?

Унинг бу гапи гашимга тегди.

— Очиғини айтсам митингга йиғилишган.

Прокурор истехзомни сизди.

— Кимга қарши митинг қилишмоқчи?

— Ўлимга қарши.

У каловланиб қолди, мен индамай ўгирилиб қўнғироқни босдим.

Бир неча кундан кейин янги қўшнилариимиздан бири уй тўйи қилиб, бизни ҳам меҳмонга чақирди.

Мана, тўрда прокурор хотини билан савлат тўкиб ўтирибди. Барча умумий бир мавзу топишга уриниб, ҳар соҳада бир шингил қилиб суҳбатлашишяпти. Ароқ қуйилади. Прокурор «юзта» уриб олгач, жонланади. Ўзининг кимлигини кўрсатиб қўйгиси келадими, осмондан тушгандай гап бошлайди:

— Чарчаяпмиз. Иш кўп, — дейди у оламшумул хабардан огоҳ этмоқчидек.

— Бугун қрим татарлар кўчага чиқди. Ҳаммани— милисани ҳам, бошқа кучларни ҳам сафарбар қилишга тўғри келди.

Ҳеч ким индамайди. Мен бу ахборотни у атайлаб, одамларнинг қўйнига қўл солиб кўргани айтаётганини, бу гаплар замирида шахсан менга қарши даъват борлигини, прокурор мен ҳақимда аллақачон ҳамма нарсани ўрганиб чиққанини фаҳмлайман. Унга жавоб қайтармасам — ўзим, Ўзбекистон, Ҳақиқат ва жами Эзгуликлар ерга топталадигандай туюлади менга.

— Бировни ҳам, ўзгаларни ҳам овора қилишни ёқтирасизлар-да! Қримликлар юртига қайтмоқчи экан, нима қиласизлар халақит бериб — қўйинглар, кета-версин! — дейман иложи борича бепарво оҳангда ва сафсатабозларга фақат сафсатабозлик мантиқ бўлиб кўринишини билганимдан қўшимча қиламан: — Ҳар бир халқ ўз тақдирини ўзи белгилайди...

Прокурор менга ялт этиб қарайди.

Қарашида «сен ҳақингдаги маълумотлар тўғри экан» деган маъно бор. Юзига табассум югуради ва мулойимлик билан, менга қарамасдан изоҳ беради:

— Қримтатарлар халқ эмас.

Даврадагилар бу сурбетликдан карахтланиб бир зум жим қолдилар.

— Қримликлар — элат! — дейди у бизни лол қолдирганидан завқланиб.

— Дунёда бир халқ бор, — дейман ўзимни ўнглаб олиб. — Фақат битта! Катта оғамиз! У хоҳлаган элатини ватанида яшашига рухсат беради, хоҳламаганини ҳайдайди.

Даврага сукунат чўкади. Хайрият, ҳеч ким «шу гапларни қўйинглар, ўйнаб-кулиб ўтирайлик» деб қолмайди. Мен шу гапларни даврадагилар, даврадан ташқари дўсту душман, қарамликни хуш кўрадиган қуллар, ҳар қандай занжирни узишга тайёр ҳурпарастлар, зўравонликка хизмат қилавериш чарчаган Ўзбекистон, замон жилови қўлидан чиқиб кетаётганлигиданми асабийлашаётган истибдод, кўнгилларга зиё таратаётган эрк — гўё жумлаи жаҳон эшитаётганини ич-ичимдан ҳис қиламан. Ахир, ёвузликка юзма-юз келинганда собит турмоқ, ҳеч қурса, унинг олдида тил қисик бўлмаслиги керак. Чунки эзгулик йўлида куйиб-пишиб юрган кимсанинг мағлубияти фақат унинг шахсий ютқизиғи эмас, балки ҳақиқатнинг ҳам чекиниши, борингки, тили қисиклигидир.

Прокурор бу ерда сиёсатдан бекор гап қўзғганини англади. Нотаниш одамлар орасида, яна-тагин меҳмондорчиликда бор қудратини намойиш этолмайди-да! Айниқса, мана бу «неформал» бетгачопарлик қилиб турса... Кабинетда бўлганда, бошқа гап эди! Йигитлар бир лаҳзада ақлини киритиб қўярди бу маҳмадананинг! Аммо ҳозир бу гапларни жавобсиз қолдирса, обрўсига пугур етадигандай туюлади унга.

— Қримда нима бор! Нима, Ўзбекистонда уларни биров камситяптими? Маҳаллий халқдан ўн мартаба

яхши яшайди. Данғиллама уйлар қуришган. Қоринлари тўйиб кетган...

Ғижинаман. Қорнимиз тўқлигини бунча миннат қил-маса булар! Данғиллама уйларнинг нима дахли бор! Қани ўша данғиллама уйлар? ... Гап Ватан ҳақида кет-япти, ахир!

— Улар ватанига қайтмоқчи...

— Ватанига?! Бу ер ватан эмасми? Ёшлари-ку, май-ли, қарияларини айтмайсизми, кун бўйи кўчада тик туришди. Уларга нима керак? Улимни ўйлайдиган пайт-лари...

— Эҳтимол, киндик қони тўкилган жойга бориб ўлишни ўйлашаётгандир...

Прокурор бирдан баҳсдан тўхтади. Юзида чинакам хайронлик балқийди.

— Мен Узоқ Шарқда туғилганман, — дейди у истеҳзоли жилмайишга ҳаракат қилиб. — Наҳотки, ўлиш учун Узоқ Шарққа боришим керак бўлса... Сиз фантастик гапларни гапиряпсиз!

— Қаерда ўлсангиз — ўлавермайсизми! Бу сизнинг шахсий ишингиз, — дейман мен ҳам энсам қотиб. — Аммо улар учун бу ҳаёт-мамот масаласи...

— Қизик! Ўлиш учун Қримга боришар эмиш... Бу мамлакатнинг ҳамма жойи — Ватан! Тушуняпсизми, ҳамма жойи! Қаерда ўлишнинг нима фарқи бор?

— Сталин, кейин эса сизлар қримликлар учун бу мамлакатни ватан эмас, қамоқхонага айлантирдиларин! Улар Қримдан бошқа жойни ватан деб билмайдилар. Умуман, ҳар бир эсли-хушли мусофир учун киндик қони тўкилган жойда ўлиши — орзу...

Прокурор менга қараб, қизик, қизик дейди аммо Узоқ Шарққа бориб ўлиши кераклиги унга эриш туюлаётганини сезиб тураман.

* * *

Машҳур адиб ўғлини уйлантирди. Тўйида қатнашдим. Ва бирдан у бир неча йиллардан буён «Бойсунга кўмилиш» масаласи ҳақида гапирмай қўйгани эсимга тушди. Нега гапирмай қўйди?

Энди бу азобли ўйлар менга кўчган. Болаларим эси киргандан бери такрорлайман: «Билиб қўйинглар — бойсунликсизлар. Мен ўлсам, Бойсунга кўмасизлар. Бойсуннинг тепасидаги қир устида бобонг ётган қабристонни кўрсатганмидим? Ўша жойга кўясизлар...»

Гўё биров қаршилик қилаётгандек бу гапларни ўжар-

лик билан тез-тез такрорлайман. Болаларим индамай тинглайди. Уларнинг кўзларига қараб гапимнинг тасдиғини кўрмоқчи бўламан...

Вилоятларнинг биридан Тошкентга келяпман. «Камаз» текис йўлларда ваҳима билан гувиллаб, ўр келганда ярадор даррандадай бўкириб, энишда дарёдай шовиллаб — «Тошкент, қайдасан?» деб ярим кундан буён йўл юради. Ҳайдовчи — ёши ўтиб қолган қримтагар. «Прима»ни тутатиб, йўлдан кўз узмай, миқ этмасдан келаётган бу одамга аввалига унча парво қилмадим. Аста-секин гапдан-гап чиқиб, суҳбатимиз қизиб кетди. Гап айланиб Қримга келиб тақалди. Мен Қримга борганимни айтиб, у гўзал масканни жўшиб мақтадим: ҳар қадамда туркий сўзлар учрашидан, жўғрофий номларнинг деярли барчаси туркий эканидан гапирдим. Мавзу ўз-ўзидан қримликларнинг бошига тушган қисматга кўчди.

— Ай, Османжан, нимасини айтай! Бир кечада бошишди. Бор-будимиз жой-жойида қолиб кетди. Мен ўн уч яшар боламан. Бир укам ва иккига кирган сингилчам бор. Отамиз урушда. Автомат ўқталиб ҳаммамизни вагонга олиб келиб тиқишди. «Булар йўлда нима ейди, борган жойида нима билан кун кўради» деб ўйлаш бировнинг ҳаёлига ҳам келгани йўқ. Бизни ўлсин дейишган-да! Ўлиб ҳам кетдик! Ай!.. Ўшанда, бола бўлсам ҳам, тиритетик эканман. Бир офисердан ялиниб рухсат олдим-да, уйга бориб, кўринган нарсани шолчага ўраб, вагонга олиб чиқдим. Онам изиллаб йиғлаганча, «Ўзи вафо қилмаган Ватanning нарсаси вафо қиладими!» деб, бу лаш-лушларнинг ҳаммасини пастга отди. Поезд кўзгалганда ерда ёйилиб ётган нарсаларга ачиниб қарганимни сезган онам яна уввос тортди:

«Қарама, болам! Нарса топилади! Қара, Ватanning қолиб кетяпти! Яхшилаб қара, ана, Ватanning!.. Ёвузлар тортиб олган Ватanning!» Ай, нимасини айтай, Османжан!..

Ҳайдовчи кўзларидаги ёшни енги аралаш қўли билан артади. Мен тўлиқиб кетганимни билдирмаслик учун сигарет тутаман. Ҳайдовчининг дарди тўғонини бузган — энди тўхтамайди.

— Поездда укаларим ўлди. Йўлда кўмдик. Отам урушдан қайтмади. Онамни Ўзбекистонга қўйдик... Олтмиш олтинчи йили Қримга бордим. Қишлоғимизга кириб бораяпман — қалтирайман. Ҳеч нарса ўзгармаган. Айниқса, иморатлар ўша-ўша — мен кўрганда қандай

бўлса, шундай турибди. Биз, қримликлар иморат қурсак — мустаҳкам қурамиз. Қримда-ку авлодларимизнинг авлоди яшайди деб қурилган. Ҳовлимизга етиб, эшик олдидаги дарахтга суяндим. Кўзимдан ёш кетяпти. Гўё ҳозир укаларим югуриб чиқадигандай, онам «нега бу ерда турибсан, ичкарига кир» деб чақириб қоладигандай. Икки қаватли иморатимизнинг бирор гишти ўзгармаган. Ичкари кирдим. Овоз бермоқчи бўлман — товушим чиқмайди. Ўзимни йиғидан тўхтатолмайман. Иккинчи қават деразасидан бир хотин қаради. Сўнг тушиб келиб, «Сенга нима керак?» деди. Мен кимлигимни айтиб, уйимизни бир айланиб чиқишни сўрадим. Бирдан ҳалиги хотинни ранги ўчиб, айюҳаннос кўтаради. «Фашист уйимни босқинляяпти!» деб шовқин солди. Ай! Османжан!.. «Бу ватан бизга ҳаром бўлган экан», деб ўпка бағрим қоврилиб ҳовлимиздан чиқиб кетдим. Денгизимизниям бир кўрсам деб орзу қилган эдим, денгизга ҳам бормадим. Бирор хўжайин топилиб, қирғоқдан ҳайдаб солса, қандай чидайман?! Шундан буён Қримга бормаيمان. Энди ким билсин, Қримга қайтиб кетамиз деган ўйда одамларимиз югуриб юришибди. Рухсат берилмаяпти. Берилсаям — мен борарман, аммо болаларим шу ерда туғилган, Ўзбекистонни «Ватан» деб ушлашса нима деёламан? Мана, катта қизимнинг эри ўзбек — у нима қилади? Ай бизнинг савдони ҳеч кимнинг бошига солмасин!

Мен бизнинг бошимизда ҳам шунга ўхшаш савдо борлигини ўйлайман. Катта мансабдаги бир комсомол гапириб берган воқеа ёдимга тушади.

Комсомоллар мажлис қилаётган экан. «Ёш коммунист»лар акаларидан баттар жиддий, акаларидан баттар «урра-урра»чи, акаларидан баттар принципчи ва бешафқат, ўзлари ишонмаган ишларга акаларидан кўра ҳам садоқат билан хизмат қиладиган одамлар эди. Бирин-кетин минбарга чиққан ёш нотиклар қоғоздаги нутқларини катта оға тилида шариллатиб ўқиб комсомоллик намуналарини кўрсатиб турганларида сўз навбати бир пахтакор қизга келади. У минбарга чиқиб, ўзбекча гапира бошлайди. Бунинг устига, қоғозга ҳам қарамайди. Негадир ҳамма ўзини ноқулай сезади. Кимлардир ҳиринглаб кулади. Мажлис ҳайъати безовталаНади. Бош комсомол ёнида ўтирган Московдан келмиш йўриқчининг олдида ер ёрилсаю ерга кирса... Ахир, энг байналминал юрт сифатида оламга машҳур бўлган пайтимизда... У мажлис раисига ўқрайиб қарайди. Раис

микрофонни тиқиллатиб, ҳаммани хижолатга қўйган қизни гапдан тўхтатади.

— Товариш Фалончиева! — дейди у.

— Мы здесь все молодые ленинцы! Говорите, пожалуйста, на языке Ленина!

Қиз гапдан тўхтаб қолади. Нимадир демоқчи бўлади-ю, ёш ленинчи бўлишига қарамасдан, Лениннинг тилини ҳали ўрганмаган эканми, гапиролмайди. Қизаради, бўзаради ва... йиғлаб юборади.

* * *

Нормамат раис ҳар гал чўлда ўлим бўлганда азадорларга нимадир демоқчи бўлади-ю, лекин тили бормайди. Мана, экилган дарахтлар боғ бўлиб, ҳосил бериб қолди. Ариқларнинг бўйида толлар қатор қўқарган — саратонда бошингга соябон. Кимнинг эшигига қараманг, сигир бойлоқли, бўрдоқига қўй боқилади. Аммо Бойсун... Унинг тоғлари элас-элас — армондай кўриниб туради. Топган одам тўйини ҳозир ҳам ўша ёқда ўтказди, топмагани шу ерда. Бошга ўлим тушганда эса ҳеч ким қараб турмайди. Марҳумни мошинага ортадилар-да, чувиллашиб Бойсунга жўнайдилар...

Раис азадорларга нимадир демоқчи бўлади, аммо бу гапларни ўзидан бошқа ҳеч ким кўтараолмаслигини ҳис қилади.

* * *

Мустақилликнинг илк йили хориждаги ватандошларимиз таклиф этилиб, катта анжуман ўтказиш лозим кўрилди. Мен ҳам ватандошларимизни кутишда иштирок этдим. Одатда бундай ҳолларга бир қадар норасмий тус берилади. Меҳмонлар тайёра пиллапояларидан тушиб келаётганда кутиб олувчилар пиллапоя томон юрадилар. Карнай-сурнай садолари остида меҳмонлар билан кўришилади, атлас либосли қизлар нонтузу гул улашадилар. Сўнг расмиятдан бир қадар четга чиққандай бўлиб, меҳмонлар билан аралаш-қуралашига озгина ўйин-кулгу қилинади. Мезбонлардан кимдир меҳмонларни қўлаб нутқ сўзлайди. Кимдир жавоб нутқи ирод этади. Шундан сўнггина уловларга ўтирилиб, қароргоҳларга жўналади...

Аммо бу сафар тайёрадан режанинг етагида юрадиган одамлар эмас, балки Ватаннинг армонида унибўсган, уни бир кўриш орзуси жону дилини забт этган, хаёлида юртни тасаввур эта-эта ўнгида кўришдан уми-

дини узган, ammo ногаҳоний саодат — истиқлолга етишганидан довдираб, эсу хушини йўқотиб қўйган, учоқ учиб Ўзбекистонга — армоннинг ниҳоясига бир неча соатдан кейин етиб келмоғига ишоналмаган, тайёра пастлаб Тошкент узра айлана бошлаганда ҳам, руху юрагига сингиб кетмиш отамерос айрилиқнинг юмшаб, эриб, йўқ бўлиб кетаётганига ҳали кўниқолмаган ва пиллапоя тагида туш мисол турган Ватаннинг нафасини туйгач, ўзини йўқотиб қўйган — СОФИНЧ чиқиб келди. У кўзларидаги ёшни тиёлмасдан, туманли нигоҳи, кенг очилган кучоғи, ҳасрату аламларга тўлган юраги, Ватан кўйида зўриқиб тентираган вужуди, беадоғ алами, борлигини портлатиб юборгувдек бир қувонч билан, юртини бирваркайига қучгани пиллапоядан юриб эмас, сармаст талпанлаганича қанот қоқиб тушди. У тартиб билан расмона кучоқ очиб турган режани пайқамади ҳам. СОФИНЧ айрилиқ зиндонидан чиққан вужудини Висолнинг бағрига — уни етмиш йил кутиб, интизорликда ётган тупроққа отди; мукка тушди-да, заминнинг чангу губорли юзига лабарини босди...

Ватанни тавоф қилиш!.. Бу чоғда инсон қандай илоҳий туйғулар оғушида қолишини тасаввур қиламан. Шоир айтгандай, «Ватанда беватан» яшаган кунларимизда юрак-бағрим қоврилганча Ватан ҳақида шеър ёзаркан, шу туйғуларни бошдан кечирмоқ менга ҳам насиб этган. Ватанни тавоф эттириб мени йиғлатгани учун шеърдан — Оллоҳдан миннатдорман...

Хуллас, Режа йўқ бўлиб кетди. Инсон Ватани билан учрашаётганда унга йўл бўлсин!

* * *

Бу кишини қишлоғимизнинг каттаю кичиги Раис ака деб атарди. Асли отлари — Алимардон. Қишлоғимизда — Газада колхоз тузиб, раислик қилганлар. Ўттиз еттинчи йил қамалганлар. Бойсунда икки ой, Термизда саккиз ой буровга олиб тергов қилишган. Охири Бойсунга олиб келиб, ишини очиқ судда кўришган. Ўшанда Бойсун кўчалари одамга тўлиб кетган экан. Раис ака Шўронинг судидан ҳам ғолиб келган — гуноҳи йўқ эканини исбот этган. Чамаси, суд бўлаётган бинога сиғмасдан кўчани ҳам тўлдириб турган, Худойберди Алимардоновнинг айби йўқлигини яхши биладиган халойиқдан ҳукумат ҳам чўчиган бўлса керак. Суд залидан озод этилган Раис акани одамлар икки-уч

чақирим масофага — қишлоғимизгача қўлларида кўтариб келганлар.

У киши соқоли кузалган, узун бўйли, қорачадан келган, ёқимли тарзли одам эдилар. Қишлоққа гапи ўтар, ҳамманинг ташвишини тортар, ҳаммани тўғри йўлга бошлагиси келар; камбағалларга ҳимматли, полвонлару чопоғонларнинг ишқибози, дўсту ёри кўп (узоқ-узоқлардан биродарлари излаб келарди), меҳмондўстликни хуш кўрадиган, ҳар ишда адолатталаб (қишлоғимизда устма-уст ўлим бўлиб, икки-уч навқирон йигит дунёдан кўз юмганда, «Парвардигор, бу ёшлар нимага ўлади? Навбат меники эди-ку» деб, айтиб уввос тортган), маърифатли одамларнинг гурунгига ўч, бахшилару дўмбирачиларнинг ихлосманди, ҳурфикру самимий суҳбатли, мудом ҳазил-мутойиба аралаштириб сўзлайдиган, керак бўлганда, ҳақ гапни, юзинг-кўзинг демай гапира оладиган, ўта зиёли, ўзидан кўра элни кўпроқ ўйлайдиган одам эдилар.

Раис акани касал бўлиб ётганларида — ўлимларидан бир неча кун олдин — Собир деган ўртоғим билан кўргани бордик. У киши биз билан гаплашиб ўтирдилар (барибир ўтирдилар!). Сўнг, «энди бу ёғи ҳам яқинлашиб қолгани»ни айтиб, ажабтовур сокинликда биз билан ризолашдилар. Оллоҳдан менга соғ-саломатлик, омад ва яна қанчадан-қанча эзгуликлар сўраб, қайта-қайта дуо қилдилар. Кетаримизда дуога қўл очиб, «Илоё, Бойсунга ҳам сув чиқсин!» деб тангрига ёлвордилар! Сўнг менга «бирпас ҳаялланг» дегандай ишорат қилдилар. Ўртоғим чиқиб кетгач, «Усмонбой, келинг, бир хўшлашайлик, яна кўришамизма, йўқма...» деб, ўтирган жойларида кучоқ очдилар. Мен ўпкам тўлиб тиз чўкдим. Маҳкам кучоқлашдик...

Раис аканинг вафот этганига ўн йилча бўлди, аммо ҳалиги ўртоғим ҳали-ҳали ўтиришларда гапириб қолади:

— Одамларнинг тириклигида Бойсун билан иши йўқ, Раис бобо ўлаётганида ҳам Бойсуннинг сувини ўйлади-я!.. Аммо зўр бобо эди!

Менинг ҳам умрим ярим асрни қоралаб қолди. Ўйлаб қарасам, ҳеч кимни у киши қадар ўзимга яқин тутмаган эканман. Ҳеч кимнинг ўлимига бу қадар куймаган эканман. Эсимга тушсалар, ҳозир ҳам аллатовур бўламан. Шундай одамни ер ютиб юборганига ишонгим келмайди. Биз у киши билан чинакамига яқин эдик. У кишининг ёшлари мenden қирқ-қирқ беш йил улур

бўлмаганда, ўртамиздаги бу яқинликни «дўстлик» деб атаса бўларди.

Мана, Тошкентдан келиб, ота ҳовлимда ўтирибман. Раис акам эшитган заҳоти етиб келадилар. Бағриларига босиб кўришадилар. Бу кўришувда шунчаки расм-русм адо этилмаётганини, у кишидан тошқинланиб тараляётган меҳр юрагимга етиб, кўзларимда ёш бўлиб айланаётганини ҳис қиламан. «Қани, — дейдилар у киши оламжаҳон суҳбатдан кейин, — икков бир айланмай-мизма?» Раис акамнинг қўлларида таёқ, мен ёнларида — иккаламиз гурунгни қизитиб айлангани чиқамиз.

Аввал Газанинг тепасидаги — баланд қир устидаги қабристонга кўтарилиб, марҳумларни зиёрат қиламиз. Раис ака ҳар бир қабрдаги марҳумнинг тириклик чоғларидан гурунг беради, улардан қолган афсонаю ҳақиқатлардан гапиради. Бобомнинг, отамнинг қабрида Куръон ўқиб, сукут сақлаймиз. Раис акам Мулла Азим кўп саводхон, обрўли одам бўлганидан сўзлайдилар. Биз суҳбатлаша-суҳбатлаша қишлоғимизнинг кунчиқар тарафига юрамиз. Ғалласи тиззага уриб турган ўру қирни кесиб, сўнгги тепалик устига чиқамиз-да, иккаламиз ҳам сеҳрлангандек қотиб қоламиз. Тепалик оёқларимиз тагида тугаган — пастда қирмизи тупроққа чўлганиб, қат-қат жарларнинг тагида чувалаган тубсиз сойлар; сойларнинг бетига тирмашган — юракларга ваҳима солгудай сокин виқор таратаётган салобатли қоялар; қуйига оқиб тушаётгандай бор бўйига энгашиб, мувозанатини йўқотган кўйи ёйилиб қолган улкан тов-тошлар; жарликларга қасдма-қасд қад кўтариб, юксакларга интилган, гўё мана ҳозир улкан гуллар очиб гуллайдигандай баҳайбат дарахтлар, шамолу ёмғирлар таваккалига йўнган ғадир-будур чўққилар; ҳар-ҳар жойда — пасту баландда турли шакли парча-пурча ям-яшил ўтлоқлар... Гўё телба расом — тошқин илҳом тугёнида — хаёлларини гўзалликка чулғгани-ча, қирқиб, кесиб, ўйиб, гижимлаб, бурдалаб ва яна руҳ етиб-етмас турли илоҳий ҳунарлар адо этгач, охирида қонга беланган юрагини бу жойларга ташлаб кетгандай... Шунинг учун ҳам бу ерларнинг номи Қизил! ... Бу илоҳий гўзаллик айни тобда кўкимтир бир ғубор аро дилни ўртайдиган даражада сеҳрли ва дилбар қиёфада юрак-бағримизни ўртаб, қаршимизда туради. Раис ака бу гўзалликни яратган расом кимлигини биладилар. У киши Қизилга қараб ўрнашиб ўтирадилар-да, ҳайратларини яширолмай, бу гўзаллик ижодкорига бир таслим-тасанно айтадилар:

— Ё Парвардигор! Қудратингдан!

У киши сўз тополмайдилар. Мен ҳам тополмайман. Бирор одам Қизилнинг сумбатига ярашиқ сўз топиб айтганини эслолмайман ҳам. Ҳатто Бойсунга меҳмон бўлиб келгучи дўстларим — не-не улуг шоиру рассомлар, киночилару олимлар бошларини сарак-сарак қилиб ҳайратланишдан, ёки «Зўр!» деган хитоблардан нарига ўтолмаганлар. Биз эса Қизилнинг фарзандларимиз. Тўрт фасл—деярли ҳар кун у билан учрашганмиз, сойлари тубида товонларимиз нам қумнинг майинлигини туйиб югурганмиз, қояларидан ўрмалаб чиққанмиз, қаватма-қават зовлар оралиқларидаги эни бир қарич қатлардан пастга қарамасликка тиришиб ўтганмиз, гиёҳлардан тановул қилганмиз, ўтлоқларида мол боқиб чўзилиб ётганмиз, бу ернинг буталари тандиру ўчоқларимизга ўтин бўлган, баҳорда қийғоч очиладиган гулларидан тўйиб-тўйиб ҳидлаганмиз. Қаерида каптарнинг уяси, қаерида тулкининг ини бор, яхши биламиз. Оёқларимиз остидаги тошлар орасидан потирлаб қуён қочганда чўчиб тушиб, сўнг қотиб-қотиб кулганмиз, бирор тирсакдан бўри чиқиб қолганда, вужудларга жимиллаб ваҳима кирган... Ота боболаримиз кўкламда Газадан Қизилга эниб, баҳорюртга ўтовлар тикиб ўтиришган. Мен ҳам шу баҳорюртлар наъшасидан бебаҳра қолмаганман... Ў, тўл тушганда кўю кўзиларнинг маъраши тугган Қизил! Қозонларни тўлдириб сут қайнатган Қизил! Кечалари ўтов ўртасидаги ўчоққа олов ёқиб, жизиллаётган чойдуш оҳангига жўр бўлганча, фарзандларига эртагу дoston айтган Қизил! Шамоллари ифтор бўйларини бир умр юракларимга жойлаган Қизил! Ўтовнинг чангароғи туйнугидан олис юлдузлар бўлиб милтираган Қизил!...

Қизил берган ҳар бир дарс юрагиму руҳимнинг бир бўлагига айлиниб қолганини ҳамиша ҳис этиб юрман. Қишлоққа қараб жўнар эканмиз, Раис акам яна бир бор Қизилга бурилиб тўхтайдилар:

— Кетгинг келмайди-я!

Раис ака ўртанчи опам — Чучук опамнинг қайноталари. Опам Раис аканинг сўнгги кунлари ҳақида гапириб бердилар:

— Бир куни эрталаб ўғиллари билан мени чақирдилар. «Мени Қизилнинг бошига олиб чиқинглар», дедилар. Олиб бордик. Қизилга қарайдилар-гапирадилар, Қизилга қарайдилар-гапирадилар... Кўзларидан дув-дув ёш тўкилади. «Ана у ерда ўроқ ўрган эдик, ана у ерда

чиллак ўйнаганмиз, анов бетдан тулкини қувиб, бу бетда тириклай ушлаб олганмиз, ана у Ёрқитобадан баҳорюртга тушиб борардик... А, бу қизилнинг ўтлари! Бир ағанасанг!.. Ипорларидан бир ҳидласанг...» Йиғлайдилар-гапирадилар, йиғлайдилар-эслайдилар... «Шундай жойлар сизларга буюрсин», дейдилар, кўзларидан ёш оқади... Бечора бобом эртаси жон бердилар.

Гапдан гап чиқиб, уйда яна Бойсундан гурунг бўлди. Мен яна, одатимча, «барибир қабрим Бойсунда бўлишини — Бойсунда ётишимни» эсладим. Рост, гурунгимиз шунчаки гурунг — чуқур мулоҳазаларнинг ўрни эмас эди. Мен бу гапни ҳам кулибгина, енгил, яъни одатимча» гапирдим. Бирдан катта қизим менга ялт этиб қаради.

— Дада, — деди беозоргина, — биз қаерда ётамиз?

Мен сесканиб кетдим. Ва бирдан бу саволга мен билан бирга бутун оилам — қизларим, ўғлим, хотиним ҳам жавоб излаётганини сездим, энди бу саволнинг жавобини бир ўзим беролмаслигимни, бу тугуннинг ечими фақат менинг қўлимда эмаслигини ангаддим. Мен «шоир бўламан, Тошкентда яшайман» деб бўйнимга катта масъулият олганимни, мева тукканимни, баъзан гуллаб, баъзан хазонга айланганимни, гуллариму хазонларим шу тупроққа тўкилиб, шу тупроққа қоришиб кетганини ҳис қилдим...

Бойсунга борганимда Қизилга чиқдим. Бу ерда ўтган кунларимни бир-бир хаёлдан ўтказдим. Қизил! Қандай кунларим тупроғингда сингиб ётибди! Мен бир оёқяланг бола, қирмизи тупроқларингга товонларимни ботириб югураркан, сендан айро тушишни ўйлаганмидим? Қизил! Энди отам ётган қабристонда туриб сенга, Газага, Бойсунга, тоғлару даштларга қараб ётиш менга насиб қилмайдиганга ўхшайди! Мен билиб-билмасдан Тошкентда илдиз отган эканман. Илдизларимни суғориб сенинг бағрингга қандай келаман, Қизил?! Гапирдим-йиғладим, гапирдим-йиғладим, овоз чиқармай, Қизилдан келаётган шамолга юзимни тутиб, ўзим учун ўзим йиғладим...

Азиз ўқувчи, умуман, Ҳаётда ҳам, Адабиётда ҳам «бошқа гаплар»дан суҳбат кўпроқ бўлади. Бироқ Адабиётнинг шундай бир қонуни борки, ҳамма гапни аралаштириб гапириб бўлмайди. Худо умр берса, бошқа гаплардан ҳам гаплашармиз. Аммо айтиб қўяй, қайдан келиб, охир-оқибат қайга бориш ҳақида ўйламоқ ҳам арзирли суҳбатдир.

ЯГОНА ОҒОЧ БУТОҚЛАРИ... ЁКИ МУТТАСИЛ ҲАРАКАТ...

Ҳар бир тузум, ҳар бир жамият, ҳар бир давлатнинг ўз олдига қўйган муайян бир мақсади бўлади. Ана шу тузум, жамият ёки давлат фуқаролари шу мақсад йўлида бирлашадилар. Бу — инкор этиб бўлмас ва исбот талаб қилмас ҳаёт ҳақиқатларидан биридир.

Дейлик, собиқ коммунистик тузумнинг «Коммунизмда барча тенг бўлади» деган ялтироқ ниқоби остида «доҳий Ленин»нинг «Бўлиб ташла ва хўжайинлик қил» деган ваҳший мақсади яширин эди.

Ёки диний ақидапарастларнинг «муқаддас Ислому давлати тузиш» даъвати остида ҳам ҳукмронлик қилиш, тўғрироғи, мавжуд сиёсий тузумни ағдариб ташлаб, ўрнида ўзларига хос ва шахсий манфаатларига мос янги тузум барпо этиш ниятида бўлганликлари ҳам бугун ҳеч кимга сир эмас.

Ҳар икка тоифадаги ошкора хитоблар ва яширин мақсадлар халқимиз бошига қандай кулфатлар ва ташвишлар келтиргани ҳаммага маълум. Буни яна санаб, баён қилиб ўтиришга ҳожат йўқ деб ўйлайман. Ўтган йиллар тажрибасидан сабоқ олган ҳолда энди ўз келажгимиз ҳақида ўзимиз қайғуришимиз лозим.

Қандай жамият, қайси тузум бўлмасин, унинг фаровон эртаси ва порлоқ келажagini таъминлайверадиган ҳам, ёки унинг таназзулга учрашига сабаб бўладиган ҳам бир мақсад, яъни барчанинг қалби ва онгини қоплаб оладиган ғоядир. Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигини қўлга киритган илк кунларидан бошлаб, биз ҳам миллатимизнинг мақсади қандай бўлиши керак, деган савол, яъни моҳиятан миллий истиқлол ғоясини яратиш, мана шу ғоя атрофида бирлашиш йўлида ҳаракат қилдик. Бу йўлда ўтган ўн йил мобайнида жуда катта қадамлар босилди. Ниҳоят, орттирган тажрибамиз, эришган ютуқларимиз, дуч келган қи-

йинчиликлар, енгиб ўтилган тўсиқларни, жаҳон амалиётини ўрганиш натижасида мақсадимизни аниқ-равшан белгилашга муваффақ бўлдик — миллий истиқлол ғояси ана шу мақсаднинг қоғоздаги ифодасидир. Эндиги вазифа — мақсадга эришиш учун мамлакатимизда яшаётган каттаю кичик барча ана шу ғояни «ўз ғоям» деб билиши ва шунга мувофиқ ҳаракат қилиши керак.

Назаримда, маънавий борасида биз касалнинг олдини олиш билан эмас, кўпроқ уни даволаш билан шуғулланаяпмиз. Бундай дейишимга сабаб, биз «фалончи» айбдор деб айтишни ўнғай кўрамыз. Нега энди «фалончининг айбдорлигида менинг ҳам маълум ҳиссам йўқмикан», деган саволни ўзимизга бермаймиз? Чунки, кимнингдир ёмон таъсирларга тушиб қолишида ёки бирор бир жиноятга қўл уришида бевосита бизнинг айбимиз бўлади ёки атрофдаги лоқайд одамларнинг ҳам айби бўлади. Лекин уларнинг лоқайдлиги нимадан? Демак, иккинчи ҳолда ҳам айбдор билвосита бўлса-да ўзимиз. Дейлик, диний ақидапарастларнинг таъсирига тушиб қолган юртдошларимизни биз ўз вақтида ўзимизга дилдош қилиб олганимизда эди, уларга четдан туриб таъсир қилувчиларнинг қўли калта бўларди. Демак, биз уларни ўзимиз ишонган ғояга ишонтира олмаганмиз. Ёки уларни эътибордан четда қолдирганмиз. Ҳолбуки, дин ўзимизнинг динимиз, мазҳаб ўзимизнинг мазҳаб, аҳоли ўзимизнинг қавмимиздан эди.

Мана, бизнинг айбимиз қай тариқа намоён бўлаяпти.

Келинг, масалага янада чуқурроқ ёндашайлик.

Хўш, бугун биз миллий истиқлол ғояси атрофида қай даражада уюшаяпмиз? Миллий истиқлол ғоясини ўрганиш, уни янада ривожлантириш, тарғиб қилиш соҳасидаги сафарбарлигимиз қай даражада? Худди мана шу саволларга атрофлича жавоб беришимиз керак. Жавоб берганда ҳам ҳисобот учун эмас, ўз виждонимиз олдида жавоб бериш фурсати етти. Сўров фасли келди.

Кўқонда бир жабрдийда онанинг уч ўғли қамоққа олинди. Бир уйдан уч ўғил-а. Ҳар бири ўн олти йилдан муддатга кесилиб кетти. Улардан бири ўз онасига «Она, ўзи биз сизни тарбиялашимиз керак», деганини кўрганлар гапириб беришди.

Нима бу, миянинг қуриши, манқуртлик аломати-ми? Замонамизнинг улкан даҳоларидан Чингиз Айтматовнинг япон файласуфи Икэда билан яратган суҳ-

бат-китобида шундай жумлаларни ўқигандим. У устимизга бостириб келаётган замоннинг башараси ҳақида гапириб «Ҳар бир оила ўз фарзандларини ҳар қандай мафкуравий тажовузлардан ҳимоя қилишга тайёр бўлиб туриши керак» дея даъват қилади. Ҳар сафар ўз онасини тарбияламоқчи бўлган «фарзанд»нинг гапини эсласам, машҳур адибнинг огоҳлантириши ёдга келади.

Ҳа, кун ўтаяпти-ку, дея хотиржам бўлиш — лоқайдлик. «Кўза кунда синмайди, кунда синади», дейди халқимиз. Демак, «кўзани синдирмаслик учун ҳар кун огоҳ бўлиш лозим. Фарзандларимиз нотўғри йўлга кириб кетмаслиги, эртага бизни «тарбиялаш»га тушиб кетмаслиги учун ҳар лаҳзада огоҳ бўлишимиз лозим.

Бугунги жамиятимиз қурилишининг мустаҳкам устунлари бўлган азиз оталар, оналар, огоҳ бўлайлик!

Биз қанча қонлар, шонлар, кўзёшлар эвазига келган истиқлол байроғини бериб кетадиган болаларимиз орасида битта бўлсаям юқоридагидай «онасиниям тарбиялаш» ҳаёлида юрган манқурт бўлмаслиги лозим. Бундай болаларнинг битта бўлса ҳам борлиги — бало, аввало биз — оналарнинг, оталарнинг шўри.

Айниқса, биз — зиёлилар ёшлар тарбияси борасида алоҳида масъулмиз.

Нимага дейсизми? Сабаби, йўлбошчимиз Ислон Каримов қайта-қайта таъкидлаганларидай, биз «уларнинг юракларигача кириб бора олмайганимиздан», уларнинг қўнгилларини забт эта олмайганимиздан.

Биз ўз пайтида уларнинг қалбига кира олаёпмизми? Уларнинг қалбида, уйда нималар борлигини пайқай олаёпмизми? Улар билан суҳбатимиз самимийми, сўзларимиз уларга «тушунарли»ми? Уларнинг «тили»да сўзлаша оламизми? Ўзимизга ўзимиз, номига суҳбат учун эмас, уларнинг тилида сўзлаёпмизми? Ростини айтганда, мен ўзим дадил «Ҳа» деб жавоб беролмаман. Мафкура масаласида ният холислиги катта гап, лекин ниятнинг ўзи кифоя эмас. Охир-оқибат, гап — самарада.

Масаланинг яна бир қирраси ҳақида. Бугун барча Ўзбекистон фуқаросининг, у қай миллат, қай динга мансублигидан қатъий назар, мақсади бир. Яъни келажак порлоқ, ҳуқуқий, демократик давлат қуриш. Шундай экан, бир гоё йўлида сафарбарлик бизнинг кундалик вазифамизга айланиши керак бўлади. Мавсумий эмас — доимий. Кампаниябозлик эмас — кундалик.

Биз ўз истиқлолимиз тимсоли бўлган байроғимизни тупроғимиздаги барча, 130 дан зиёд миллатлар бир-галикда яқдил кўтарамиз. Бу миллатлар тақдир тақозоси билан бизга қондош-қариндош, куда-анда бўлиб кетган.

Мен Муҳаммадқодир Абдуллаевнинг Сидней майдонида Ўзбекистон байроғини ҳилпиратиб айланганини кўзда ёш билан кузатаркан «Қора кўз болам, сен ҳам тўқсон тўққиз уруғ-аймоқли ўзбекнинг бир алп паҳлавон боласи бўлиб дунёга танилдинг-да, ёмон кўздан асрасин, ботир болам», деб пичирлаб ўтирган бўлсам, қора белбоғ — ғолиблик белбоғини такрор-такрор қўлга киритиб ўзбекнинг шаънини дунёга ёйиб келаётган Артур Григоряни айрича меҳру муҳаббат билан олқишлаганман. Мана, яқинда Руслан Чагаев олишаётганда шундай ҳаяжонланиб ўтирдим, у ғолиб бўлганда, ўз фарзандимдай фахрландим. Ўзимча қайта-қайта кўзмунчоқлар тақиб қўяман уларнинг ҳар бирига.

Қонимизда ажодларимиздан ўтган мана шу бағри кенглик, дўстга, инсон зотига бўлган меҳру-муҳаббат, оқибат туйғулари омон экан бу тупроқда, иншооллоҳ, бирор миллат боласининг бурни қонамайди!

Инсон қай ишга қўл урмасин, уни қўллаб-қувватлаш, маънавий-руҳий рағбатлантириш лозим бўлади. Рағбатлантириб турилган, ўз меҳнати, ҳаракатининг мевасидан баҳраманд бўлган инсонгина янада фидоийроқ бўлишга интилади.

... Москвада, олий адабиёт курсларида ўтган учрашувларнинг бирида латиш халқининг юлдуз шоирларидан бири Имант Зиедонис бир шеър ўқиганди. Ушбу жозибали шеър мазмуни қуйидагича эди: Мен қанот пайдо қилиб кўкларга кўтарилмоққа, учли, баланд чўққилардан ўқдай пастга учмоққа, кескир, қилич дамидай кесиб пастга тушаётган муздай шаршаралар тагида йиллаб қилт этмай турмоққа ва ҳоказо... минглаб шундай имконсиз ишларга имкон топаман, шундай ишларга қодирман. Фақат... кимдир мени йўқлаб турса... Ҳайратланиб, ўз ҳайрати билан менга қудрат бахш этиб турса...

Шундай. Одам боласи ўзи учунгина яшамайди. Кимнидир ҳайратлантиргиси, кимдандир ҳайратлангиси, кимнидир ўтлантириб, кимдандир учқунлангиси келади унинг. Инсонлар бир-бирининг ишқу муҳаббатидан, журъату жасоратидан баҳра олиб, илҳомланиб яшайдилар.

Мавлоно Бедил бундай ёзадилар:

*Аёнсан, лек парво қилмайди олам
Хавотир бундан ҳар айём олурман.*

Мен мана шу маънода бугунги иш юритишимиз, тадбиру-тадорикларимизда Мавлоно ўғитларидан тўғри хулосалар чиқариб яшаётганлигимизни қадрлайман. Гам-хўрлик, катта меҳру-муҳаббат учкунни оловга айлантиради. Қондаги, юракдаги яширин куч-қудратлар, жасоратларни уйғотиши, қалбни кўтариб юбориши мумкин.

Айни масалада олиб бораётган ишларимиздан қувониш мумкин. Мисол учун билимдон, зукко қизларимизни маънавий-руҳий рағбатлантириш мақсадида машхур шоирамиз Зулфия номидаги Давлат мукофоти таъсис этилди. Бугун ана шу мукофотга сазовор бўлган қизларимизнинг сони кўпаймоқда. Уларга ҳавас қилган, улардай бўлишга интилган қизларимизнинг сони ҳам кундан-кунга ортиб бораёпти. Гап фақат мукофотда эмас, асосий масала муайян гоё йўлида бирлашиш экан, мана шу мукофот ҳам уюштириш, сафарбар этиш йўлида хизмат қиляпти. Демак, ана шундай мукофотнинг соврндори бўлган ёки унга интилаётган ёшларга ҳеч қандай ташқи таъсирнинг кучи етмайди, деб ўйлайман.

Яна бир мисол, бошловчи санъаткорларимизни рағбатлантириш мақсадида «Ниҳол» мукофоти таъсис этилди. Ушбу мукофотга номзодларни танлаш борасида ҳам айнан ватанпарварлик руҳидаги қўшиқларга алоҳида эътибор берилгани ҳам бежиз эмас. Демак, бу ўринда ҳам мақсад бир гоё теварагида бирлашувга қаратилган.

Энди энг оммавий бўлган мана шундай ҳаракатлардан бири сифатида «Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!» фестивалини алоҳида таъкидлаб ўтишимиз мумкин. Чунки, мана шу фестивалга бевосита гувоҳ бўлган, уни телеэкранда томоша қилган ёки радио орқали эшитган ҳар бир фуқаро кўксига Ватанга муҳаббати, миллатга садоқати бир неча карра ўсанлигига шубҳа йўқ. Демак, биз насиҳатбозлик, назарий гап-сўзларни бироз камайтириб, худди мана шундай амалий ишларни кўпайтиришимиз айни муддао, шекилли.

Бир гоё, бир мақсад йўлида бирлашувда баъзан аччиқ сабоқлар ҳам маълум маънода аҳамият касб этиши мумкин экан. 1999 йилдаги 16 февраль воқеаларини эсланг. Ушанда юзлаб фуқароларимиз, ёшларимиз оммавий ахборот воситалари орқали «Юртбошимизни омон сақлаш учун ўз жонларини тикишга» рози эканликларини айтиб чиқишди. Демак, бу ҳам истиқлолимиз душ-

манлари амалга оширмоқчи бўлган мақсадлари тескари натижа берганини кўрсатади. Улар мавжуд тузумни ағдариб ташлаш, ҳеч бўлмаганда фуқароларда тузумга қарши нафрат ҳиссини уйғотиш ниятида ҳаракат қилган эдилар. Лекин бизнинг юртдошларимиз уларга нисбатан чексиз нафрат атрофида бирлашдилар. Ўз йўлбошчилари сиймосида ўзлигини, келажагини кўз қорачиғларидай асраб-авайлашларини, истиқлолни ҳеч нарсага алмашмасликларини яна бир карра намоён қилдилар.

*У— тик қуёш. Унга тушмагай чега
Қалқон, қўрғон бўлиб тўсмайлик нега?
Қуёшига энди бўлганда эга
Қуёшин оттириб қўярмиди эл?*

*Қуш ҳам ўтмас, чегаралар чекланган
Евга қарши юраклари ўқланган
Эндигина яшилланган, кўкланган
Байроғини қонга бўярмиди эл?!*

Шу ўринда Сурхондарёнинг Сариосиё, Узун туманларида юз берган воқеаларни ҳам бир карра эслаб ўтайлик. Ватан осудалиги йўлида ўз фарзандини йўқотган она мардона туриб (бу жабрдийда онанинг тик келбати менга дор остида турган ўғлига мардона сўз айтган Қурбонжон Додхоҳни эслатди.) «Болам мана шу юрт ҳимоясида жон берган экан, унга берган оқ сутимга мингдан-минг розиман», деди. Бунинг учун қанчалик сабот, матонат, энг асосийси, ватанга, миллатга фидойлик талаб қилинишини сўз билан ифодалаб бўладими? Онаизор, шу Рустами дostonдай ўғилнинг онаси, шу фожеани то ўла-ўлгунча унута оладими?!

— Бу болалар менинг ҳам фарзандларим, бу фожеа—менинг ҳам фожеам, — деган эдилар Юртбошимиз овозлари титраб ўша кунларда.

Бу фожеа ўзбекдай катта халқнинг, бизнинг ҳам фожеамиз. Биз ҳам унутмаймиз. Унутишга ҳаққимиз йўқ.

*Шердай ўғлон ёнганин
Кўр кўз ҳам уйғонганин
Унутганни, тонганни
Куйсин икки дунёси!*

Хизмат сафари билан Фарғонада бўлганимда, вилоят раҳбарларидан бири шундай деди:

— Сурхондарё воқеалари бошланганда еттита ходимим бир кунда ариза билан қабулимга кирди. Уларнинг мақсади чегарага бориб, қаттоллар, қутурганларга қарши жанглarda қатнашиш эди. Тўғриси, кутмаган эдим. Кўзларимдан ёш чиқиб кетди. Бизнинг мана шундай фидоий фарзандларимиз бор экан, бу юртга ҳеч ким дахл қилолмаслигига яна бир карра имон келтирдим.

Тўғри-да, бундай олиб қарасангиз, Фарғона қаерда-ю Сурхон қаерда?

Қолаверса, жангариларни ўша тоғларда жасади қолишига ҳаммамизнинг ишончимиз комил, улар Фарғонага ҳеч қандай хавф солмаётган эдилар. Нега улар раҳбарларининг ёнига ўзларини «оловли нуқта»га юборишларини талаб қилиб кирдилар? Мана шу ўринда ҳам бир ғоя атрофида, бир мақсад теварагида бирлашув якқол кўзга ташланади. Чунки, у йигитлар учун Фарғона, Сурхондарё ёки Хоразм деган юрт йўқ. Ватан ягона. У барчамиз учун битта — ЎЗБЕКИСТОН!

Юзга кирган момони биламан. Ҳалиям тиниб-тинчимайди. Ҳар бир воқеа-ҳодисага муносабат билдиришни яхши кўради. Мамлакатимиз раҳбари Сурхондарёга сафар қилган чоғида қишлоқда эдим. Телевизорда Йўлбошчимизнинг асқарлар олдида куйиниб сўзлаётганини кўрган момо айтиб қолди:

— Мана шу одамни бизга Оллоҳ берган. Оллоҳ берганини асраб-авайлашимиз керак. Қара, бир икки йил олдин сочлари қандай эди. Бугун қанчалик оқариб кетибди. Агар юртдаги катта кичик раҳбарлар, қолаверса, шу юртда яшаётган ҳар бир фуқаро шу одамдай жон койитганда эди, юртимиз бундан ҳам ободроқ бўлар эди.

Юзга кирган момонинг фикрлари бу. Ўйланиб қоламан: нега биз ундай фикрламаяпмиз? Нега биз улуг мақсадлар йўлида эмас, қандайдир майда манфаатлар атрофида ўралашиб қолаяпмиз?

Келинг, ҳар куни, ҳар биримиз ўз-ўзимизга «бугун мен мана шу юрт учун, униб ўсган ватаним, қондош миллатим учун нима қилдим?» деган саволни бериб яшашга ўрганайлик. Ана шунда момо айтмоқчи, юртимиз бундан-да обод, яшашимиз бундан-да мазмунлироқ бўлади. Ана шунда бизнинг ҳар биримиз ҳам бир қадар илгарилаётган, бир қадар тикланаётган, юксалаётган бўламыз.

Бизнинг халқ сифатида, шахс сифатида ҳамма уришиш-суришиш, мақсад-муддаоларимиздан хулоса — хал-

қимизни асраш. Унинг мозийдаги-ю, бугунги улуғларини қаддини кўтариш. Мозийдаги-ю бугунги қадриятлари, анъаналари, бойликларини кўз қорачиғидай асраб етилиб келаётган, умримизнинг давомчилари бўлган ўғил қизларимизга етказиб бериш.

Бу борада жамятимизнинг ҳар бир аъзоси вақти-вақти билан эмас, ҳар куни, муттасил ҳаракат қилмоғи зарур бўлган ҳолда юкнинг оғирроғи зиёлилар зиммасига тушади.

Биз бир ягона оғоч бутоқлари, ягона қўшин навкарларимиз, — деган жумла бор Румий ҳазратларида. Бу худди бугунги кун ҳақида айтилгандай. Даҳоларнинг даҳолиги шунда-да. Ҳақиқатдан ҳам зиёлилар халқни бош устимиздаги муқаддас байроқ атрофига қалбан жипслаштириш, уни кўнгли, нияти бир ягона қўшинга айлантириш учун хизмат қиладиган маънавият қўшинларидир. Маънавият машиналарини олдинга силжитувчи прогрессив кучлардир. Пурҳикмат бобокалонимиз Румий ҳазратларининг қуйидаги сатрлари муҳим юрагимни кучлантириб туради:

*Қалбнинг қайноқ қозонидан
Қизғин қонлар сочгайман.
Икки дунё асрорини
Бир сўз ила очгайман.*

Биз мана шундай «икки дунё асрорини бир сўз» ила очмоғига имони комил маънавият чироқлари бўлган элнинг фарзандларимиз.

Учмоққа қанот йўқ, вале учгайман!

Ватани осмон бўлган озод қушларнинг болалари ҳеч қачон ерда судралиб юрмайди!

Қадимги битик тошларимизда битилган ёзувлар бизнинг ҳам тақдиримиз, юракларимизга ўйиб ёзилгандай:

*«Ў, Ўмай онамиз,
авлодлар эгаси
Бизга эрк келтирар уллар ато эт».*

Ё қодир Оллоҳ! Авлодлар илтижосини ижобат этдинг. Аввало бор ҳамда-санолар Ўзингга бўлсин.

Кейин... шундай улуғ ниятлар қилган бобокалон, моможонларимизнинг гўрлари тўла нур, тупроқ тўшаклари пардан бўлсин!

Кейин... бу тарихий ҳодисани амалга оширган халқнинг олтин бошли ўғиллари, оталаримизнинг бошлари тошдан, жонлари омон бўлсин!

ЮРТНИ ТИНЧЛИК ЁРИТАДИ

*Кўрди юзлаб урушни,
Қанча ватанфурушни...
Яшайверар бу Ватан!*

Ҳа, болам, барчамиз учун Она рамзига айланган бу бўлиқсиёна юртдаги тоғларнинг сочи бежиз оқармаган. Юртимиз кечмишда қанчадан-қанча офатларни кўрди. Зилзилалар энг гўзал кентлар ўрнида вайроналарни қолдирди, қурғоқчиликлар поёнсиз боғ-роғларни ўтинзорларга айлантирди, селу тошқинлар тиришқоқ халқимизнинг тирноқ қонатиб тўплаган мол-давлатини бир чанг солишда юлиб кетди. Аммо бу кўргиликларнинг ҳаммасини жамлаганда ҳам, сон-саноқсиз урушлардан биттагинаси келтирган кулфатлар олдида ҳеч гап бўлмай қолади.

Табиий офатлар энди иқтисодий ва жисмоний қийинчиликларга дучор этади, бир муддат азадор қилади. Уруш эса, иқтисодий ва жисмоний зиён-заҳматлардан ташқари, миллатни маънавий эзади, бутун-бутун авлодларни ваҳшат тегирмонига солади. Уруш аждаҳосининг кўланкаси тушган ўрмонда инсоннинг инсондек ҳаёт кечиришига хизмат қилувчи қонунлар писта пўчоғи мисол оёғости бўлади, инсоннинг инсон томонидан ўлдирилиши устувор қонунга айланади. Ёш олим илмий тажриба хонасидан, талаба аудиториясидан казармаларга кўчиб ўтади. Ишчи дастгоҳини, деҳқон кетмонини, темирчи босқонини ташлаб қўлига милтиқ олади. Уй қуриб юрган фаранги уста энди бино кўпориш хунарини ўзлаштира бошлайди. Уруш домига тушганларнинг барчаси бир хил мутахассисликка йўналиб, ўлдириш касбига ихтисослашиб бораверади.

Аммо бир нарсани унутма, болам. Урушнинг қиёфаси кўп. Босқинчилик, талончилик мақсадига қаратилган уруш — қаттол уруш. Ватанни тажовузкорлардан

ҳимоялаш, миллий озодликка эришиш йўлида қилинган жанг — муқаддас уруш. Ўз мамлакатида гоҳ «нодирроқ фалсафа», гоҳ «оммабопроқ ҳақиқат», гоҳ «юмшоқроқ тўшак» талашганлар олишуви — шармандали уруш. Жафокаш миллатимиз ўз ўтмишида урушнинг барча қиёфаларини кўриб улгурди. Кир (Кайхусрав), Доро, Искандар, Қутайба, Чингизхон тоифасидаги забткорлар келтирган қаттол урушлар миллат баданида оғир жароҳатлар қолдирди. Аммо бу яралар Тўмарис, Широқ, Спитамен, Мангуберди, Амир Темур сингари паҳлавонларимиз ортидан эргашган халқнинг муқаддас уруши малҳамлари билан битиб кетаверди. Бироқ, шармандали урушларда ўзбекнинг ўзига-ўзи етказган жароҳатлари жуда чуқур, жуда азобли бўлди. Бу жароҳатлар қолдирган чандиқлар ҳануз суякларда оғриқ кўзиб, миллат чеҳрасида сезилиб турибди.

*Битта хоин бор жойда,
Бефойдадир, бефойда
Қалбалару соқчилар.*

Шуни унутмагинки, болам, ички низоларни кўзговчи зот, у қандай шиорларни кўтариб олган, қандай ғояларни тарғиб қилаётган бўлмасин, барибир Ватан хоинидир. Зеро, бирон-бир миллат ўз юртида иккига бўлиниб бир-бирининг қонини тўкиши уларга шон-шуҳрат, юртига тўкинлик ва тараққиёт келтирганига жаҳон халқлари тарихининг энг катта билимдонлари ҳам бирорта мисол топиб беролмайди. Аксинча, ўзаро бўғизлашувлар боис давлатмандликдан қашшоқликка юз тутган миллатлар, илғорликдан қолоқлик чоҳига ағдарилган, оқибатда ҳатто мустақиллигини бой берган мамлакатлар ҳақида тарих минглаб далилларга эга.

Оқил миллат ўзаро баҳсларни кўпчиликнинг раъйига қараб донолик билан ҳал этади. Ориятли киши ўз оиласидаги можарони кўни-қўшнига ахмоқларча дўмбира қилмайди, улардан нажот сўраб, ҳамиятини лойга қормайди, бировлар олдида кулги ва шарманда бўлмайди. Ориятли миллат ҳам юртидаги баҳсли масалаларни ўзи босиқлик билан мулоҳазалашга, юз марта кенгашиб бўлса-да, жўяли бир қарорга келишга уринади.

*Ички жанжал, хуруждан,
Шармандали урушдан
Қурдатланар ташқи ёв.*

Шармандали урушдан эгамнинг ўзи асрасин!

Мамлакат ичкарасидаги ёқалашувларни юзага келтирувчи омил кўп:

халқ орасида ирқий, ё диний, ё бошқа тоифа адоватлар уруғини сочиш;

мансабга ёки улгуржи луқмага зўравончилик кайфиятида қўл чўзиш;

аждодаларнинг муқаддас удумларини ҳақоратловчи ёт оқимлар таъсири ва тазйиғи;

назоратсиз тарзда ёпирилиб кираётган ажнабий хулқ атворнинг азалий урф-одатларни таҳқирлашгача бориб етиши;

юртдаги айрим камчилик ва етишмовчиликларни фитнакорларча бўрттириб васваса тарқатиш;

халқни куппа-кундуз кунни талашдан тортинмаётган очкўзлар хатти-ҳаракатини уятсизлик билан хаспўш-лаш;

коррупциялашган гуруҳбозликларни, қонунбузарликларни, ижтимоий адолат топталишини кўра-била туриб бонг уриш ўрнига индамаслик кабилар шулар жумласидандир.

Ички фалокатлар келиб чиқишига кўп ҳолда миллий мустақиллик масалаларига зукколарча ёндошмаслик ҳам сабабчи бўлиши тарихдан яхши маълум. Юрт мустақиллигининг замирида яшириниб ётувчи миллий мустақиллик тушунчаси мазкур мамлакат қайси этноснинг номи, тили, тарихий шажараси асносида қиёфа касб этганлигида зоҳир бўлади. Узоқни кўриб сиёсат юритиш қобилияти кучлилиги билан бутун дунёда алоҳида эътибор қозонган Президентимиз бошқарув ва иш юритишда маҳаллийчилик, уруғ-аймоқчилик, шу лойқанинг қуйқуми бўлган қариндош-гурундошлик, таниш-билишчиликка ружу қўйиш иллатларига қарши изчил курашиб келаётганининг маъноси чуқур, аҳамияти беқиёсдир.

*Бу «Ҳақман!» деб бақирса,
У «Кўзғол» деб ҳайқирса,
Сен шошилма, фикр қил!*

Миллат ичида низо кўзувчилар хоин бўлса, уларга кўр-кўрона эргашувчилар ғофиллар тоифасидир. Фақат унутма, болам — ғофиллик билан хоинлик ораси бир қадам. Гуноҳсизлар қони ҳисобига мол-дунё орттирувчи баттолларнинг аксарияти хавф-хатар кучайган дамда юртдан ғойиб бўлиб, четда айш суриб ётишади. Ҳам-

ма бало эса уларга эргашиб юрганларнинг бошига ёғилади. Таъқибу қирғинга сохта доҳийнинг ваъдаларига ишониб, унинг кетидан чопиб, амалда бор-йўғидан айрилган шўрпешоналар учрайди. «Қутадғу билиг»да бу ҳол шундай таърифланган: «мард кишилар ҳушёрлик ва софликни ардоқлайдилар, ғофиллик сабабли минг-минглаб одамлар ўлиб кетади».

Хушёрлик нима? Софлик-чи? Инсондаги софлик, аввало, Тангри олдидаги ҳамда ўзини едириб-ичираётган юрти, шу юртдаги ноз-неъматларга теппа-тенг меросхўр бўлган қавми олдидаги бурчини дурустроқ англаб етишга уринишда намоён бўлади. Бундай кишилар юртини ўз уйим, қавмини ўз оила аъзоларим деб ҳис этиш, уларни бир хилда қадрлаб, бир хилда сева олиш мартабасига эришадилар. Бундай кишилар теваракни синчиклаб кузатиб, уйи ва юрти атрофида кимлар қандай ниятда ўралашиб юрганидан огоҳ бўлишга, ўз оила аъзолари ва қавмини келиши мумкин бўлган гурбатлардан муҳофазалаш чораларини қидиришга тиришади. Буни ҳушёрлик дейдилар.

Э, болам! Ғофиллик туфайли бу юрт не-не фожеаларни кўрмади, бу халқ не-не хўрликларни бошдан кечирмади. Миллатимизнинг энг яқин ўтмишдаги инқирозига, қадимий урф-одатлари, тили, дини, бутун бошли «мен»лиги қарийб бир ярим аср давомида таҳқирланиб ва топталиб келганига ҳам ғофиллик сабабчи бўлди.

*Ғофил, ожиз ва хомлик,
Бу — вақтинча омонлик,
Чумолидай, пашшадай.*

Темурий шаҳзодалардан баъзиларининг сиёсий калтабинлиги, гафлат уйқусидан уйғонмаганлиги улуғ Соҳибқирон салтанатини йиллар сайин емириб борди. Бу салтанатнинг бош қўрғони ҳисобланмиш Туркистон уч хонликка бўлиниб кетгач улар ўртасидаги ҳам, ичидаги ҳам низолар кучайди. Атрофида улкан-улкан наҳанглар тиш қайраб сузаётгани яққол кўзга ташланиб турсада, энди биргаликда жон сақлаш тадбирларини кўриш ўрнига, майда хўрақларни талашишдан тийилишмади.

Наҳанглардан бири очиқ тажовуз бошлаган чоғда эса, ҳар бири ўз инига биқиниб, шеригининг қандай ем бўлишини кузатиб ётишдан бошқага ярамади. Чор Россиясининг унчалар катта бўлмаган қўшини XIX асрнинг иккинчи ярмида Туркистонни забт этишга ас-

тойдил киришиб, кўп ўтмай учала хонликни ҳам ўзига осонгина тобе этди. Бунинг учун у уч хонни бир-бирига гижгизлагани, бир-биридан айиришга муваффақ бўлганига куймайсизми.

Кетидан «Қизил империя» замонаси бошланиб, ХХ аср Туркистон халқлари учун ўзлигини унута бориш, миллий қиёфасини йўқотиб, «ягона совет халқи»га қўшилиб кетиш даврига айланди. Забткорлар маккорлик билан ўлкадан ўмариб кетилаётган мўмай ўлжаларнинг бир чимдими эвазига ерли аҳолига арзонроқ нон садақа қилиб, соддадиллар кўнглини осонгина овлаб келдики, ҳамон ўша «арзон нон» таъми оғздан кетмаганларни учратсанг куймай бўладими, болам.

Миллатнинг зукко маърифатпарварлари бу майнавозчиликни аср бошидаёқ англаб, фош қилишга уриндилар, улар халқ душманига йўйилиб маҳв этилди. Халқни эзувчилар халқининг ҳақиқий фидойиларини «халқ душмани»га чиқарса, куймай нетасан, болам.

*Шукр қил деб зўрлашса,
Ёт қонунда хўрлашса,
Будир қуллик, қарамлик.*

Вақт тошни қумга, муҳит чечакни тиканга айлантира олади. Тоталитар тузум йўлланмаси билан «Афғон уруши»да бўлиб қайтган бир аскарнинг ҳикояси эсимга тушса, юрагим ҳамон орқага тортиб кетади, болам. Ўша аскарнинг сафдош ўртоғи отасидан келган навбатдаги хатни ўқиб, қувончдан ўзини ҳеч ерга сиғдиrolмай қолибди. Хатда уни яхши кўрган қизига унаштириб қўйишгани, ҳарбийдан қайтиши биланоқ тўй бошланиши ёзилган экан. Бироқ хизмат кунлари тугашига бир неча кун қолганда у қорнидан ўқ еб, оғир яраланибди. Ажал исканжасида тўлганиб, хириллаб-ҳансираган куйи: «Йиғло-о-ма, қиз, йиғло-о маё, тўй сееники...» — дея димоғида хиргойи қилибди-ю, жони узилибди. Урушнинг афт-башараси нақадар жирканч ва фожеали эканини тасаввур қилиш учун ўзингни ўша йигит ўрнига, мени унинг отаси ўрнига қўйиб кўр, болам.

*Аскар дўстим Афғонда,
Беланиб қизил қонга,
«Ёр-ёр» айтиб жон берди.*

Ўша ўзбек йигитнинг ҳақиқий қотили ким эди? Буни англаш қийинмас. Ўзлиги йўқ юртнинг фарзанди

Ўзганинг жонли тўппончасига айланди ва ўзига, халқига мутлақо керак бўлмаган урушда ўлиб кетди.

Мустақиллик сенга мени, менга сени қайтариб берди, болам. Ўз отасининг тилини менсимамай қўйган фарзандни, ўз фарзандининг тилига тушунолмайд турган отани яқингинадаям кўп учратганман. Бунданда азоблироқ бедодлик борми дунёда? Ғофилликдан туғилган қуллик миллатни айнан шу тарзда маънавий ўлимга маҳкум этади.

Истиқлолни тинчгина қўлга киритдик. Бу — Яратганнинг чексиз инояти. Шундай бўлса-да, у дарёнинг юзаки кўринишига ўхшаб кетади: сатҳи тинч ва тиниқ. Аммо тубида алимқуллар, номозлар, мадаминбекларнинг армон тўла хайқиреқлари, қодирийлар, чўлпонлар, фитратларнинг кўксидан томган қонлари сизиб юрибди. Шунинг учун ҳам Истиқлол азиз ва муқаддасдир.

Болам, минг азоб-уқубатлардан сўнг эркини қўлга киритган бу табаррук заминнинг тақдири келажакда сенга қолаяпти. Унинг эртанги қисмати сенинг қанчалар оқиллик ва тадбиркорлик билан иш кўришинга боғлиқ. Бор шаҳдингни ишга солиб, тиришсанг, қоронғуликдан ёруғликка чиққан, дунёда кўкрак кериб, ўз ўрнини эгаллаётган юртни паҳлавон Ўзбекистонга айлангириш бемалол қўлингдан келади. Чунки томирларингда оламга сабоқ бериб келган Беруний, Хоразмий, Фарғоний, Ибн Сино, Имом Бухорий, Навоий, Улуғбек, Нажмиддин Кубролар қони оқмоқда. Узоқ давом этган мутеъларча сокинлик боис қурумлаб қолган бу қон томирларини янгилаш учун юрагингни тўфондек жўшдира олсанг бас.

Ғофил бўлма, болам. Тўрт томонингни ҳушёр кузат. Ўзаро аҳилликни кўз қорачиғидек асраш, юртнинг қудратини кунма-кун юксалтириш билан Ватаннинг ғанимларини ҳуркитиб тур. Илму-фан қўрғонларини ишғол этишдан чарчама. Энг мураккаб касбларни эгаллаб, кимлигингни кўрсат. Ҳунарда ҳунармандлар дарғаси бўл. Айни пайтда ўзингни чиниқтир, танангни тобла. Ҳурлигингни ҳимоялашга шай тур. Ожизларга ҳамла қилиш учун эмас, ҳамла қилганларида ожиз қолмаслик учун куч тўпла. Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ ўзининг тинчликсеварлик сиёсатини сулҳпарвар Юртбошининг тилидан дунёга овоза қила бошлаган Ўзбекистон шаънини пок тутиш, халқимиздаги очиқ чеҳраликни қиёфангдан аритмаслик бундан буён сенинг

зиммангда. Юртни тинчлик ёшартиради, юртни уруш қаритади. Тинчлик одамни-одамга қовуштиради, уруш эса одамни одамнинг қассобига айлантиради.

*Тушунтиринг бир оғиз,
Эртакдаги Ялмоғиз
Ҳозир қайси соҳада?*

Мабодо, эртакдаги Ялмоғизни ҳаётдан излайдиган бўлсак, у уруш қўзғовчилар сафида эканига шак-шубҳа йўқ. Чунки, Ялмоғиз одамзоднинг энг қабих душмани — у адашиб қолган одам болаларини «икки ямлаб, бир ютади», уруш эса одамзотнинг бошига мислсиз жабру-жафолар ёғдиради — ямламай ютаверади. Шундай экан, мараз урушдан Ялмоғизларгина манфаатдор бўлади.

*Фазо ичра Ер — бир тўп,
Тўпни тешувчи — бир чўп
Уруш қўзғоқ бўлганлар
Ялмоғизга ўхшар хўп.*

Ердан туриб қараганда ундан анча катта бўлган Муштарий, Баҳром сайёралари юлдуздай кўрингани сингари, коинотдан туриб кузатилса, Ер жуда ҳам митти юлдуз, ниҳоятда омонат сайёра...

Тинчликни асра, болам. Юртингнинг фаровонлиги тинчликда, аҳилликда эканини доимо ёдингда тут.

ФИКРЛАШ ВА ИШЛАШ ЗАМОНИ

Азиз замондошлар! Келинг, ўзимизга бир савол берайлик: ҳозирги даврда осонми ёки қийинми?

Савол берайлигу, жавобига ошиқмайлик, негаки «ундай» ёки «бундай» деб қўя қолишдан осони йўқ, биз сиз билан осонлиги нимадаю, қийинлиги нимада — ана шу ҳақда мулоҳаза юритайлик.

Баъзан «Э, яшаш қийин бўлиб кетди» қабилида норозиланиш маъносидаги арз-ҳоллар қулоққа чалинади. Майли, бу тоифа одамларни ҳам ўз ҳолига қўяйлик-да, халқ тили билан айтганда, дўппини ерга олиб қўйиб, бир дилкаш суҳбат курайлик.

Тирик жон борки, манфаат измида яшайди. «Манфаат» сўзининг салбий оҳанги кўпроқдек туюлади. Бироқ, истаймизми-йўқми манфаатнинг сеҳрли рағбатидан, манфаатнинг жилвакор оҳанграбосидан буткул халос бўла олмаймиз. Шундай дамларда, манфаат — тириклик тимсолимикан, деган хаёлларга ҳам борасан киши...

Қоринни тўйдириш, нафсни қондириш ҳам манфаат. Ислом дини тарихига доир манбаларда зикр этилишича, пайғамбаримиз алайҳиссалом тўрт ёшлик гўдаклик чоғларида у кишининг кўкрагининг нафси аммора, яъни нафс пардаси олиб ташланган. Ер юзида яшовчи бирон-бир бандага бундай мўъжизакор бахт насиб этмаган, этмайди ҳам. Биз пайғамбаримизнинг бу илоҳий сифатларига ҳавас қиламиз, бироқ Расули акрам манфаатдан буткул йироқ бўлганлар, десак ҳам янглишамиз.

Чунки ислом динини тарғиб қилиш, мусулмонлик ақидаси билан кўплаб кишилар чарағон этишга интилиш у кишининг манфаати эмасми?

Мана шу ўринда «манфаат» сўзининг улуғвор қудрати, унда ижобийлик кўпроқ эканига ҳам иқроқ бўламиз. Зеро, Муҳаммад алайҳиссалом мисолида шахсий ва ижтимоий, қолаверса, умуминсоний манфаат ту-

шунчаси уйғунлашиб кетган. «Меники», «сеники», «халқники» деган тушунчалар орасида деярли фарқ қолмаган. Бир инсон тийнатидаги бундай инсонпарварлик туйғуси жамоани, жамиятни, ҳатто жамиятларни бирлаштиришга олиб келган!..

Жамиятнинг бирлашувини қандай тасаввур қилиш мумкин?

Бу саволга бевосита ўзингиз туғилиб вояга етган оиладан жавоб излайлик.

Ҳар бир инсон гўдаклик чоғларида энг аввало ота-онасини, ака-опаларини танийди, улар билан мулоқотга, муносабатга киришади. Гўдак катталар томонидан асраб-авайланади, унинг эсон-омон оёққа туриб олишида имкон қадар шарт-шароит яратилади. Шунга қарамай, улғайиб келаётган йигит ё қизнинг ҳатто оила аъзолари билан уйғун тарзда яшаб кетиши осонгина кўчмайди. Бир қориндан талашиб тушган ўғил-қизларнинг кунига неча маротабалаб уришиб, жанжаллашишини, аразлашиб гаплашмай қўйганини қайси оила кўрмаган дейсиз? Ота-она уришқоқ фарзандларини тинмай яраштиради, уларга панд-насихат қилади, танбеҳ беради, жазолайди.

Ҳаммага таниш ва оддий манзара дерсиз?

Тўғри, лекин бу оддийлик замирида катта маъно бор, яъни, бу — шахснинг вояга етиши ва унинг жамоа бўлиб яшашга кўникма ҳосил қилишининг илк босқичидир!

Қани, бояги саволни такрорлаб кўрайлик-чи: ҳаммамиз бошимиздан кечирган ўша гўдаклик, болалик, ўсмирлик кезларимиз қийин эдими ёки осон?

Фақат осон кечган ёхуд нукул қийинчиликдан иборат бўлган, десак жудаям тўғри эмас, албатта. Лекин бир нарса ҳақиқатки, қийинни осонлаштиришнинг бирдан-бир чораси — ўзинг мансуб бўлган жамоа билан, жамият билан тил топиша билиш!

Демак, одамнинг шахс сифатида шаклланиши, унинг жамоага, жамиятга қоришиб кетишга тайёргарлиги оиладан бошланади.

Ҳаётнинг буюк ҳикматини қарангки, гўдаклик чоғимизда, ўзимизда жамиятлашув туйғусининг шаклланиш босқичида бизга туғишганлик туйғуси ёрдамга келади. Зеро бир ота-онанинг фарзандимиз, деган тушунча ўзаро зиддиятнинг, ганимларга хос тусдаги келишмовчиликнинг, душманчиликнинг олдини олади. Бошқача айтганда, инсон аввало ўз туғишганлари билан тил топишиб яшашга одатланади.

Шу ўринда, кимнингдир кўнглидан мутлақо келишмайдиган, юзкўрмас бўлган оға-инилар ҳам борку, деган фикр кечаётган бўлиши мумкин. Биз уни инкор этмаймиз, балки бундай ҳолатларнинг мавжудлиги одамларни бир жамият аъзолари сифатида жипслаштириш нақадар қийин ва мураккаб эканлигидан далолат беради.

Жамиятни жипслаштириш омиллари эса жуда кўп. Оилада бўлганидек, бир мамлакат ҳудудида бир тил, бир эътиқод, бир маданиятга мансуб халқ кўпчилики ташкил этади. Мазкур омилларнинг ўзиёқ одамларни муайян даражада қовуштиради. Бироқ, аини шу қовуштирувчи омилларни-да йўққа чиқарувчи, қандай бўлмасин пароканда қилишга уринувчи бузғунчи кучлар ҳам борки, уларни унутиш, уларга бепарво қараш зинҳор мумкин эмас.

Бузғунчилик асосан икки томондан—ташқи ва ички томондан хавф солади.

Мустақилликка эришган ва ўз тараққиёт йўлини танлаб олган мамлакатга ҳамма ҳам ҳайрихоҳлик билан қарамайди. Энди унинг дўстлари орасида ғанимлари ҳам ғимирлай бошлайди. Мустақиллигимизнинг ўтган йиллардаги воқеалари бунга яққол кўрсатди. Биз ўз муаммоларимизни бартараф этиш йўлида меҳнат қилиш, дунёни кенгроқ таниш иштиёқида жаҳон ҳамжамиятига очиқ юз билан эшикларни ланг очиш, миллий анъаналаримизга замонавий тус бериш мақсадида дунёвий интеграциялашув чораларини излаш муҳимлигидан келиб чиқиб, энг тоза ва беғубор орзу-ҳаваслар билан яшай бошладик. Таассуфлар бўлсинки, бизнинг бу интилишларимиз ҳар ким томонидан бир хил қарши олинавермас экан. Президент И. Каримов ёзганидек, **«Миллат бор экан, миллий давлат бор экан, унинг мустақиллиги ва эркинлигига, анъана ва урф-одатларига таҳдид соладиган, уни ўз таъсирига олиш, унинг устидан ҳукмронлик қилиш, унинг бойликларидан ўз манфаати йўлида фойдаланишга қаратилган интилиш ва ҳаракатлар доимий хавф сифатида сақланиб қолиши муқаррар».**

Ваҳоланки, Ўзбекистон халқи ўз эрки ва ҳурмати-ни, анъана ва урф-одатларини ўзгалар ҳукмронлигига қарам қилиб қўйиш, бойликларини ўзгалар манфаати йўлида созуриш учун истиқлолга эришмади-ку!

Шундай экан, халқимиз олдида «Нима қилмоқ керак?» деган савол кўндаланг бўлди.

Президент бу саволга бирдан-бир тўғри жавоб би-

лан халқни хушёрликка ундади: **бирлашмоқ, жипслашмоқ керак!**

Тасаввур қилинг, 25 миллионли халқни бирлаштирувчи қудратли куч борми?

Бор, у — миллий истиқлол ғояси!

Кейинги пайтда бу ибора кўп тилга олинмоқда, уни ҳар ким ўзича талқин этмоқда. Тушуниб, англаб етолмаётганлар ҳам оз эмас. Лўнда айтишга уринсак, миллий истиқлол ғояси шу қадар оддий ва тушунарлики, у тўласича халқимизнинг, одамларимизнинг асрий орзу-умидларидан олинган. Янаям содалаштириб айтишга уринсак, кексаю ёш ватандошларимиз кўнглига туғиб юрган энг муқаддас орзу-умидлари борки, уларнинг бари юртбошимиз жон куйдириб уқдиришга уринаётган миллий истиқлол ғоясида мужассам!

Тўғри, миллий истиқлол ғояси ибораси жудаям жўн тушунча ҳам эмас, унинг мураккаблиги шундаки, замон ҳар қандай одамдан дунёвий, мафкуравий, сиёсий, иқтисодий, маънавий ва ҳоказо воқеликдан бохабарликни талаб этмоқда! Яъни, шунчаки кўр-кўрона бирлашиш эмас, балки онгли равишдаги бохабарлик орқали жипслашиш кўзда тутилмоқда. Бу эса ҳар бир кишидан маънавий, мафкуравий дунёқарашини тинимсиз ошириб боришни, инсон сифатида ўз шахси-камолини юксалтириш борасида муттасил изланишни тақозо қилади.

«Шуни алоҳида таъкидламоқчиманки, — деб ёзади И. Каримов, — миллий ғоя ва истиқлол мафкураси юртимизда яшаётган барча кишиларнинг маънавий бойлигига, дунёқарашининг негизига айланишига эришиш биз учун энг асосий мақсаддир».

Жамият миқёсида кечаётган воқеа-ҳодисаларга ўзини даҳлсиз тутадиган одамлар бисёр. «Менга нима» ёки «Мен кичик одамман» қабилидаги лоқайдлик шунинг учун ҳам нотўғрики, Ватан энди-энди оёққа тураётган, унинг ҳар бир тинч ўтган куни ғанимат бўлган бир паллада...

Ватаннинг қад ростлашидан, унинг тинчлигидан ким манфаатдор?

Ўша лоқайдлар эмасми?!

Тўғри, ўтиш даврининг биз кўникмаган «сюрприз»-лари борки, унинг синовларига дош бериш ҳам осон кўчмаяпти.

Мен бозор муносабатлари даврида худбинлашув туйғуси кучайишини назарда тутяпман.

Моддий манфаатдорликка кенг йўл очилгач, босар-тусарини унутганлар кўпайди. Бадавлат бўлиб,

ошиб-тошганлар ҳам, ундайларга бас келолмай қўли қисқалик қилаётганлар ҳам етарли. Бироқ, орзу-ҳавас одамни не қўйларга солмайди, дейсиз! Шундай кайфиятда одамларда шахсий манфаатни ҳар нарсадан, ҳатто жамият ва Ватан манфаатидан устун қўйишга мойиллик кучаяди. Моддий манфаатдорлик худбинликнинг негизига айланган одамга, афсуски, миллий ғоя тушунчаларини сингдириш жуда-жуда қийин кечади. Ўз нафси ва киссасидан нарини кўра билмаган одам учун умуммиллат, умумдавлат миқёсидаги жипслашув ғоялари ҳам аҳамиятсиз сафсатадек туюлади.

Назаримда, ички бузгунчи кучларнинг энг даҳшатлиси ҳам шу!

Замондошларимизнинг бахти шундаки, камдан-кам одамларга насиб этадиган асрдан-асрга ўтиш онларининг жонли гувоҳлари бўлди. Кечагина «ўтган аср» деганда XIX асрни назарда тутаётган эдингиз, бугун эса «ўтган аср» дея XX аср воқеаларини эслаяпсиз.

XX асрнинг сўнги декабрь ойида бўлиб ўтган Олий Мажлис сессиясида Республикамиз Парламенти халққа қарата мурожаат қабул қилди. Мурожаатда баён этилган барча истакларни улуғлаган ҳолда, ундаги халқимизни яқдилликка, бирдамликка ундовчи даъватлар ғоятда долзарб, ғоятда муҳим деган ўй кечди ҳаёлимдан. Таниқли тарихчимиз Ҳамид Зиёевнинг «Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш» деган китобида ўқиганларим ёдимга тушди.

XIX аср сўнггида шўрлик Туркистоннинг бошига не кунлар тушмади? Хонликлар ўзаро тил топишолмаган, халқни хушёрликка даъват этувчи бирор тийрак кимса йўқ. Ҳаммаёқ пароканда. Оқибати эса аён...

XX аср поёнида эса мамлакатнинг олий маҳкамаси халқни бирлашишга чорлади. «Миллий истиқдол ғояси: асосий тушунчалар ва тамойиллар» рисоласи эса том маънода ана шу энг буюк орзу — халқнинг жипслашув йўлини чизиб берди.

Яна Сизга мурожаат қиламан: ҳозирги даврда яшаш осонми ёки қийин?

Жавоб беришга ошиқманг, Президентимиз ушбу рисолага ёзган сўзбошисини «барчамиз учун фикрлаш ва ишлаш замони келди» деб тугатган.

Хўш, фикрлаш ва ишлаш осонми ёки... ошиқманг, фикрлаш ва ишлаш машаққатидан завқ топа биладиган одамлар ўзларини амалда намоён этишни афзал кўрадилар. Зеро, фикрлаётганимизни ва ишлаётганимизни амалда кўрсата билайлик...

МИЛЛИЙЛИК МОҲИЯТИ

Мамлакатимиз халқлари учун дастуруламал бўла оладиган миллий истиқлол ғоясини яратиш учун қандайдир «Америка кашф этиш»нинг зарурати йўқ эди.

Бунинг учун халқимизнинг пешқадам вакиллари ўз ҳаётларида риоя қилиб келган қадриятларини жамлаш ва муайян бир тартибга келтиришнинг ўзиёқ кифоя қилган бўлур эди. Негаки, асрлар мобайнида бу халқ турли тарздаги тараққиёт ва таназзул даврларини бошидан кечирган, турфа тамаддунларни бунёд этган, инсониятнинг ажралмас таркибий бир қисми сифатида унинг хазинасига салмоқли улуш қўшган. Халқимиз Марказий Осиё ҳудудида ягона бир эл сифатида беқиёс ижтимоий тажриба орттирганки, у тарихимизнинг янги даври учун фаол асос сифатида асқотмаслиги мумкин эмас эди. Қолаверса, алломаларимиз инсониятнинг мўътадил ҳаёт кечириши учун зарур барча тамойилларни аллақачон ишлаб чиққан, амал эса ана шу тамойилларни ҳаётга жорий қилишда эди.

Лўндасини айтганда, шарқона мазмунга замонавий шакл кийдириш талаб этилар эди.

Шунинг учун ҳам — «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида ана шундай йўл тутилгани менга айниқса манзур бўлди. Мазкур рисола ота-боболаримиздан мерос ана шу таомилларнинг оқиллик билан тартиб берилган мажмуаси эканлиги билан диққатга молик. Рисолада халқимизнинг асрий орзу умидлари, донишмандлиги, заковати, улкан ҳаётий тажрибаси замонавий тафаккур чиғиригидан ўтган ҳолда ўз аксини топган.

Рисолада миллий истиқлол ғояси баён этилган экан, ҳар бир ўқувчи шундай саволга жавоб бериши лозим бўлади: «Мен ҳам шу миллатнинг бир зарраси, бир

бўлагидирман. Демак, у менинг ғоям ҳам бўлиши керак. Ҳақиқатан шундайми?».

Бу — ўйлаш, мулоҳаза юргизиш лозим мавзу. Масалан, нима учун у истиқлол ғояси?

Ҳеч эсимдан чиқмайди, биз — Ўзбекистондан борган бир гуруҳ ёшлар Таганрог Давлат Педагогика институтининг филология бўлимида ўқишни бошлаган кунларимиз эди. Домлаларимиздан бири лекция асносида мавриди билан «Девону луғатит-турк» асари ҳақида гап очиб қолди. Бизга Маҳмуд Қошғарий ва унинг мазкур асари ҳақида саволлар берди. Бизлардан садо чиқавермагач, устознинг жаҳли чиқиб, «Нима, сизлар ўз миллий адабиётингизга қизиқмайсизларми? Ёки бу ерга рус бўлиш учун келдингизларми? Бунинг иложи ҳам, кераги ҳам йўқ. Модомики, сизлар рус адабиётини ўрганмоқчи экансизлар, буни аввало ўз адабиётингизни ўрганишдан бошланглар. Акс ҳолда рус адабиётининг ҳам, жаҳон адабиётининг ҳам қадрига етмайсизлар» деб қойиб берди. Шу йили таътилга келган заҳотим Алишер Навоийнинг, мумтоз адабиётимиз бошқа вакиллариининг асарларини алоҳида бир ихлос билан тўплашга, муҳими, мутолаа қилишга киришдим.

Бу йилларда менда ҳар бир халқнинг тараққиёт даражаси унинг китоб ўқиш даражасига чамбарчас боғлиқ, деган фикр мустаҳкамланди. Ҳозир тўпланиб қолган муаммоларимизни бартараф этишнинг муҳим талабларидан бири — имкони борича кўпчилик китобхон бўлсин, бўлганда ҳам закий ва диди баланд китобхон бўлсин. Биз буни таъминлаш нақадар қийин эканини бир лаҳза бўлсин хотирдан фаромуш қилмаслигимиз лозим, бу соҳада ҳали кўп иш қилиниши кераклигини унутишга ҳаққимиз йўқ.

Воқеа. Ёзувчилар уюшмаси вилоят бўлимида хизмат қилаётган пайтларим эди. Журналист дўстларимдан бири халқ оммасининг китобхонлик даражаси ҳақида мақола ёзишни режалаштираётгани ҳақида гапириб қолди. Мен бу ҳақда мулоҳаза юргизаётиб, бизда халқ оммасининг китобхонлик даражаси талаб даражасидан паст эканини айтдим.

— Бунинг сабаби нимада деб ўйлайсиз? — сўради у, — халқимиз иқтисодий даражасининг юқори эмаслигида эмасмикан?

Мен унга эътироз билдирдим:

— Яхшиси, вилоят статистика бошқармасига бординг-да, Хоразмда бир йилда аҳоли томонидан харид

қилинаётган ароқ ҳамда тамакининг қийматини аниқланг, сўнг сотилаётган китобларнинг миқдори билан қиёсланг.

Маслаҳатимга кўра бошқармага жўнаган дўстим бироз ўтгач, ҳайратдан кўзлари олайиб қайтди. Дарҳақиқат, тафовут ароқ ва тамакининг фойдасига ҳеч қандай бир куракда турмайдиган алфозда катта эди. Мен яна қўшиб қўйдим:

— Одамлар вилоятдан сотиб олган тамаки ва ароқ билан чекланмайди, бу матоҳларни катта миқдорда четдан олиб келиб ҳам истеъмол қилади. Китобларга келсак, харидорнинг ҳаммаси ҳам хоразмлик эмас, кўпинча четдан келган саёҳатчилар обкетишади...

Мен ўз миллатимизнинг етук вакили бўлиб вояга етдик, деган фикрдан мутлақо йироқман. Лекин бугун матбуот саҳифалари орқали жамиятимиз ҳаётига оид фикр билдиришга, уларни бой ва гўзал тилимизда баён этишга қобил киши сифатида бир эътирофни айтишни лозим топаман: бизни олий ўқув даргоҳида аъло ва яхши баҳолар олиш учун эмас, балки маънавий тараққиётимиз манфаатлари йўлида китоб мутолаасига ўргатган таганроглик устозларимдан умрбод миннатдорман. Бизни ўз халқимизнинг вакили бўлиб қолишга насихат қилган, миллатимизнинг маънавий бойликларини ўзлаштириш ва ардоқлаш воситаси билангина жаҳон адабиёти дурдоналаридан баҳраманд бўлишга даъват этган бу инсонларнинг фаолиятида ҳақиқий жасорат бор эди. Чунки ўша қалтис даврда ёшларни тарбиялашда бу хавфли йўл эди, уни тутишнинг ўзи бўлмасди. КПСС сиёсати бошқача эди. «Марказ»нинг мақсади бўлак эди.

Азов денгизи соҳилларига бизни, чиндан ҳам ўз миллатини унутиш учун жўнатишган эди. У ердан олий маълумотли бўлиб келгач, яна ўша сиёсатга хизмат қилдириш кўзда тутилган эди. Бироқ биз домлаларимизнинг донишмандлиги туфайли, Дон соҳилларидан Жайхун воҳасига меҳримиз яна ҳам ортиб, ўз она тилимизга бўлган ихлосимиз чандон кучайиб қайтдик.

Мен бу гапларни нима учун айни «Миллий истиқлол ғояси» ҳақида фикрлаётган чоғимда эслаётирман? Чунки рисоланинг «Турли миллат вакилларига ҳурмат ва улар билан баҳамжиҳат яшаш» деган сатрлари чуқур бир ҳикмат билан суғорилгандир ва бу ҳикмат мени гапни фақат «Ўз қадрини биладиган одамгина ўзганинг қадрини билади», деган фикрни эмас, айни пайтда бунинг аксини ҳам, яъни «ўзганинг қадрини билади-

ган одамгина ўз қадрини биледи», деган ҳақиқатни-да таъкидлашга даъват этмоқда. Биз бугун ўз миллий қадриятларимизни ардоқлашни ўрганмоқдамиз ва, иншоллоҳ, бу йўлдан тобора илгарилаб бораверамиз. Бироқ ҳар бир ишга қаттиқ берилганларни ҳамиша меъёридан ошиш хавфи таъқиб этиб туради. Шунинг учун бўлса керак, пайғамбар алайҳиссалом «Динда чуқур кетманглар» дея огоҳлантирган эканлар. Ҳатто динда-я!

Миллий маҳдудлик космополитизмдан, яъни миллий қиёфасизликдан ҳам хавфлироқдир. Ўзбекистонни ўз ватани деб билган турли миллат вакиллари бир-бирларига ҳурмат билан, баҳамжиҳат яшашса, юрт фаровонлигига фаровонлик қўшилади. Қолаверса, ҳар бир миллатга хос ўрнатилган арзирли қадриятлар бўлади. Шунинг учун аҳил жамиятда турли миллатга мансуб элатлар бир-бирини тўлдирди, бир-бирининг мақбул жиҳатларини ўзлаштиришиб, ўзи ҳам бойийди, ўзгани ҳам бойитади. Бу жараён туфайли биз яна ҳам ўзбекрок бўлиб қоламиз. Муҳтарам шоиримиз Эркин Воҳидовнинг пурҳикмат байтини шу ўринда келтириб ўтсам жоиз бўлади:

*Яхши дўстлар даврасида очилурсан ҳар замон,
Кўркни шода ичра топгай марварид, дурдона ҳам.*

Миллий истиқлол ғоясига сингдирилган яна бир муҳим тамойил — «Халқимиз ҳаёти қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳи устунлиги». Ҳа, табиий шароит, масалан, ариқ қазиб деҳқончилик қилиш тақозоми, ё буюк кенгликларда ўз эркини биргаллашиб ҳимоя қилиш зарурати, ёки Оллоҳ томонидан шунда яратилганми, халқимизда жамоавийлик руҳи ниҳоятда кучли. Бугун бизнинг бу хусусиятимизга ғарблик сиёсатшунослар ҳам тан бермоқда, унда ўзига хос шарқона демократия унсурлари борлиги эътироф этилмоқда.

«Жамоа» ва «жамият» сўзларининг луғавий маънолари-ку жуда яқин. Лекин бундан қатъий назар, мазкур сўзларнинг тилимизда шаклланган мазмунидан келиб чиқиб фикрлайлик. Аждодларимиз элат-элат бўлиб яшаган даврларда ҳам жамоа руҳидан барака топган, юз йилдан ортиқ қарам бўлиб яшаганда ҳам жамоа бўлиб яшаш тарзи унинг ўзлигини сақлаб қолишга имкон берган. Эндиликда обод ва озод Ватан, эркин ва фаровон жамият сари интилар эканмиз, жамоавийлик руҳини янада мукаммаллаштиришимиз, яна ҳам юк-

сакроқ мавқега олиб чиқишимиз керак, бу — бир ватан ва яхлит жамият туйғусининг бошқа ҳамма туйғулардан устунроқ бўлишидир. Оломон бўлиш, ҳар ким ўзи учун «ўлиб-тирилиши», бир қарашда, қулай ва осон, бироқ ҳалоқатли. Халқ бўлиб яшаш эса қийин, кишидан анча жасорат талаб этади, бироқ истиқболли. Бу ерда учинчи йўл борми? Танлаш имкони борми ўзи?

Менинг комил ишонч билан айтадиган қатъий жавобим: Йўқ!

Миллий истиқлол ғоясининг жамоавийлик билан чамбарчас боғлиқ, уни тўлдирувчи яна бир тамойили бу — шахс, комил инсондир. Бу мавзуда кўпдан-кўп улуг донишмандлар сўзларини келтириб, жуда узоқ гурунг бериш мумкин. Худди шу сабабдан ҳам муҳтарам ўқувчидан мени тушунишларини сўрайману, «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласидан бир неча иқтибос келтириб, ўзимнинг бир шеъримни ҳавола этиш билан чекланаман (таъкидлар бизники):

«...ўз эркин фикрини ифода этадиган **шахс**, гуруҳ ёки ижтимоий қатлам, аввало, ўзининг аниқ-равшан, асосли қарашларига эга бўлиши, ўз нуқтаи назарининг оқибати учун **масъулиятни ўз зиммасига олиши**, баҳс-мунозара маданияти талабларига амал қилиши лозим».

« — **хур фикрли**, мутелик ва журъатсизликдан холи бўлган, **ўз билими ва кучига ишониб яшайдиган инсон**ни тарбиялаш» (миллий истиқлол мафкураси вазифаларидан бири).

« — инсон ҳақ-ҳуқуқлари **ва хурфикрлилик**» (миллий истиқлол мафкураси асосланадиган умумбашарий қадриятлардан бири).

«**Комил инсон** ғояси — ҳам миллий, ҳам умумбашарий моҳиятга эга бўлган, одамзотга хос энг юксак маънавий ва жисмоний баркамолликни мужассам этган, уни ҳамиша эзгуликка ундайдиган олижаноб ғоядир».

« — ҳар бир шахс, ижтимоий мавқеи, дунёқараши ва эътиқодидан қатъи назар, жамиятнинг устувор мақсад ва манфаатларини акс эттирадиган миллий ғояларнинг амалга ошиши учун **ўзини масъул деб билиши...**» (таъкидлар — муаллифники. М. А.).

*Келар эдик тўйдан қишлоққа қайтиб,
Отам билан иков кечиб пўрсанг, чанг.*

Кимдир жуда ҳам шўх бир қўшиқ айтиб
 Келаверди қўйиб овозини ванг.
 Сўлим оқишом ичра поёнсиз адр
 Ойдинда сут янглиғ ялтирар эди.
 Лекин... қўшиқчининг саси негадир
 Алланечук мудҳиш қалтирар эди.
 Нақ қулоқни ёрай дерди овози
 Ўзи кўп узоқда бўлса ҳам.
 Дадил, жасур каби эди навоси
 Аслида қалбаки, сохта бўлса ҳам.
 Гамгин тортиб қолдим. Рухдан кетди нур.
 Отам кўп донишманд одам эдилар.
 «Болам, бу қўшиқда хосият йўқ, юр,
 Бошқа йўлдан кетамиз,— дедилар.—
 Тун ваҳмидан кўрқиб куйлаяпти у.
 Шундай одамлар ҳам бўлади,
 Ҳозир салом берсак, чиқиб рўбарў,
 Юраги ёрилиб ўлади».
 Кетдик бошқа йўлдан бироз айланиб,
 Шундан бери ўтди жуда кўп замон.
 Қўшиққа тош отиш, ахир, эриш гап,
 Куйланган қўшиқни кўрганим ҳамон
 Мен оғиз жуфтлайман салом беришга.
 Қўшиқ айтсанг, бўлгин шаҳдаму ҳалол
 Қўшиғинг юракка бўлосин таянч.
 Кўрққанингдан қўшиқ айтсанг, бу— завол,
 Кўрққанингдан қўшиқ айтсанг, бу— жирканч.

Шеърят оламига мойиллигим туфайли мен учун тил масаласи ҳам жуда муҳим. Ҳазрат Навоийнинг:

Сўз айлади инсонни жудо ҳайвондин,
 Билгил, гуҳари шарифроқ йўқ ондин,

дея берган ўгити ҳар лаҳза бизнинг ёдимизда турмоғи лозим. Ватан, аслида, тилдан бошланади. Шунинг учун ҳам биз она тилимизни, демак она ватанимизни асраб-авайлаш учун астойдил ҳаракат қилмоғимиз лозим. Ўзбек тили ҳали ўзининг тараққиёт имкониятларини тўла кашф этиб улгургани йўқ. Бунинг учун бизда тил-шунослар меҳнати ва уларнинг илмий натижаларини ҳаётга татбиқ этиш масаласи доимо кун тартибида туриши керак. Хусусан, менинг назаримда, шевашуносликни ривожлантириш, адабий тилимизни шевалардан кириб келадиган сўзлар ҳисобига бойитиш мақсадга мувофиқ. Фикр аён бўлиши учун қўшимча қиламан: шевадан кирган ҳар бир сўз шу шева соҳиби

бўлган худудни бўтун халқимиз билан боғловчи ришта бўлади. Гуё нерв толалари бутун танани мия билан, қон томирлари эса — юрак билан боғлагани каби.

Воқеа. Ёзувчи дўстим Шухрат Маткарим билан Андижонга борган эдик. Адабий учрашувларга таклиф қилишди. Шунда мен у ерда бўлиб ўтган шеърхонликларда адабиёт мухлисларининг бизнинг Хоразмдагига қараганда қаламкашлар сўзига кучлироқ эътибор қаратишларини сездим. Бу ҳақда Шухратга гапирган эдим, у «Бу ҳол табиий, Матназар ака, чунки сиз водий шеvasида ижод қиласиз. Хоразм шеvasида ёзиб, Хоразмда шеърхонлик қилиб кўринг-чи, қандай бўларкан», деди ҳазиломуз. Бироқ бу ҳазилда жон бор эди. Мен буни кейинчалик «Бир кучоқ гул» туркумидаги Хоразм шеvasида ёзилган шеърларимни учрашувларда ўқиганимдан кейин пайқадим. Мен бунинг билан, албатта, адабий тилимизнинг аҳамиятини камситмоқчи эмасман. Мутлақо. Чунки ҳар бир улкан тил ўзининг адабий меъёрларига эга бўлмоғи шарт. Бироқ дарахтлар илдизсиз бўлмагани каби, ҳар қандай тил ҳам шеваларсиз ҳаёт кечира олмайди. Жаҳонда бир қанча ўлик тиллар бор. Баъзан ўйлаб қоламан, хўш, уларнинг ўлими нимадан бошланган? Товушлар, оҳанглар поёнсиз, тилларнинг имкони сарҳад билмайди. Бироқ шуниси ҳам борки, дунёда нафақат битта сўз, балки у ёки бу тилга зийнат бўлиб турган бирон-бир товуш йўқолса ҳам, маънавият учун бу оғир жудоликдир. Ирмоқлар келиб қуйилмаса дарё, дарёлар бориб қуюлмаса, денгиз қурийди. Худди шу сингари шеваларимиздан, лаҳжаларимиздан жонбахш жаранглар, сўзлар, янги-янги ифода воситалари насиб бўлиб турмаса, ҳар қандай адабий тил, шу жумладан, ўзбек адабий тили ҳам таназзул хавфидан эмин бўла олмайди.

Мен илм-фанни, жумладан, тилшуносликни сиёсийлаштириш тарафдори эмасман. Бироқ биз шуни бир лаҳза унутмаслигимиз керакки, тил учун кураш бу миллат учун курашдир.

Матназар Абдулҳакимнинг бу мушоҳадаси Абдулла Ориповнинг «Ёшлик» журнаliga берган интервьюсини эсга солади:

— «ОНА ТИЛИМ» (1965 йил). Бу шеърнинг тарихи жуда узун. Саккиз қаторлик шу шеър бошимга саккизта бомба бўлиб тушишини туш кўрибманми?

Ҳозирги ёшлар она тилимизга Давлат тили мақоми

бериш ҳақидаги Қонунни ҳатто уддалаб бажара олиш-маяпти. У маҳалларда-чи?..

Шеър чиққач, «Ҳали сенинг она тилинг борми? Ҳали сен жаҳон социализми ғоясига қаршимисан? Ота-онанг ким? Қайси миллатчининг боласисан?»— деган бир дунё тазйиқ остида қолганмиз.

Ҳар қандай миллатда ҳам ҳолис ва улуғ сиймолар, албатта, учрайди. Шундайлардан бири рус халқининг буюк шоири Александр Твардовский эди. Ушбу унутилмас инсон ўша маҳалларда менинг уч-тўртта шеърим атрофидаги можарони эшитган, дунёга донғи кетган устозлар аралашгач, шу шеърларимнинг русча таржимасини «Новый мир» журналида эълон қилган...

Катта миннатдорчилик билан бир гапни айтиб ўтишим керак: балки қамашга, балки мени йўқ қилиб юборишга асос бўладиган ўша уч-тўртта шеърим, яъни «Она тилим», «Минораи калон тепасидаги лайлак», «Ўзбекистон» каби тизмалар Александр Твардовский ҳамда Қайсин Қулиев ёрдами билан марказий нашрларида босилиб чиқмаганида эди, ўшанда тақдир чархпалаги қаёққа қараб айланиб кетиши мумкинлигини мен ҳозир ҳатто тасаввур ҳам қила олмайман.

Гурунгни яна Магназар Абдулҳаким давом эттиради:

Биз учун оила, маҳалла, эл юрт — муқаддас. Бу — халқимизнинг азалий бебаҳо маънавий туйғуси. Бу туйғу асрлар мобайнида ўзбек мутафаккирларининг ақлу меҳнати билан жаҳон тафаккур хазинасига дурдона бўлиб қўшилган, боболаримиз ва момоларимиз фарзандларини мана шу туйғу билан тарбиялаб, яъни назарияни амалиётда қўллаб, халқнинг муборак мулкига айлан-тирганлар.

Бир фарзандга етти маҳалла оталик қилади,

— дейди доно халқимиз. Бу одат эса фарзандларимизнинг яхши маънода муттасил жамоат назарида (назоратида эмас) тарбияланиши учун муҳит яратган.

Азиз суҳбатдошим! Эътибор қилган бўлсангиз, «яхши маънода» деган сифатни қистириб кетдим. Бу бежиз эмас. Зеро, ҳар қандай назар ҳам болаларимизнинг мустақил шахс сифатида камол топишига омил бўлавермайди. «Назар» уларнинг мустақил одам бўлиб етишишларига ҳалақит бермаслиги лозим. Эгри йўллардан асраши керак бўлган омил уларнинг эркинлигини бўғадиган бошқа бир бало-қазога — тафаккур кишани-

га айланишига йўл қўйиб бўлмайди. Гап шундаки, минг йиллар давомида болаларнинг ҳаёт шароити оталарникидан деярли фарқ қилмаган, масалан, ер омоч билан ҳайдалган. XX асрга келиб замон ўзгара бошлади. Бугун эса у шиддатли тус олди.

Аждодларимиздан мерос рангба-ранг урф-одатлар ичидан тараққиётимизга халақит қилмайдиганларини ажрата билишимиз керакки, айнан мана шулари — миллий қадриятлардир. Айни пайтда замонасозлик дея миллий қадриятларимизга путур еткизмаслигимиз керакки, бусиз биз ўзлигимизни, ўзбеклигимизни, ўзбекстонлигимизни йўқотиб қўямиз.

Мана шу мувозанат — Миллий истиқлол ғоясининг мағизларидан бири бўлиб туюлади менга. Аслида бу ҳам — мингйиллик қадрият.

Каттага ҳурмат ва кичикка иззат

— бу мақолада айнан шу тамойил ифодаланган эмасми?

Гап мавзуси ўз-ўзидан «меҳнатсеварлик» масаласига келиб тақаляпти. Рисолада бу тушунча алоҳида таъкидланганлиги жуда теран мазмунга эга. Меҳнатсеварлик ҳаётимизнинг ўзига хос тамал тоши, тараққиётимизнинг мунтазамлигини таъмин этадиган хислатдир.

Озод ва обод ватан бунёд этиш!

Ҳар бир оила турмуши фаровон давлат қуриш!

Ҳар бир инсон комилликка интиладиган жамият барпо этиш!

Бундан ҳам буюкроқ, бундан ҳам эзгуроқ, бундан ҳам олижаноброқ мақсад бўлиши мумкинми? Тақдир бўлиши мумкинми? Саодат бўлиши мумкинми?

Миллий истиқлол ғояси бу йўлда бир маёқ. Мақсадга эришиш эса ўзимизга, ҳар биримизга боғлиқ. Аҳиллигимизга боғлиқ. Бир кун ғавғо чиққан уйдан қирқ кун барака қочади, дейди халқимиз. Бунинг акси ҳам тўғри: аҳиллик барака келтиради.

Меҳнатимизга боғлиқ. Зеро, ҳамма нарсанинг калити — меҳнат. Қаламқашдан тортиб аравақашгача, пахтакордан тортиб тадбиркоргача, ишчидан тортиб гулчигача, раҳбардан тортиб аскаргача.

БУГУНГИ ДУНЁ

Бу воқеа буюк Шекспирнинг бундан 400 йилча муқаддам ёзган «Макбет» фожиасидан: норвеглар билан аёвсиз жангда ғолиб келган баҳодир саркарда Макбетни шарафлаш учун Шотландия қироли Дункан уни пойтахтига чорлайди. Макбет сафдоши Банко билан чўлда, чакалакзор оралаб қирол олдига келаётганда, қаршиларидан уч алвасти чиқиб, уларнинг келажагидан башорат қилишади: Гламис вилоятига бек бўлган Макбетга Кавдор беклиги берилар ва тез орада у қироллик тахтини эгаллар экан. Банко эса, мансабда Макбетдан ҳам кўйи, ҳам юксак мавқеда бўлади. Чунки унинг ўзи эмас, зурёди қироллик тожини кияр экан...

Дарвоқе, алвастилар башорат қилишиб, ҳавода «эриб кетишгач», саркардаларга пешвоз чиққан қирол амалдори Макбетнинг Кавдорга бек қилиб тайинланганлиги билан уни қутлайди. «Ё алҳазар, бу не мўъжиза!» деб ўйлайди Макбет (чунки Кавдор беклигини эгаллаган киши мамлакат тахтига даъвогар ҳисобланарди). Макбет амакисининг ўғли — қирол Дунканга қанчалик садоқатли ва фидойи саркарда бўлмасин, ҳукмдори уни «танти, номусли бегим» деган юксак таърифлар билан улуғламасин, алвастилар ўз башоратлари билан унинг кўнглига «бузуклик қурти»нинг уруғини жойлаб кетганди. Бу уруғ алвасти башоратининг биринчи қисми рўёбга чиққач (қирол унга Кавдор беклигини туҳфа этгач), секин катталашиб, гимирлай бошлайди. Қирол Дункан унга «Бизга кўрсатган хизматинг, садоқатинг ҳурмати сенинг қасрингда бир кеча меҳмон бўламиз» дегач, ўша машъум уруғ ёвуз қуртга айланиб, янада катталашади. Секин-секин бу қурт унинг бутун вужудини эгаллаб, инон-ихтиёрини ҳам ўз қўли-

га ола боради. Тангилик, жасорат, мардлик шиори ва амали бўлган саркарда Макбетнинг кўнглидан жой олган ўша қурт баҳайбат тус олиб, уни хиёнат, номардлик ва жиноят йўлига бошлайди: кечаси ухлаб ётган қиролни у қилич билан чопиб ўлдиради ва тахтни зўрлик билан эгаллайди...

Ушбу лавҳани келтиришдан мақсадимиз танги, мард ва жасур саркарда саналган одамнинг кўнглига алвастилар томонидан жойланган ёвузликнинг миттигина уруғи (ахборот тарзида етказилган фикр, ғоя) уни мисли кўрилмаган жиноятларга етаклайди. Ёки турмушда учраб туриши мумкин бўлган бошқа бир ибратли воқеани тасаввур қилайлик: бир ота-онадан пайдо бўлган ака-укалар ёшлиқдан бир-бирларига меҳрибон, бир-бирлари билан аҳил, иноқ бўлиб ўсишади, бир майиз топишса, бўлиб ейишади. Вақти келиб улар уйланишгач, келинлар яхши тарбия кўрган, кенг феълли, ақлли бўлишса, ака-укалар орасидаги меҳр-оқибат, иноқлик, аҳиллик давом этаверади, кучаяди. Худо кўрсатмасин, борди-ю, келинпошшолар аста-секин жуфти ҳалолларининг қулоғига шивир-шивир гаплар қила бошлашса, «фалончидан сизнинг қаерингиз кам?», «Кун тугсаям, ой тугсаям фалончига экан-да!», «фалончи сиз ҳақингизда бундоқ деди-я!» каби фикр-фасодлар қилаверса, ҳар қандай тоғ каби сабр-бардош ҳам секин-секин емирилиб, ака укага, ука акага ёвқараш қилган, бора-бора зардали, захарли гаплар айтила бошлаган... Қарабсизки, охир-оқибат, «бир қориндан талашиб тушган» оға-инилар, бир ота-онадан дунёга келган жигарбандлар бир-бирларини кўришга кўзи, отишга ўқи йўқ ётларга, ёвларга айланади.

Ўйлаб кўрилса, сўз нақадар қудратли моддий кучга айланиши мумкин экан! Фақат мос ва хос сўзни керакли жойда, керакли шароитда, керакли одамларга сингдирилса бўлгани. Бундай ҳол жамиятга ҳам, унинг кичик бир ҳужайрасини ташкил этган оилага ҳам бирдек хос бўлиши мумкин. Бу хусусиятни азалдан мафкура соҳасининг одамлари, мутахассислари яхши англашган, ундан керакли мақсадларда фойдаланишган.

Мавзуни ушбу мисолдан бошлаганимизнинг боиси — узоқ асрлик инсоният тарихининг сўнгги икки-уч асрида айрим элат, халқ ва миллатлар ўзларининг мавқеларини мустаҳкамлаш ёки бошқаларга нисбатан устунликларини сақлаб туриш учун сўздан, аниқроғи,

пухта ўйланган режа асосида бир тизимга киритилган фикрлар мажмуаси — мафкурадан фойдаланган.

Ҳозирги пайтда — кишилиқ жамияти фан ва техниканинг энг сўнгги ютуқларидан кенг фойдаланаётган бир даврда мафкура янада қудратли воситага айланмоқда. Бундан бир ярим асргина муқаддам кишиларнинг бир-бирларини қул тарзида сотишлари, унинг кучидан, меҳнатидан ваҳшийларча фойдаланишлари табиий ҳол ҳисобланган. Ижтимоий ҳаёт тараққий топа боргач, кишилар ўз ҳаракатларининг ижтимоий-фалсафий-ахлоқий жиҳатларини англаш даражасига етишгач, бир-бирини қул қилиш инсоният номига доғ туширувчи шармандали ҳодиса эканлиги аён бўлиб қолди. Яқин-яқинларда ҳам бири иккинчисидан ижтимоий ҳаётда мавқеи устунроқ бўлиши, муайян моддий ва маънавий имтиёзларга эга бўлиши учун бир пайтлар ўйлаб топилган турли нисбалар, рутбалар, унвонлар: князь, дворян, граф, лорд, саййид, хўжа каби айирмалар «қонуний» ҳисобланган, буни худонинг ўзларига бўлган марҳамати деб изоҳлашган. Ҳатто кимда-ким «Тангри олдида ҳамма барабар, инсон зоти борки, онадан бир хилда дунёга келади, у ҳаётда ҳам бирдек мавқеда бўлиши керак» деса, унинг оғзини бекитишга уринишган. Бундай нотенгликнинг мафкуравий заминини ҳам топишга ҳаракат қилишган: гўё худодан шундай имдод бўлган.

Мулоҳаза учун чекиниш.

Машҳур ўзбек шоири Муқимийнинг «Танобчилар» ҳажвиётидан:

*Қайсики қишлоққа тушар отидин,
Элни йиғиб воқиф этар зотидин.
Дерки: «Кўзунгга ҳали кал хўжаман,
Маҳдуми Аъзамлик ўзим хўжаман.
Бизга бобо ҳазрати Шохлиғ мазор,
Мухлисимиз мардуми аҳли диёр.
Ҳам яна Эрхубби бўлодур тағо,
Аммамизнинг эрларидур Нурато.
Биби Убайда бўладур холамиз,
Гоҳ келур эрди кичик боламиз.
Хизр отамларга биродар эрур,
Чимлиғ азизлар менга додар эрур.*

Деҳқонларнинг экинзорларини солиққа тортиш учун уни ўлчашга чиққан фирибгарлар Султоналихўжа ва

Ҳақимжонлар қайси қишлоққа келмасин, гапни мана шундан — ўзларининг улуғ кишилар авлодидан эканликларини писанда қилишдан бошлашган. Буни улар шунчаки айтишмаган, балки муайян мақсад, аниқроғи, манфаат нуқтаи назаридан ўзларини кўкларга кўтаришган. Мана, ўша манфаат:

*Манки танобингга чиқибман келиб,
Хизматимни яхши қилинлар билиб.*

Кишилик тараққиётининг бугунги даражаси бундай нисба, рутбаларнинг асл моҳиятини очиб ташлади. Инсоният узлуксиз тараққий сари юзланган экан, айрим гуруҳ, табақа, касталарнинг сиёсий, иқтисодий ва маънавий устунликка эга бўлиш учун ўзларига атайлаб имтиёзларни юзага келтиргани адолатсизлик, тенгсизликдан бошқа нарса эмаслигини одамлар англаб етдилар. Ўзларини «олий ирқ» деб атовчилар ҳам шаштларидан тушдилар. Хулласи калом, инсоният қанчалик тараққиёт сари илгарилар экан, у шунчалик адолат, ҳақиқат, мурувват каби инсонпарварлик хусусиятлари тантанаси учун курашиб, уларни қарор топтираётгандек туюлади. Қисман шундай ҳам. Афсуски, қисман.

Таассуфки, моддий манфаат деган нарса бор экан, «тайёр ошга баковул» бўлиб келган кимсалар «қозон боши»дан кетгилари келмай, инсониятнинг бугунги тараққиёт даражасини, жаҳон жамоатчилиги фикрини ҳисобга олишга мажбур бўлиб, турли-туман найранглар, «сиёсий ўйин» деб аталувчи мафкуравий ниқоблар кийиб иш кўришга уринадилар. Бугунги мафкуравий қурол кечагисидан мукамалроқ, нозикроқ, мураккаброқ... Бугунги дунёнинг мафкуравий манзарасини белгилайдиган асосий хусусиятлардан бири ҳам шу.

Кеча қулини аёвсиз калтаклаган қулдор ўзининг тан жазоси қўллаётганидан хижолат бўлмаган. Бугун эса, тан жазоси — бу инсон шаънини ерга урувчи ҳаракат ҳисобланади. Кеча гуллаб-яшнаб турган қўшни мамлакатни ҳе йўқ, бе йўқ ғасб этган ҳукмдор тажовузи учун, беҳисоб қонлар тўккани учун ўзини гуноҳкор санамаган. Бугун эса, ҳукмдорнинг бундай хатти-ҳаракатларини жаҳон жамоатчилиги қоралаши тайин. Ҳукмдор «тажовузкор» номини олишдан «номус қилиши» мумкин. Шунга қарамай, тажовузлар ҳамон давом эт-

моқда. Фақат, бошқа кўринишда, бошқа рангда. Моддий манфаат деган нарса бор экан, кечаги тажовузкор бугун бошқа «либос» кийиб бўлса ҳам, фотиҳлигини давом эттиришга ҳаракат қилади. Бунинг учун у гўё жаҳон жамоатчилиги олдида ўзини оқлайдиган қандайдир «сабаб» ёки «далил» топади, яъни ўз хатти-ҳаракатига мафкуравий замин ҳозирлайди. Тарихда бунга мисоллар истаганча топилади.

Тарихий маълумот:

Осиё, Африка ва Жанубий Америка мамлакатларини забт этиб, у ерларда мустабидлик тузумини ўрнатган ғарблик жаҳонгирлар ўзларининг босқинчилик, талончилик сиёсатини оқловчи мафкуравий замин ҳозирлагандилар: гўё улар қолоқ халқларга тараққиёт, маданият, моддий фаровонлик, тинч-осойишта ҳаёт келтирганлар. Зоҳиран бу гапларда жон бордек туюлади. Аслида, мустабидларнинг асосий мақсади босиб олинган ҳудудларнинг ер усти ва ер ости бойликларини талаш, аҳолисидан арзон ишчи кучи сифатида фойдаланиш бўлган. Олайлик, XIX асрнинг 60—70-йилларида Туркистонни босиб олган чор Россиясини. Ўлкани мамлакатнинг бир вилояти тарзида ўзлаштириш мақсадида Туркистон губернаторлиги ташкил этилиб, уни бошқаришнинг пухта низоми ишлаб чиқилди. Туркистон сиёсий жиҳатдан Россияга қарам, унинг таркибий қисмига айлантирилган губерния бўлиши, иқтисодий жиҳатдан пахта, пилла, қорақўл тери сингари хомашё ҳамда мева-сабзавот етказиб берадиган колонияга айлантирилиши, унинг ер ости ва ер усти бойликларига чекланмаган ҳолда эгаллик қилиши кўзда тутилганди. Бундай босқинчилик, талончилик сиёсатини тўла амалга ошириш учун ҳарбий кучнинг ўзи етарли эмасди. Шунинг учун Туркистон губерниясига генерал-губернатор қилиб тайинланган фон Кауфман ўлкани ўзлаштириш (эгаллаш)нинг пухта режасини тузиб чиқди. Бу режа мустабидлик режаси эди.

Фон Кауфманнинг режасига биноан ўлкани ўзлаштирувчилар — босқинчиларда ғолиблик, ўзга юртга хўжайинлик, ўзини маҳаллий аҳолининг хўжаси деб санаш, ақл-заковатда, маданиятда, фаҳм-фаросатда ерли одамлардан устун кўйиш ҳиссини пайдо қилиш лозим, муҳими, улар бу юртга вақтинча эмас, энди абадул-абад ҳукмронлик қилиш учун келганини доимо ҳис қилиб туриши керак эди. Аксинча, маҳаллий аҳоли

ўзини қолоқ, маданият, жаҳолатда қолган деб ҳисоблаши, ақл-идрокда, фаҳм-фаросатда ҳам босқинчилардан пастлиги писанда қилиб турилиши, мустабидларнинг тинчлик, моддий фаровонлик, соғлом ҳаёт олиб келганига ишонч ҳосил эттириш керак, айни пайтда, мустабидларнинг ҳеч қачон бу юртдан чиқиб кетмасликларига, шу боис мустақиллик, эркни ҳаёлларига ҳам келтирмасликларига кўникма пайдо қилиш даркор эди. Мана шу мафкуравий вазифани бажариш учун қудратли восита бўлган матбуот ҳамда мактаб ишга солинди. Ўлкада подшоҳликнинг газеталари бўлган русча «Туркестанские ведомости» ҳамда маҳаллий аҳоли тилида «Туркистон вилоятининг газети»ни чиқариш 1870 йилнинг апрелидан ташкил этилди, 70-йилларнинг ўрталарига келиб эса рус-тузем мактабларини юзага келтириш бошланди.

Юқорида кўрсатилган вазифанинг биринчи қисмини «Туркестанские ведомости» газетаси ўз зиммасига олди. Унинг дастлабки сонлариданоқ мустабидларга ўзга юрт ва унинг аҳолиси устидан хўжайинлик туйғуси, фикри сингдирила бошланди. Жумладан, «Ўзбеки» («Ўзбеклар») деган мақолада «ўзбек» сўзининг луғавий маъноси «ўзига бек», «ўзига хўжайин», яъни «эркин одам» деганини англатади, лекин ўзбеклар, яъни «ўзига беклар» энди бизнинг қулларимиздир, дейилади. «Таджик» («Тожиқлар») сарлавҳали мақолада эса, тожиқлар шундай тийнатли халқки, савдо-сотикни яхши кўришади (олиб-сотарликни демоқчи — Б. Д.). Олдига майда-чуйда нарсаларни сотиш учун териб қўйган тожик соатлаб харидор келишини пойлаб бир нуқтага кўз тикканча қимирламай ўтираверади ва бундан завқ олади. Кун бўйи 20 тийинлик фойда кўрса ҳам, хурсанд бўлади, деб ёзилган. Бу билан газета муаллифи мустабидларга «Кўрдинларми, «ўзига бек» ўзбекларнинг устидан энди хўжайинсиз, уни уриб-сўкиб ишлатаверинглар, чунки улар бизларнинг қулимиз, нима буюрсак, улар буни бажаришга мажбур» деса, тожиқлар ҳақидаги мақолада эса, бундай халқнинг бор-йўғи шу, арзимаган, майда-чуйда нарсани орзу қилишдан нарига ўтмайди, демоқчи.

Туркистонни забт этган босқинчилар ўлкадаги бебаҳо моддий бойликларни эгаллашнигина мақсад қилиб қўймадилар, улар шу масканда абадий хўжайин бўлиб қолиш учун маҳаллий аҳолининг, биринчи галда ёшлар-

нинг қалби ва онгини эгаллашга уриндилар. Худди шундай мақсадда ўлкада рус-тузем мактаблари ташкил қилдилар. Маҳаллий миллат ёшларини шонли ўтмишидан, жасур ва мард аждодларидан, қалб жавоҳирлари бўлмиш ватанпарварлик, миллий ғурур туйғусидан маҳрум этишга, гумашталик, тилмочлик, мустабидлар маданияти ва маорифи, тарихи ва турмуш тарзини мадҳ этувчилик руҳида тарбия беришга мўлжалланган ўқув режаси асосида ўқитишга киришдилар. Яхшиямки, бундай мактабларга қарши халқимизнинг фидойи зиёлилари — тараққийпарварлар ёшларда шонли тарихий ўтмишимиз билан ғурурланиш, буюк аждодларимиз билан фахрланиш туйғусини уйғотадиган, Ватан, миллат учун жон куйдирадиган, керак бўлса, ширин жонидан кечадиган, замонавий илмларни пухта ўзлаштирадиган мутахассислар тайёрлашга мўлжалланган ғоялари (маориф дастурлари)ни қарши қўйдилар. Бу дастурнинг илк қадами XX аср бошларида янги усули савтия мактабларининг юзага келиши бўлди.

Шуни ҳам айтиш керакки, барча мустабидларнинг севган усули — мазлум халқнинг, миллатнинг муайян қисмини ўз томонига оғдириб олиб, уни қолган қисмига қарши қўйиш. Шу йўл билан халқнинг, миллатнинг бирлигига раҳна солиш, уни иккига бўлиб ташлаш мумкин. Буни сиёсатчилар тили билан айтганда, «бўлиб ташла ва ҳукмронлик қил!» дейилади. Чор мустабидлари худди шу усулни усталик билан қўллаганлар. Айниқса, бунда жоҳил уламолар мустабидларга иш берган. Халқимиз ичидан чиққан «ола»лар — мустабидларга хизмат қилганлар кимлар эканини билиш учун «Туркистон вилоятининг газети»ни кўздан кечириш кифоя.

Чор мафкурачиларининг мазлум халқни руҳан мавҳ этиш, унга хўжайинлик қилиш туйғусини ҳосил қилиш ғояларининг «самара»сига ҳам тарихда мисоллар етарли.

Муқояса учун ҳикоят.

1916 йили мардикор олиш воқеаси билан боғлиқ Туркистондаги миллий-озодлик ҳаракатини чор ҳукмати шафқатсизларча бостирди. Мана шундан сўнг подшо Николай II қилган разолатларининг устини ёпиш учун Туркистонга маҳаллий халқ яхши танийдиган генерал Куропаткинни генерал-губернатор қилиб тайинлайди. «Кенг ҳуқуқли» генерал-губернатор ўлкага кел-

гач, Русия жуғрофия жамиятининг Тошкентдаги Туркистон шўбаси мажлисида иштирок этади. Ушбу мажлисда жамият аъзоси, халқ мактаблари ревизори Кузнетсов ерли халқ ҳақида маъруза қилади. У маърузасида маҳаллий халқни қўрқоқ, ахлоқсиз, қолоқ, ялқов ва аҳмоқ қилиб тавсифлайди. (Бу, табиийки, «Туркестанские ведомости» тарбиялаган мустабиднинг типик кўриниши эди). Маърузани эшитиб ўтирган генерал Куропаткин Кузнетсовга эътироз билдиради: маҳаллий халқни ялқов дейиш тўғри эмас, аксинча, у тиришқоқ, меҳнаткаш. Туркистон ўлкасининг гуллаб туриши маҳаллий деҳқонларнинг хизматидир. У ахлоқсиз ҳам эмас. Бунга далил — биз ўлкани босиб олган дастлабки кезларда ерлик тижоратчи ва тадбиркорлар билан ҳужжатсиз, оғзаки тузилган шартномалардаги аҳдларнинг бажарилишидир. Ерли халқ қўрқоқ эмас, «Андижонни кўлимиздан кимлар олди? Ўратепа ёнинда-да бошда орқага чекинмак мажбуриятинда қолдиқ. Сўнградан-да кўбгина қийинлиқлар билан қайтариб ола билдик. Бу халқга мукамал салоҳ (қурол — Б. Д.), яхши раҳбар беринг-да, кўринг, у замон бу халқни яқиндан танирсиз».

Албатта, генерал Куропаткин маҳаллий аҳолининг шаънини ҳимоя қилиш учун айтган эмас бу гапларни. У фақат тор доирада (ўзлариники орасида) бош фактни тасдиқлаб, потенциал исёнчиларнинг тийнатини ҳисобга олмаслик хавfli бўлиши мумкин, дея огоҳлантириб қўймоқчи.

Булар улуғ давлатчилик шовинизмининг манфур манзараларидир.

Улуғ давлатчилик шовинизми 1917 йил октябрь тўнтаришидан сўнг юзага келган Советлар Иттифоқи (СССР) деб аталмиш салтанатнинг бош хусусиятига айланди. Чор Россиясидан фарқли ўлароқ, СССР дунё миқёсида етакчи давлат даъвосини илгари суриб келди.

Социалистик мафкуранинг манфур томони ҳар қандай миллатни бир-бирига душман синфларга — пролетариат ва унинг душманлари синфига бўлиб ташларди. Оқибатда, миллий бирлик ўрнига мавҳум байналмилал ўртоқчилик ғояси одамларни ҳаракатга келтирадиган мурватга айланди. «Байналмилалчилик, байналмилал ўртоқчилик ғоясининг нимаси ёмон?» дейишлари мумкин. Тўғри, байналмилалчилик, байналмилал ўртоқ-

чилик ғояси номига мувофиқ «ўртоқчилик» бўлганида, инсонпарварлик мезонларига амал қилганида, эҳтимол яхшидир. Лекин у миллий бирлик ғоясини синдириб, миллатни бутунлай бир-бирига душман қутбларга бўлиб ташлаш учун асос қилинса, бу энди «ўртоқчилик», ҳақиқий «байналмилалчилик» эмас. Таассуфки, Совет Иттифоқида амалга оширилган «ўртоқчилик», «байналмилалчилик» шундай тус олгандики, ака укага, ота болага ёки бола отага синфий душман бўлиб, миллионлаб кишиларнинг ёстиғи қуриганди.

Иккинчи жаҳон урушидан сўнг социалистик давлатлар гуруҳи юзага келиши натижасида капиталистик социалистик ва тузумлар орасида зиддият, мухолифлик пайдо бўлди. Бу зиддият айниқса мафкура соҳасида кучли акс этганди. Социалистик мамлакатларда қарор топтирилган ғоя шундай эди: капиталистик тузум инсониятни бахтли қилолмайди, негаки унга капиталга — мол-дунёга сажда қилиш мавжуд, тараққиёт режали эмас, стихияли бўлади, аҳолисининг шиори «Одам — одамга бўри», «Пулинг бўлмаса, ҳеч кимсан!» «Пул бўлса, чангалда шўрва». Ҳамма нарса бойлик, пул билан ўлчанади, ҳамма нарсанинг мезони — пул. Шу боис бу тузум ўлимга маҳкум.

Ривожланган капиталистик давлатларда эса, қуйидагича ғоя тарғиб қилинарди: социалистик давлатларнинг ижтимоий тузуми тоталитар бошқаришга асосланган, бу ерда демократия йўқ; сўз, матбуот эркинлиги деган ижтимоий қадриятлар мавжуд эмас, инсон ҳуқуқлари исталганча поймол этилади, оддий меҳнаткашни амалда ҳеч қандай қонун ҳимоя қилмайди ва ҳ. к. Хуллас, ҳар иккала тузум ҳам ўзининг устунлигини исботлашга ҳаракат қилар, истиқбол, келажакни ўз тузуми билангина кўрарди.

Мана шу икки қарама қарши тузум орасидаги очик ва яширин кураш замирида планетамиз одамларининг тақдири ҳал бўлиши лозим эди. Бу «катта сиёсат» деб аталувчи нарса ҳар қандай ҳодисанинг йўналишини белгилаб беради.

XX асрнинг эллигинчи йилларига келиб дунё мамлакатлари амалда учга бўлинди: 1) капиталистик мамлакатларга; 2) социалистик давлатларга; 3) «учинчи дунё» ёки кўшилмаслик сиёсатини юргизувчи, мустабидлик занжирларидан эндигина қутулган Осиё, Африка ва Лотин Америкаси мамлакатларига.

Социалистик давлатлар билан ривожланган капиталистик мамлакатлар ўртасида «учинчи дунё»ни ўз таъсирига олиш учун ҳам иқтисодий, ҳам мафкуравий кураш кетди.

Тарихий маълумот:

1985 йилнинг апрелида собиқ СССР ҳукумати раҳбарлигига М. С. Горбачёвнинг келиши билан «янги тафаккур» деган тушунча қарор топа бошлади, «қайта қуриш» деган ҳаракатга тўртки берилди. Тилимизда «конвергенция» деган сўз пайдо бўлди. Булар маълум даражада капиталистик тузум билан социалистик тузум орасидаги бир-бирига қарши туриш, «совуқ уруш» сингари сиёсатнинг энди ўзини оқламай қолганлигини кўрсатди. XX асрнинг иккинчи ярмига келиб ядровий қуроолар қирғини, экологик ҳалокат, терроризм, диний экстремизм каби инсониятга бениҳоя катта хавф солувчи глобал ҳодисалар вужудга келгандики, буларни икки ижтимоий тузум орасидаги муносабатларни ўзгартирмай ҳал этиб бўлмасди. Шу боис сиёсат соҳасида бир-бирига қарши туриш ўрнига муроса, келишиш таомили илгари сурилди, мафкура соҳасида муросасиз душманлик ўрнини ғоявий зиддиятларни силлиқлаш йўли таклиф қилинди. Социалистик тузум мамлакатларида, биринчи галда Совет Иттифоқида «очик жамият»га ўтиш зарурати ҳис этилди, демократия, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, сўз, матбуот эркинлиги, турфафикрлилик томон қадам ташлаш лозимлигига иқдор бўлинди. Капиталистик мамлакатларнинг ҳам иқтисодиётда хусусий мулкчилик қаторида давлат секторини юзага келтириши, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш институтини қарор топтириши мазкур тузум табиатидаги муҳим ўзгаришлар эди. Бу каби «ислоҳ» ва ўзгаришлар, шубҳасиз, инсоният томонидан илиқ кутиб олинди. Энди улар юзага келган янги шароитда халқаро, давлатлараро ташкилотларнинг катта самара беришига кўз тута бошладилар.

Бу орада XX асрнинг энг катта тарихий ҳосиласи содир бўлди: 1991 йилнинг 7 декабрида СССР деб аталмиш салтанат қулади, социалистик лагерь ҳам барҳам топди. Бу эса, нафақат жуғрофий, балки сиёсий харитада ҳам кескин ўзгаришларга олиб келди. Шубҳасизки, социалистик лагерни ташкил этувчи давлатлардаги сиёсий ва ижтимоий ўзгаришлар жаҳондаги мафкуравий манзарани ҳам бошқа тусга киритиб юборди.

Илгари сайёрамиздаги ғоявий қарама-қаршиликлар қутбини асосан капиталистик ва социалистик тузум ўртасидаги зиддият, душманлик белгилаган бўлса, эндиликда инсон қалби ва шуурини эгаллашнинг хилма-хил кўринишлари юзага келди. Бугунги дунёнинг мафкуравий манзараси ана шу хилма-хилликдан иборатдир.

Ҳозирги даврнинг муҳим хусусиятларидан бири шундай: ҳар бир халқ, ҳар миллат ўзлигини, ўз қиёфасини бузишларига йўл қўймаслик учун бутун имкониятини ишга солган ҳолда чет таъсирлардан ҳимояланишга ҳаракат қилмоқда. Айни пайтда, ўша халқ, ўша миллат дунё миқёсида ўз мавқеига эга бўлиш учун бор кучини, имкониятини ишга солмоқда. Бу эса унинг мустақкам сақлашга уринган «худуд»ларини очишга олиб келяпти. Ақлга сиғмайдиган, мантиққа зид ҳолат. Начора, мураккаб замонамиз туғдирган мураккаб ҳислат шундай.

Индустриал ривожланган давлатлар, катта миллатлар эса ўзларининг етакчилик мавқеларини тобора мустақкамлаш учун атрофларига маслақдош, хайрихоҳларни тўплашга ҳаракат қиляпти. Буни маълум маънода жаҳон бозори учун курашнинг ўзига хос кўриниши дейиш ҳам мумкин. Шу боис қудратли давлатлар ўз манфаатларини ҳимоя қилиш учун турли-туман усуллардан, шу жумладан мафкура воситасидан ҳам фойдаланмоқда. Натижада, бугунги дунёнинг ажойиб манзараси юзага келди: бир томондан миллий қобикқа қаттиқроқ ўралиш бўлса, иккинчи жиҳатдан миллий қобикни ёриб чиқиш, умуминсоният тараққиёти жараёнида бўлиш. Жаҳон интеграцияси ҳам бу жараёнга маълум даражада кўмаклашмоқда. Кам сонли, кичик миллатларнинг мустақилликка, эркинликка интилиши биринчи жараёнга хос бўлса, минтақалараро, этник белгиларига, диний умумийликка кўра гуруҳлар ташкил қилиш иккинчи жараённинг ҳосиласидир. Лекин сайёрамиздаги умуминсоният тараққиётини белгилайдиган жараён муайян даражада устиворликка эга. Техник, технологик кашфиётлар, ақл-заковат «мева»лари иккинчи жараённинг куч олишига, яъни глобаллашувига хизмат қилмоқда. Буни биз мафкура соҳасида ҳам кўриб турибмиз.

Тарихий маълумот.

1946 йилнинг 5 мартда англиялик таниқли давлат ва жамоат арбоби Уинстон Черчилль Американинг Фултон штатидаги Вестминстер коллежи талабалари олди-

да нутқ сўзлайди. Бу нутқ тарихдан «Черчиллнинг Фултон нутқи» деган ном билан жой олган. Мазкур нутқда икки нарсага алоҳида эътибор берилганди. Биринчиси, АҚШ, Буюк Британия ва уларнинг таъсиридаги давлатларнинг яқиндагина фашизмга қарши курашда иттифоқчиси бўлган собиқ СССР билан «совуқ уруш» сиёсатини юргизиш тўғрисидаги ғоя бўлса, иккинчиси, социалистик лагерь деб аталувчи давлатларни ичдан емириш учун «ахборотнинг эркин оқими» деган назарияни амалда қўллаш ҳақидаги фикр эди. «Совуқ уруш» муносабатларини амалга ошириш қуролланиш пойгасини авж олдиришга, дунёни бир-бирига душман ҳарбий базалар минтақасига бўлиб ташлашга олиб келди. «Ахборотнинг эркин оқими» эса, шунчаки ахборот, янгиликни турли воситалар билан социалистик лагерь мамлакатлари ҳудудига киритиш эмасди. Балки у муайян мақсадга қаратилган мафкуранинг ҳам оқиб киришини назарда тутарди. Натижада, социалистик лагерь атрофини турли номдаги радиостанциялар ўраб олди. Уларда кечаю кундуз тинмай тузуми социалистик деб аталувчи давлатлар фуқароларининг фикрини, дунёқарашини тубдан ўзгартириб юборишга қодир радиоэшиттиришлар бериб борилди. Социалистик давлатлардаги радиостанциялардан эса, капиталистик мамлакатлар аҳолисининг шуурига таъсир этувчи «сўз лашкари» йўллаб туриларди. Мана шундан мафкуранинг ҳам глобаллашуви бошланган эди. «Совуқ уруш» муносабатлари даврида ғарб давлатларининг мафкура хизмати ходимлари социалистик давлатлар аҳолисига асосан босма нашрлар ва радиоэшиттиришлар орқали таъсир ўтказишга уринган бўлса, бугунги кунда дунёнинг деярли барча бурчакларигача аудио-визуал-тасвирий воситалар, яъни телетасвир, радиоэшиттириш ва бошқа тасвирий воситалар орқали суқилиб кириш мумкин. Интернет деб аталмиш улкан ахборот тармоғи бениҳоя катта имкониятга эга. Телекўрсатувлар, радиоэшиттиришларни қабул қилиш учун хилма-хил кучли антенналар, сунъий йўлдошлар хизматга қўйилган. Компьютер ёрдамида истаган тасвирни ҳосил қилиб, олинган сохта тасвирлар ёрдамида миллион-миллион кишиларни чалғитиш мумкин. Хуллас, бутун инсоният ахборотнинг хилма-хил, чексиз-чегарасиз «тур»лари билан чирмаб танланганки, бундан қутулиб кетишнинг иложи йўқ. Ана шундай ранг-баранг ва қудратли воситалар

мафкура соҳасига жалб этилса, унинг қандай куч ва имкониятларга эга бўлишини тасаввурга сигдириб бўлмайди. Дунёнинг бир чеккасидаги пучмоқда туриб унинг иккинчи чеккасидаги инсонга ғоявий таъсир ўтказиш мумкин бўлиб қолди. Бошқача айтганда, Ер юзининг исталган нуқтаси мафкура учун полигон бўлиши мумкин.

Мамлакат ичкарасида ҳам турли хил мафкура тарғиботчилари пайдо бўлиши табиий. Бу, айниқса, дин ниқоби остида иш кўрувчи хилма-хил экстремистик гуруҳларнинг фаолияти билан боғлиқ. Сиз шаҳар боғида дам олиб турганингизда ёхуд бекатда автобус кутиб турганингизда хушмуомала, ёқимтойгина кимса кўлингизга «Хушxabар» деган рисолани тутқазади, сизга маъноли илжайиб кейин ғойиб бўлади. Ёки эрталаб почта кутисини очсангиз, жиҳодга, газотга ташвиқ этувчи варақани топишингиз мумкин. Ёхуд кимдир амри маъруф дея у ёки бу маросимда сизга қандайдир ёт ғояларни сингдирмоқчи бўлади. Буларнинг барчаси, тимсолли қилиб айтганда, «онг ва қалб қалъаси»ни қамал қилиб, бузиб киришга интилган мафкуравий ёвликдан бошқа нарса эмас.

Бу каби мураккаб ҳолатда, миллатлар ўз фарзандларининг қалби ва онгини ёт таъсирлардан ҳимоя қила оладиларми? Бунинг иложи топиладими? Топилса, унинг йўли нималардан иборат? Энг аввало, айтиш керакки, имкони бор. Фақат бу ишни ақл-заковат билан, илмий асосда амалга ошириш мумкин. Президентимизнинг ташаббуси билан қабул қилинган миллий истиқлол ғояси худди шундай асосга таянади.

Муқояса учун маълумот:

XX асрнинг етмишинчи йилларида адиб Мирзакалон Исмоилий ёшларнинг одоби, хулқи, жамоатчилик жойларида ўзларини қандай тутишлари лозимлиги тўғрисида панд-насиҳат кўринишида бир қанча эсселар эълон қилганди ва муайян даражада ёшларга фикрини маъқуллата билганди. Натижада адиб ёшларнинг ишончига кира олди, уларнинг ички сирларини ҳам айта оладиган яқин кишисига, ҳамрозига айланди. 70-йилларда босилган одоб-ахлоқ мавзуидаги «Одамийлик қиссаси» китобидан «Махфий роз» сарлавҳали эссеси ўрин олган. Унда ҳикоя қилинишича, исмини яширган бир йигит қишлоғидан икки-уч йил илгари Тошкентга келганини, шундан буён бу ерда яшаётга-

нини, негадир қишлоғига боргиси, ота-онасини кўргиси келса-да, бунга жазм этолмаётганини ёзиб, адибдан бу борада маслаҳат сўрайди. Адиб эса, йигитни ота-онасига меҳрсизликда, фарзандлик бурчини унутиб кўйганликда айблаб, унга таъна-маломатлар қилади, дашном беради. Бир қараганда, йигитнинг хатти-ҳаракатлари шундай муомалага лойиқдек туюлади. М.Исмоилий ҳам Аҳмад Югнакийнинг «Ҳибатул-ҳақойиқ», Кайковуснинг «Қобуснома»сидан тортиб то Абдулла Авлонийнинг «Туркий Гулистон» асаригача бундай ҳолатларда аждодларимиз қандай жавоб бериб келган бўлсалар, шундай йўл тугандек. Аслида-чи? Аслида бундай эмас. Бу ўринда замон, давр деган омил унутулиб, биргина анъанавий панд-насиҳат усули тугтилмоқда. Келинг, шу ўринда йигитнинг қалбига, руҳиятига киришга, унинг қандай омиллар, ҳодисалар таъсири остида бўлганини фараз қилишга уринайлик. Йигит ота-онасидан чинданам безган бўлганида, виждон азобида қийналиб адибга хат ёзиб, маслаҳат сўраб ўтирмаган бўларди. Демак, уни руҳан қийнаётган, аммо ўзи ҳал қилолмаётган қандайдир муаммо бор. Ҳамма гап ана шунини аниқлашда эди! Тасаввур қилиш мумкин: йигит қишлоқ мактабини битириб, Тошкентга олий ўқув юртига кираман деб келган ва киришга ишонган. Чунки у мактабни «яхши» ва «аъло» баҳоларга битирган бўлиши керак. Қариндошлари, синфдошлари унга «Сен, албатта, ўқишга кирасан, биз бунга аминмиз», дейишган. Йигит қатъий ишонч билан олий ўқув юртларидан бирига ҳужжат топширган. Имтиҳонлардан сўнг мандат ҳайъати ким ўқишга қабул қилинган, ким қабул қилинмаганини эълон қилиб, рўйхатни осиб кўйганида, не кўз билан кўрсинки, ўқишга қабул қилинганлар ичида исми шарифи йўқ: бали етмай қолибди. Қишлоғига қайтиб кетай деса, таниш-билишлар, синфдошларига нима деб жавоб беради? Номуси кучлилигидан мардикорлик қилиб бўлсада, кейинги йил яна ҳаракат қилиб кўришга, албатта, ўқишга кириб, кейин қишлоғига боришга қарор қилади. Кейинги йили ҳам балки худди шу ҳолат такрорлангандир... Энг ёмони, қандайдир адолатсизлик бўлаётганини мурғак қалби илғайди. Кимдир таниш-билиш, қинғир йўллар билан унинг ўрнига ўқишга кириб кетгандир... Хуллас, не-не орзу-ниятлар билан ўрта мактабни тугатган йигитнинг орзу-умидлари тошга урилиб, чил-

чил синади. «Нима қилиш керак?» дея ўзига тинимсиз савол беради ва сирини айтиши мумкин бўлган одам қидиради. Шу тариқа, адибга мурожаат қилгандир...

Дарвоқе, бу мисол сабоғи ҳозирги кунда ҳам долзарблигини йўқотган эмас. Ўспиринликдан балоғат ёшига ўтаётган ҳар бир ёшнинг кўнглида нақадар юксак орзулар бўлади. У ўзининг энг машҳур, энг атоқли, энг обрўли, энг... энг... одам бўлишига тўла ишониб яшайди. Шу ишонч билан олий ўқув юртига ҳужжат топширади. Бу ерда адолат топса, орзулари қанот ёзиб, кўкларга парвоз қилади. Борди-ю, адолатсизлик кўрса-чи? Беғубор қалбига илк бора «чаңдиқ» тушади, дил ойнаси дарз кетади, ўйлари, тушунчалари, ҳаётга қараши остин-устун бўла бошлайди. Ана шундай қалтис вазиятда кимларгадир аччиқ қилиб, алам ўтида қовурилган ҳолда ғаламисларнинг, ёвуз ниятли кимсаларнинг қўлига тушиб ҳам қолиши мумкин. Чунки, бундай кимсалар адолат истаган кўнглига ҳақиқат чашмасидан сув қуймоқчи, озор топган дилига малҳам қўймоқчи бўлишади, жабрдийдага «жаннат» ваъда қилишади. Оқибатда, ўн йил давлат маблағи ҳисобига ўқиган, тарбия топган ўспирин аллақандай кимсаларнинг тузоғига тушиб қолади. Балки бу йўл уни чоҳга элтар. Аммо, маъсум қалби озор топган, орзулари чилчил синган ўспирин буни ўйлаб ҳам ўтирмас... Буни ёшлар билан ишловчи муассасалар, мутахассислар ўйлаб кўришлари керак. Бундай ҳолда ақл-идрок билан иш тутиш лозим. Бундай вазиятда илмий асосда ёндашиш, самимият керак. Президентимиз И. Каримов айтганларидек, ғояга қарши ғоя, жаҳолатга қарши маърифат билан курашмоқ лозим. Бу эса мамлакатимиз аҳолисини ялпи саводхон қилиш, саводхон қилганда ҳам, замонавий таълим ва тарбия асосида саводхон қилиш вазифасини қўяди.

Юқорида таъкидладикки, мафкура соҳасининг мутахассислари илмий асосда иш олиб боришлари лозим деб. Маълумки, илмнинг асосий белгиси — факт ва ҳодисалар таҳлили воситасида муайян қонуният, таъмоилларнинг аниқланишидир. Зарур бўлса, бунда иккинчи, учинчи ва ҳоказо даражадаги омилларга ҳам эътибор берилади. Ана шу нуқтаи назардан ёшларимиз дунёқарашининг шаклланиши ижобий ва салбий омилларни таҳлил қилиш лозим. Мана шу жиҳатни ҳисобга олган ҳолда мафкура соҳасида иммунитет ҳосил қилиш,

профилактика ишлари режалаштирилса, кўзланган самара бериши ҳаммамизга кундек аён.

Мамлакатимизда ҳар йили ўрта мактабларни, лицей ва коллежларни 100 мингдан зиёд ёшлар битириб, катта ҳаётга йўлланма олмақдалар. Уларнинг бир қисми олий ўқув юртларига қабул қилинади. Яна бир қисми ишлаб чиқаришга жойлашади, хизмат кўрсатиш корхоналаридан ўриң топади. Хўш, қолганлари нима билан шуғулланади? Ўқув муассасаларига қабул қилинганларнинг ҳаётни бошлашлари қандай кечади, ишга жойлашганларнинг фаолияти қай тарзда ўтади, на ўқишга киролганлар, на ишга қабул қилинганлар қандай йўлни танлайди? Ана шу масалалар социологик тадқиқот йўли билан ҳам, бошқа усуллар билан ҳам чуқур ўрганилиб, керакли тадбирлар кўрилишини талаб қилади. Бу соҳада доимий мониторинг бўлиши керак. Йўқса, ёшларимиз тақдирига нисбатан кечирилмас бепарволик қилинган бўлади. «Камолот» ижтимоий ҳаракатининг муҳим вазифаларидан бири ҳам шу бўлиши лозим.

Яна бир нарсага эътибор берилиши муҳимдир. Мактабни битириб, олий ёки ўрта махсус ўқув юртларига қабул қилинаётган пайтда ёшларимиз ўз кўзлари билан адолатни кўриб, унинг қарор топаётганига ишонч ҳосил қиляптиларми? Ишлаб чиқаришга жойлашганлар-чи?

Ҳурматли китобхон, нега адолат ҳақида бунча кўп гапиряпмиз? Сабаби шуки, ёш авлодга мактабда ўқитилиб, уқтирилиб келинган адолат нималиги билан у катта ҳаётга қадам қўяётганида илк бор юзма-юз келади. Унинг ана шу дастлабки қадамида дуч келган адолат ёки адолатсизлик кейинчалик ҳаётига беқиёс катта таъсир кўрсатади, қалбида ўчмас из қолдиради. Адолатни топса, унда жамиятимизнинг бугуни ва келажакка ишончи ортади, ўзига уқтирилган гапларга қулоқ тутади. Борди-ю, адолатсизлик кўрса, кўп нарсадан ҳафсаласи пир бўлади, айтиладиган гапларга ишонмай кўяди. Натижада, ўз идеалини излайман деб, кўзига фаришта бўлиб кўринган одамларга интилади. Кўзига фаришта бўлиб кўринган одамлар париштага ўхшасая нур устига аъло нур, борди-ю, қўй терисига беркинган бўрилар бўлса-чи?

Ёш авлод тарбияси коррупция, ёлғончилик, икки-юзламачилик, хушомадгўйлик кабилар билан сиғиш-

майди. Ёшлар таълим ва тарбиясини ташкил этишда ҳар томонлама чуқур ўйланган, илмий асосга қурилган тизимга эга бўлиши керак дейилганда, мана шулар назарда тутилади.

Ёшларнинг таълим ва тарбияси бўйича Президентимиз ташаббуси билан муҳим режалар амалга оширилмоқда. Кадрлар тайёрлашнинг миллий дастури бунинг ёрқин мисолларидан биридир. Эҳтимол, бу дастур замон, вақт талаби билан тобора такомиллаштирилиб борар, эҳтимол, унга баъзи ўзгаришлар киритилар... Жаҳондаги қайси мамлакатда бу борада яхши тажрибалар тўпланган бўлса, улардан ижодий, танқидий фойдалана олсаккина, бу соҳада қутилган натижаларга эришамиз. Мақсад — ўқийман, олий маълумотли мутахассис бўлман деган ёш шунга лаёқатли бўлса, уни ўқув муассасаларидан четда қолдирмайдиган тизимни яратиш бўлсин. Чунки ўқишдан, ишдан четда қолган ёшларнинг ёт таъсирларга берилиши осонроқдир. Уларни бундай таъсирлардан кейин қутқариб олиш жамиятга қимматга тушиши мумкин. Шу ўринда бир мисолга эҳтиёж сезилди.

Муқояса учун маълумот.

Японияда 1984 йилдан халқ таълимининг XXI асрга мўлжалланган кенг қамровли ислоҳоти бошланганди. Япония бош вазири кабинети қошида таълимни ислоҳ қилиш Муваққат комитети ташкил қилинади. Мазкур қўмита ишлаб чиқилган таълим концепциясини таҳлил этаркан, уч асосий вазифага эътиборини қаратганди:

1. Узлуксиз таълимни барпо этиш, токи ҳар бир япон бутун фаол ҳаёти давомида таълимнинг у ёки бу шаклига тортиладиган бўлсин.

2. Умумтаълим мактабларидаги ўқитишнинг мазмуни ва усуларини ўқувчиларнинг индивидуал қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда ўзгартириш керак.

3. Таълим бериш тизимини компьютерлаштириш, юксак даражада ахборотлаштириш, шунингдек замонавий ҳаётнинг глобаллашуви каби янги ҳодисалар билан боғлаган ҳолда йўлга қўйиш.

Япония таълимининг асосий моҳияти замонавий шароитга, талабларга жавоб берадиган шахсни шакллантиришдан иборатдир.

Шуниси эътиборга лойиқки, Японияда олий ўқув муассасалари ниҳоятда кўп. Уларнинг жами 579 ни таш-

кил қилади. Булардан 426 таси университетлар, 92 таси коллежлар, 39 таси институтлар, 9 таси махсус тайёрлов мактаблари, 2 таси санъат академияси ва диний семинариядир. Япония олий ўқув юртларида 3 миллиондан зиёд талаба таълим олади.

Шубҳасизки, бу фактлар мулоҳаза қилиб кўришга арзийди, Япония нега шундай йўлни тутаётганини ўрганиб, ундаги ижобий томонларни ижодий ўзлаштириш фойдадан холи бўлмайди. Зотан, машҳур иқтисодчи олим Василий Леонтьев «капиталистик мамлакатлардан бирон нарсани ўрганишга тўғри келиб қолса, мен АҚШни эмас, Японияни танлаган бўлардим», деб бежиз айтмаган.

Мафкура соҳасидаги вазифаларимиздан бири — фуқароларимизга миллий истиқлол ғояси таъсирида шаклланган миллий бирлик мафкурасини сингдиришдир. Бу эса келажаги буюк Ўзбекистон яратиш иштиёқида яшаш ва меҳнат қилишни мақсад қилиб қўйган инсонларда мустақкам мафкурани шакллантириш ва қарор топтириш деганидир. Мазкур вазифани илмий асосда амалга оширишда ўзбек халқининг тарихий шаклланиш жараёни, дини, яшаш тарзи, тафаккур даражаси кабиларни ҳам ҳисобга олиш талаб қилинади. Олайлик, диний қадриятларимизни.

Ислом дунёдаги энг кўп тарқалган учта диннинг бири бўлиб, инсоният руҳини ўзига жалб этишда беқиёс катта таъсир кучига эга. Халқимиз, мана, ўн тўрт асрки, мазкур динга эътиқод қилиб келади. Эътиборга лойиқ жиҳати шуки, халқимиз ўзининг эътиқоди мустақкамлиги билан ном қозонган. Аллоҳни қалбига жойлаган, ўзини Муҳаммад саллолоҳи алайҳи васалламнинг уммати деб билган, Куръони карим ва ҳадиси шарифларда ўз ифодасини топган йўл-йўриқларни қалб амри билан бажарадиган инсонлар мустақкам эътиқод эгаси дейилади. Бу қадар мустақкам эътиқод эгалари ислом тарихида кишиларни ҳайратга солиб келади.

Мулоҳаза учун тарихий маълумот.

VII асрда Мовароуннаҳрни араблар забт этиб, аҳолисига ислом динини қабул қилдиргани тарихдан маълум. «Мулҳақотус-сароҳ» («Аниқлик киритувчи иловалар») номи қўлёзма асарининг муаллифи ёзишича, ҳижрий 62 йилда муғлар, яъни оташпарастлик мазҳабидаги маҳаллий аҳоли Туркистонда ҳукмрон бўлиб турган Абдулла Умар лашкарларини ҳалокатга учрата-

ди. Абдулла Умар Мадинада турган халифага хат ёзиб ёрдам сўраган. У ёқдан Шоҳ Жарир бошчилигида қўшинлар келиб, Мовароуннаҳр ерларини қайтадан забт қилади. Жумладан, Фарғона водийсидаги Кува, Асхи шаҳарларининг ҳокимларини ўлдириб, уларни қўлга киритади, Косон шаҳрининг ҳокими Ахшит бостириб келаётган арабларга бас келолмаслигини сезиб, Заркент деган жойга қочади. Косонни араблар забт этгач, Унғор мавзеига қараб юришади. Унинг ҳокими Корвонбаст арабларга қаршилик кўрсатолмаслигини англаб, жанг қилишга юраги бетламай, бошқача йўл тутади: қизи Биби Убайдани Шоҳ Жарирга бериб, уни куёв қилади. Хизматини қилиб юрсин учун Биби Булон деган аёлни қизи билан қўшиб жўнатади. Шоҳ Жарир билан Корвонбаст орасида ўзаро ишонч пайдо бўлгандек вазият юзага келади. Бу орада Заркентга қочган Ахшитдан Корвонбастга мактуб келади. Унда араблар жума намозини ўқиётган пайтда бирлашган ҳолда уларнинг устига ҳужум уюштириш таклиф қилинган эди. Корвонбаст бу таклифни қабул қилади. Улар бир жума куни намоз вақтида Шоҳ Жарир қўшинларининг устига ҳужум қилишиб, 7200 нафар аскардан 2700 тасини қириб ташлайдилар. Шоҳ Жарир хотини Биби Убайдани ва саҳоба Қусам ибн Аббосни олиб қочади. Мазкур жанг пайтида Биби Булон Корванбаст уйида бўлган, шу сабабли унинг бу жангдан хабари йўқ эди. У жанг натижасидан хабар топгач, хўжаси Шоҳ Жарир ва Биби Убайданинг жасадини топиш учун ўликларни қон ва тупроқдан тозалайди. Бироқ уларнинг жасадини тополмайди. Шундай бўлса-да, жами шаҳидларнинг бошларини тўплаб, кейинчалик Сафед Булон мавзеининг Мушаҳидур-руъс ва Мушаҳидун нуфус деб аталган жойларига эъзоз ва иқром билан кўмган. Ривоятга кўра, қилган ушбу савоб иши учун Биби Булоннинг қора тусда бўлган вужудини Аллоҳ оқартирган экан. Шу боис унинг номи кейин Сафед Булон (оқ Булон)га ўзгарган.

Биз бу мисолни икки жиҳати учун келтирдик. Биринчиси, ислом дини қарор топиб мустақамланганидан кейин бор-йўғи 60—65 йил ўтса-да, мусулмонларнинг эътиқоди шу даражага етгани таажубланарлики, намоз ўқиётган пайтда ўлим хавфи тугилганда ҳам, улар салотни бузмаганлар. Улар шаҳид кетишса, тўппа-тўғри жаннатга тушамиз деб ишонганлар. Савоб ишла-

ри учун у дунёда ноил бўлишадиган боқий фароғатлари бу дунёдаги тирикликдан афзалроқ кўринган.

Иккинчиси, ҳозир шу ривоятни эшитсак ёки ўқисак, галати ҳолга тушамиз: бизда ислом динини ёйиш учун бостириб келган араблар томонидан ўлдирилган муф динидаги аждодларимизга ачиниш туйғуси уйғонгандек бўлади. Айти пайтда, ислом дини учун Мовароуннаҳрга келиб шаҳид бўлган арабларга ҳам диндошлик туйғуси билан ачингандек бўламиз. Мана шу зиддиятли ҳолат ислом динидаги, аммо араб бўлмаган барча халқлар ҳаётида кўп учрайди, аксари ҳолларда мойиллик туйғуси ислом дини тарғиботчилари томонида бўлади. Бу ҳолни қадриятларда ҳам кўрамиз. Ахир, ўзингиз ўйлаб кўринг: асрлар давомида халқимиз ислом дини учун хизмат қилган, курашган, ҳаётини бахшида этган пайғамбаримиз Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи васалламнинг, чорёрлар, азиз-авлиёлар, машо-йихлар ва бошқа сиймоларнинг ибратли ҳаёти ва фаолияти мисолида топиб келган. Неча юз йиллар давомида «миллатинг нима?» саволига «ислом» деган жавоб ўргатилган. Исломи дини ўлкамиз халқларига сингдирилгандан буён ҳаж зиёрати, Маккаи мукаррама, Мадинаи мушаррафа, Қуддуси муаззама каби азиз ва муътабар бўлган шаҳарлардаги муқаддас жойларни тавоф қилиш ҳар бир мусулмоннинг орзуи бўлган.

Бизнинг бу мулоҳазаларни келтиришдан мақсадимиз — ҳам ислом дини ғоялари, ҳам қуришга киришганимиз демократик асосдаги дунёвий жамият мафқураси таъсири остида тарбияланаётган, дунёқараши шаклланаётган фуқароларимизга, хусусан ёшларимизга миллий истиқлол ғоясини сингдиришда тўғри ва самарали йўлни топиш осон эмаслигини уқтиришдир. Чунки диндошлик туйғусидан фойдаланишни кўзлаган ёвуз ниятли кучлар, биринчи галда ақидапарастлар — мафқуранинг глобаллашуви содир бўлган бугунги кунда дунёнинг турли бурчакларида топилади. Ёшлар билан иш олиб борувчи муассасалар, мутахассислар фарзандларимизни диндошлик туйғуси воситасида ўз хизматига, таъсир доирасига тортишга уринаётган бу каби халқаро кучлардан қандай сақлаб қолишлари мумкин? Ана шу саволга жавоб топишда Президентимизнинг жаҳолатга маърифат билан курашиш керак, деган кўрсатмаларига амал қилиш катта самара бериши табиий. Бу дегани — ҳар бир фуқаронинг қалбига Аллоҳ-

ни сингдириш билан бирга, уни ҳақиқий мусулмонни салла ўраб, ҳожидўппи кийиб, тарвақайлаган соқол қўйиб, диннинг барча суннат ва фарзларини зоҳиран бажарадиган, аммо қалби Аллоҳдан йироқ кимсалардан фарқлашлари учун ёшларимизга ёрдам бериш керак. Бунинг учун муқаддас динимиз равнақи, тараққиёти йўлига бутун билимини бахшида этган алломаларимиз, уламоларимиз асарларини нашр этиш билан бирга, риёкор, сохта, ғаразгўй, худоношунос, қалбида Аллоҳга чинакамига эътиқоди бўлмаган, ҳақиқий иймондан узоқ кимсаларни фош этган бадий асарларни ҳам, илмий-оммабоп мақолаларни ҳам чиқариш керак, токим фуқароларимиз кимнинг ким эканлигини ўзи таниб, билиб олсин. Айтайлик, Алишер Навоийнинг «Сода шайх», «Зоҳид...» шеърларини, Абдураҳмон Жомийнинг «Нафаҳотул-унс» асаридан айрим парчаларни, Машрабнинг риндона, тасаввуфона ғазалларини, Фитратнинг «Қийшиқ эшон», «Оқ мозор», Абдулла Авлониининг «Фолчининг сири» каби ҳикояларини жамлаб, бир мажмуа ҳолида чоп этиш фойдадан холи эмас.

Худди шу сингари фуқароларимизга Ватан, миллат тушунчаларини, ватанпарварлик, миллатпарварлик туйғуларининг замонавий моҳиятини англадиган мақолалар, адабий-бадий асарларни нашр қилиш катта аҳамиятга эгаллигини ҳам уқдирмоқчимиз.

КАМОЛОТ ИНТИЛИШ ДЕМАКДИР

Мамлакатимизнинг мустақиллик даврида маънавият ва миллий мафкура тушунчалари боб-боб ёнма-ён қўлланаётган экан, уларнинг моҳиятини ва ҳаракат доирасини аниқлаш зарур бўлади.

Икки оёқда юрган ҳарқандай одам ҳам ҳали инсон номига лойиқ бўлавермайди. Инсонлик бу — муттасил инсон бўлишга интилишдир, ҳар дақиқа, ҳар соат ўзини-ўзи қайта яратиш, қайта кашф этиш, мана шунга куч-лаёқатдир. Эркин Воҳидовнинг «Инсон» қасидасида топиб айтилганидек,

*Ўзни этгил доимо
Инсон ўзинг, инсон, ўзинг*

Маънавият — инсон қалби ва вужудининг қаърида эзгу куч-қувват салоҳияти (потенциали). Жараён сифатида маънавият — ана шу салоҳиятнинг ўзини намоён қилиши, ишлаши. Инсон ўзида жамланган маънавий энергия туфайли кашфиётлар қила олади. Бунда моддий (техника, илмдаги) кашфиётлардан ташқари руҳий, ҳиссий кашфиётлар кўпроқ назарда тугилади.

Энергия — коинот, умуман, борлиқнинг асосий хоссаси, нарса-ҳодисотнинг иш бажариш қобилиятининг мезони. Физикадан ўхшатишни чуқурлаштирадиган бўлсак, энергия шунчаки иш эмас, балки ижобий, мусбат ишорали иш бажариш қобилиятидир. Зеро, қаршилиқ кучи ҳам иш бажаради, аммо у манфий ишорали — ҳаракатга тескари йўналишда бўлади.

Худди шу сингари маънавият — инсоннинг эзгу иш бажариш қобилиятидир.

Энергия қандай йиғилади? Маълумки энергия бордан йўқ бўлмайди, йўқдан бор бўлмайди, у бир шаклдан иккинчи шаклга ўтади, бир жисмдан иккинчи

жисмга узатилади, ҳатто ёруғликка айланади. Маънавият ҳам ажодлардан авлодларга ўтиб келади, одамларнинг бир-бири билан мулоқотида, ижтимоий ҳаётида биридан иккинчисига узатилади. Муҳитга қараб унинг умумий миқдори сақланиши, ортиши ёки камайиши мумкин. Бу жараён ўз-ўзидан, ижтимоий-тарихий сабаб тақозоси билан рўй бериши ёки муайян мақсадга қаратилган кучларнинг фаолияти сабабли амалга ошиши мумкин. Иккинчи ҳолда ана шу жараён — маънавиятга таъсир ўтказиш бу — мафкурадир. Шунинг учун маънавият билан мафкура тушунчаларини аралаштириш ярамайди. Улар ўзаро яқин, албатта, лекин ўз ўрнида тўғри қўлланиши лозим. Яна тамсилга мурожаат этайлик. Агар ҳаётни одамлар, катта-кичик жамоалар, бутун жамият, ҳатто инсоният тамаддунининг муайян мақсад сари ҳаракати, одимлаши деб олсак (аслида ҳам шундай), у ҳолда мафкура бу — шу ҳаракатнинг йўналиши (қаёққа?) ва сифатини (қандай?) кўрсатувчи компасга ўхшайди. Компас-ку яхши-ёмонни фарқламайди, бу унинг вазифасига кирмайди. Лекин мафкурада мана шу жиҳат — яхши-ёмонни фарқлаш бағоят муҳим ўрин тутади. Зеро, тарихдаги энг ёвуз тузумлар ҳам ўз мафкурасига эга эди, лекин уларнинг маънавиятга алоқаси бўлмаган. Уларга нисбатан «аксил-маънавий» иборасини қўллаш кўпроқ мос тушади.

Ажодларимиз минг йиллар давомида адолатли тузум, одил шоҳ ғояларига асосланган орзулар билан яшаган. Бу ғоялар маънавиятга узвий боғлиқ, у билан эш. Яъни, халқ маънавиятга жуда сергак. Шунинг учун ҳар бир ҳукмдор мана шу ғояларни тарғиб қилишдан манфаатдор бўлган. Бу эса энди мафкура билан алоқадор, унга эш. Шундан келиб чиқиб, маънавият мафкуранинг эзгулик даражасини, эзгулик хоссасини белгилайдиган ўзига хос мезон дейиш мумкин. Юртбошимиз Ислом Каримов аниқ-тиниқ қилиб ёзганидек, **«Маънавият — инсонийликка олиб борадиган йўлдир»** (И. Каримов, Миллий мафкура ҳақида. Тошкент, 2000 йил, 24-бет).

Маънавият билан мафкуранинг ўзаро муносабати ҳақида сўз юритар эканмиз, яна бир бор ҳар қандай мафкура ҳам маънавий бўлавермаслигини таъкидлаيمиз. Бу — равшан. Аммо биз учун шу муҳимки, агар мафкура маънавиятга таянса, у ўз навбатида маънавиятнинг қўриқчисига — кафолатига айланади. Бундай

мафкура маънавиятга зид, ноинсоний ҳодисаларга қарши кучли восита бўлади. Акс ҳолда, яъни, мафкуравий кафолатга эга бўлмаган маънавият тарихнинг кичик бир тўлқини натижасида ювиб кетилиши мумкин. Бунинг мисоллари ўз тарихимиздан ҳам, бошқа халқлар тарихидан ҳам исталганча топилади. Хулоса чиқарадиган бўлсак,

Маънавият — маънавий мафкура билангина барқарор туради, ривож топади.

Энди масалага чуқурроқ кириб боришга уринайлик. Ҳар қандай мафкура ҳам, ҳатто у маънавиятга тўлиқ таянса-да, самарали бўлавермайди. Мисол учун, диний тарбия ҳар доим дин асосларига, демак, маънавиятга таянган, аммо самараси турлича бўлган. Маънавий мафкура ўз ҳаракат доирасидаги ҳудудда маънавий муҳит, жумладан, тинчлик, осойишталик, тартиб-интизом шароитида самарадор бўлади.

Улуғ Форобий ёзганидек, «Жоҳил ва адолатсизлар учун эса эзгулик йўқ ва улар бахтга эриша олмайдилар. Улар учун ҳатто ҳаёт ҳам бир кулфатдир» (Абу Наср Форобий, «Фозил одамлар шаҳри». Тошкент, 1993, 25-бет).

Маънавият мустақил Ўзбекистон Республикасида давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Маънавият миллий истиқлол мафкурасининг ўзак ғояларидан бирини ташкил этмоқда.

Ҳаёт абадий қайта яралиш жараёнидан иборат. Маънавият ана шу жараён давомида мамлакатни эзгу амаллар, инсонпарварлик тузуми томон етаклаши, давлатни борган сари кўпроқ эзгулаштириши, инсонийлаштириши, ҳар бир инсон ҳаётини ҳам, жамият ҳаётини ҳам эзгулик ва гўзаллик қонунлари асосида ташкил этилиши томон тортади.

Маънавиятнинг сув ва ҳаводек зарурлигига ким эътироз билдиради?

Маънавий мафкура ҳам худди шундай зарурдир.

1992 йилда қабул қилинган мамлакатимизнинг Асосий қонунида «ҳеч қайси мафкура давлат мафкураси сифатида ўрнатилиш мумкин эмас» деб ёзилган. Шундан келиб чиқиб қуйидаги савол қўйилиши табиийдир: «Миллий истиқлол мафкурасининг давлат мафкурасидан нима фарқи бор?»

Сиртдан қараганда миллий истиқлол ғоясини иш-

лаб чиқишда давлат органлари фаол иштирок этди, у давлат томонидан қўллаб-қувватланмоқда, уни тарғиб қилиш учун давлат шароит яратмоқда ва ҳоказо. Лекин бундай ҳолатлар «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида илгари сурилган ғоя ва мафкура давлат ғояси ёки мафкураси, яъни якка ҳукмрон ғоя ёки мафкура дейишга асос бермайди. Масалан, айтайлик, давлат мусулмонлар ҳажга боришларида уларни қўллаб-қувватламоқда, харажатларнинг катта қисмини ўз зиммасига олиб, шароит яратмоқда. Лекин бундан ислом дини давлат динига айланди деган хулоса чиқмайди. Давлатимиз республикамизда мавжуд бошқа диний жамоаларга ҳам фаолиятлари учун шароит яратмоқда. Бу ерда шуни узил-кесил аниқлаб олиш лозимки, давлат ўз сиёсатида аҳолининг манфаатларидан келиб чиқади ва Асосий қонунга таянади. Бир мамлакат ҳудудида, бир халқ ичида мавжуд бўлган ҳар қандай икки тузилма, биз муҳокама қилаётган ҳолда давлат ва мафкура албатта ўзаро муносабатда бўлади, шундай муносабатга киришади. Мафкура Асосий қонунга зид бўлмаса, у давлат томонидан хайрихоҳлик кутишга тўла ҳақлидир. Амалда шундай бўлмоқда ҳам. Хусусан, ҳар қандай дин ўз мафкурасига эга. Агар бирор диний гуруҳ мафкураси Асосий қонунга зид келса, давлат бундай гуруҳга қарши курашади, бу унинг бурчи. Керак бўлса, куч ишлатишга ҳам ҳақли. Керак бўлган ҳолатда бу ҳам бурчи. Лекин диний жамоа мафкураси Асосий қонунга хилоф бўлмаса, у яшашга ҳақли, давлат ҳам уни қўллаб-қувватлаши мумкин.

Диний жамоалар аҳолининг муайян қисми орасида ўз фаолиятларини юритадилар. Худди шу сингари партиялар ўз тарафдорлари орасида иш олиб борадилар. Касаба уюшмалари ҳам шундай. Қолаверса, ҳар бир оиланинг ҳам ўз хонадони доирасида муайян мафкураси, масалан, тарбия ҳақидаги эътиқоди бўлади.

Миллий истиқлол ғояси — республиканинг барча аҳолиси (барча бўлмаган тақдирда мутлақ кўпчилик аҳолиси) учун умумий бўлган ғояларни ўзида мужассам этган, эзгуликка хизмат қилувчи маънавий ғоядир. Шунинг учун уни тарғиб қилишга қаратилган миллий истиқлол ғояси ҳам маънавий мафкурадир.

Шу ўринда Президентимиз Ислам Каримовнинг «Жамиятимиз мафкураси халқни — халқ, миллатни — миллат қилишга хизмат этсин» деб номланган чиқи-

шида («Тафаккур» журнали бош муҳаррирининг савол-ларига жавоблар, 1998 йил, 2-сон) айтган қуйидаги фикрини эсга олиш ўринли: «**Мафкура ҳар қандай жамият ҳаётида зарур. Мафкура бўлмаса одам, жамият, давлат ўз йўлларини йўқотиши муқаррар. Иккинчидан, қаерда мафкуравий бўшлиқ вужудга келса, ўша ерда бегона мафкура ҳукмронлик қилиши тайин».**

Бегона мафкуранинг ҳукмронлик қилиши хавфини, жумладан, аввалдан ҳукмронлик қилиб келган бегона мафкура хуружини фақат миллий мафкура ҳукмронлиги орқали бартараф этиш мумкин.

Энди баҳсимизни миллий мафкуранинг маънавий асослари томон бурсак.

Миллий истиқлол мафкурасининг асосларидан бири бу — фалсафа. Бизнингча, буни бобокалонларимизнинг фалсафий меросини, жаҳон фалсафаси дурдоналарини ўқиб-ўрганиш дея тушунмаслик керак. Бу-ку нақд гаплар. Лекин фақат шу билан чекланиш асосни жуда торайтириб юборар ва миллий истиқлол мафкураси олдига қўйилган мақсад учун етарли бўлмас эди. Миллий истиқлол мафкураси, умуман ҳарқандай мафкуранинг фалсафий асоси таркибига тегишли халқнинг, мамлакат фуқароларининг дунёқараши ҳам киради. Уларнинг борлиққа ва ҳаётга муносабати, яхшилик ва ёмонлик ҳақидаги қарашлари ана шу фалсафий асоснинг муҳим қисмларидир. Бу таркибда аҳолининг диний эътиқодга муносабати ҳам муҳим ўрин эгаллайди. Совет мафкураси диний дунёқарашни фалсафадан ажратишга, ҳатто қарама-қарши қўйишга уринган. Аслида Шарқда ҳам, Ғарбда ҳам диний эътиқод фалсафанинг таркибий қисми деб қараш деярли тан олинган тамойилдир. Шу нуқтаи назардан, миллий истиқлол ғоясининг фалсафий-диний асослари ҳақида сўз юритиш мақбулроқ. Гап шундаки, якка одам ҳам, одамлар жамоалари ҳам ўзларининг худога муносабатини аниқлаштирамай, керак бўлса, у билан тўғри муносабат ўрнатмай туриб, маънавий ҳаёт кечириши жуда қийин, ҳатто мумкин ҳам эмас.

Бу мушоҳада, шубҳасиз, асослашни талаб этади. Зеро, миллий истиқлол ғояси Асосий қонунимизда белгиланган тамойил — виждон эркинлиги билан уйғун. Яъни, миллий истиқлол мафкураси фуқаролардан бирор диний қавмга аъзо бўлишни ҳам, умуман диндор бўлишни ҳам тарғиб қилмайди. Бу жиҳатдан рес-

публикамизнинг ҳар бир фуқаросининг эрки ўзида ва унинг бу ҳуқуқи қонун билан ҳимояланган.

Лекин жамият, бизнинг ҳолимизда республика аҳли одамларнинг ахлоқиға, ахлоқий хатти-ҳаракатига асло бепарқ бўла олмайди. Худди мана шу сабабга кўра жамиятдаги маънавият Худо билан боғланган. Собиқ атеистик (худосизликни тарғиб қилувчи, куч билан жорий қилувчи) тузум инсон қалбидаги бу улуг туйғуни анча хиралаштирган эди. Ҳолбуки, бутун инсоният тарихи кўрсатадики, худосиз маънавият йўқ. (Гап айрим шахслар маънавияти ҳақида эмас, жамиятлар, тузумлар маънавияти ҳақида бормоқда). Маънавият миллий истиқлол ғоясининг асосларидан бири экан, демак, Худосиз миллий истиқлол мафкураси ҳам бўлмайди.

«Яратувчи» деган омилга урғу қилиш давлат ва жамият манфаати нуқтаи назаридан долзарб. Аслида бу омил тор диний доирадан анча юқорилаб кетади. Зеро, ўзбек каби маънавий илдизи теран миллат руҳонияти муайян диний ақидалар қосқонига сигмаслиги тайин. Севимли шоиримиз Эркин Воҳидов битганидек:

*Сен на зардушт, сен на буддий,
Сенга на оташ — санам,
Одамийлик дини бирла
Тоза имон ўзбегим.*

Бугунги жамиятимизда одамийлик динининг энг тўғри йўли — меҳрибон ва раҳмли Аллоҳни таниш. Бу эса аслида одам ўз-ўзини таниш демакдир. Қарангки, маънавият ҳам ўз-ўзини англашдан бошланади!

Одам бу ёруғ дунёга меҳмон. Лекин инсонга ақлу идрок ато этилган. Шундай экан у меҳмонлигини теран англаши, дунёдан ғира-шира онг билан кетмаслиги, камолотга интилиб, уни ҳушёр қалб ва ёруғ юз билан тарк этмоғи лозим. Бундаги «ҳушёр» калимасининг тоши ғоят вазмин. Унинг биринчи бўлаги «ҳуш» — ақл-идрокни билдирса, иккинчи бўлаги «ёр» Аллоҳ талони билдиради. Шунинг учун шу бир сўз — «ҳушёр» замирида «Аллоҳ доим ақл-идрокинда бўлсин» ёки янада аниқроқ айтганда «ақл-идрокинг доим Аллоҳда бўлсин», деган улуг маъно мужассам.

Дунёни ҳушёр ҳолда тарк этиш Аллоҳни англаган, унинг биру борлигини теран (ич-ичдан, бутун вужуд билан, ақл ва туйғунинг олий даражадаги бирикув нуқтасидан туриб) ҳис этган ҳолда сўнгги нафасни кутиб

олиш, хурсандлик билан «Мана, мен келдим!» дея оладиган мавқеда Аллоҳ даргоҳига кириб боришдир.

Шундай қилиб, ўз-ўзини англаш Яратувчисини танишдан бошланади ва у Яратувчини англашда олий босқичига эришади. Бу йўл — маънавият, манзиллари — шахс, оила, жамоа, жамият, Ватан, Инсоният, олий манзили — Аллоҳ даргоҳи.

**«Экканингни ўрасан» ёки
маънавиятнинг қайтиш тамойили**

Ҳозирги даврда жамиятимизда бўлаётган ўзгаришларнинг катта улуши марказдан туриб бошқариладиган режали иқтисодиётдан эркин бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётга ўтиш ислоҳотларидир. Гап фақат шунчаки ўтишдагина эмас. «Режали иқтисодиёт» бир йил дазмол тақчиллиги, яна бир суруп тақчиллиги, бошқа совун тақчиллиги каби муаммоларни ҳал қилиш билан овора бўлган 70—80 йиллар давомида эркин бозор иқтисодиётига асосланган мамлакатлар тараққиётда улкан сакрашга эришган эди. Ҳарқалай, ҳозиргача бирор собиқ социалистик мамлакат «Ие, жойида депсиниб туриш бўлса-да, ўзимизнинг социализм капитализмдан дуруст экан» деб орқага қайтишни ўйлаётгани йўқ. Ҳатто Мўғулистон ҳам. Гап эркин бозор муносабатлари йўлидаги ислоҳотларни тезроқ такомилига етказиб, иқтисодий пойгада ривожланган мамлакатлар даражасига чиқиб олишда. Бу жараён осон кечмаслиги, йўл-йўлакай аввалдан қутилган қийинчиликлар қаторида қутилмаганлари ҳам чиқиб туриши табиий.

Шундай муаммолардан бири ва балким энг ўткири бу — бозор билан маънавият муносабати масаласидир. Маълумки, бозорнинг мақсади — фойда, маънавиятнинг мақсади эса — эзгулик. Бу икки тушунча бир-бирига зид туюлади. Шу муносабат билан бир ҳақиқатни айтмоқчимиз: яхшилик, эзгулик нафақат гўзал, балким фойдали ҳам! Бу ўринда «фойда» сўзи ҳам тор, моддий наф топиш, муайян киримга эга бўлиш маъносида, ҳам кенг маънода — вақтинчалик эмас, охиروқибатда мақсадга эришиш маъносида қўлланаётир. Образга мурожаат этсак, кичик тўқнашувларда енгиб, ҳал қилувчи жангни бой бериш мумкин, ва аксинча, вақтинчалик чекиниш ҳақиқий ғалаба йўлидаги бир поғо-

на бўлиш мумкин. Вақтинчалик фойданинг кетидан қувиб, улгуржи омадни бой берганлар озми? Енгиш ва енгилишнинг ҳамма туридан татиб кўрган, ўз таъбири билан айтганда, «ўзни ямон-яхшидан ўтқарган» Бобурнинг машҳур мисралари «фойда» томойилининг ўчмас нақшидир:

*Ҳар кимки вафо қилса, вафо топқусидир,
Ҳар кимки жафо қилса, жафо топқусидир.
Яхши киши ёмонлик кўрмагай ҳаргиз,
Ҳар кимки ёмон бўлса, жазо топқусидир.*

Кўпчилик ёд биладиган бу рубоийда тирикликнинг умумбашарий тамойили гўзал ва қуйма шаклда ифода-ланган. Нима эксанг, шуни ўрасан: буғдой эксанг — буғдой, арпа эксанг — арпа.

Маънавий одам ким? Қўлидан келгунча яхши амаллар қиладиган, нолойиқ иш ва нолойиқ сўздан тийилган, ёмонликдан узоқ юрадиган, ундан ҳазар қиладиган одам маънавий одамдир.

«Қуръони карим»нинг «Залзала» сурасида шундай одам қалбини зилзилага солувчи, қайта-қайта ўқиган сари унинг маънавиятини юксалтирувчи оятлар мавжуд:

«Ўша кунда одамлар, уларга (қилиб ўтган амалларининг) жазо ёки мукофотлари кўрсатилиши учун тўда-тўда бўлиб чиқиб келурлар! Бас, ким (ҳаёти дунёдалик пайтида) зарра мисқоличалик яхшилик қилса (Қиёмат кунида) ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалик ёмонлик қилса, уни ҳам кўрур!»

*Фа ман йаъмал мисқола зарратин хайран йараҳ,
Ва ман йаъмал мисқола зарратин шарран йараҳ.*

Бунга қўшимча бирор сўз айтишга ҳожат борми?!

Маънавиятнинг асоси ҳам, макони ҳам инсон. Объекти ҳам, субъекти ҳам инсон. Маънавият ва мафкура ҳақида фикр юритилар экан, ҳар доим инсон жами жонзотлар ичида энг мураккаби экани назарда тутилиши лозим. Худди шу боис, мафкура самарадор бўлиши учун маънавийлиги, эзгу ғоя — комил инсон тарбиялашга йўналтирилганининг ўзи кифоя эмас, у ана шу мураккабликдан келиб чиқиб амалга оширилмоғи лозим. Бу материалга қараб асбоб-ускуна танланганга ўхшаш.

Қадимги юнон файласуфи Ҳераклит дейди: «Ҳар қандай судралувчи жонивор (Тангрининг) қамчиси билан емиш томон ҳайдалади». Яъни, тирик жон борки, моддий неъматларсиз, нафс эҳтиёжини қондирмасдан яшай олмайди. Бу одамзодга ҳам тааллуқли. Лекин у фақат шу билан чекланганда бошқа ҳайвонлардан фарқи қолмасди, коинот гултожи шарафига кўтарилмас эди. Булар гўёки барчага аён ҳақиқат. Лекин шунга қарамай «нафс мафкураси»га тобе бандалар қанча. Ҳолбуки инсонда, Аристотель ибораси билан айтганда, «илоҳий улуш» мавжуд. Мана шу инсон маънавиятини ҳосил қилади.

Инсондаги бу икки унсурни бир-бирига қарама-қарши қўйиш ёки бирини иккинчисидан паст қўйиш (тилда бўлмаса ҳам амалда) кўп учрайди. Уларнинг мутлақ даражада мувозанати, балки, ноёб ҳодисадир, бундай мувозанатни сақлаб туриш қийин ва ҳожати ҳам йўқдир. Асл ҳақиқат инсон табиатидаги ана шу икки хусусият бир-бирига зид эмас, балки муштарак бирлигида. Руҳ ҳам, жисм ҳам инсонга Яратувчи томонидан ато этилган экан, жисмни руҳ билан поклаш, руҳни жисм билан тоблаш — ҳаёт мазмунидир.

Халқимиз орасида шундай бир ҳангома бор. Эмишки, деҳқон билан мулла гап таллашиб қолишибди. Деҳқон нон улуғ деса, мулла китоб улуғ дермиш. Баҳс асносида тўпланганлар бир синовга келишибдилар. Китоб тўла уйга муллани қамаб, уйнинг баланд тоқчасига бир бурда нон қўйибдилар. Анча вақт ўтиб, қорни очган мулла китоблардан зина ясаб, тоқчадаги нонни олиб еган экан.

Бу жуда шиддатли, ҳатто шафқатсиз нақл. Ҳақиқатан, оч одамнинг кўзига китоб кўринмайди: оч баччағардан қоч баччағар. Лекин...

Очлик меъерий ҳодиса эмас, нотабиий ҳолат. Бундай ҳолатдан ҳақиқатга талабгор бўладиган табиий, доимий, меъерий хулоса чиқариб бўлмайди. Шунинг учун ислом дини нотабиий очлик ҳолатида қилинадиган айрим гуноҳлар, ҳатто тил учида ширк келтириш гуноҳининг жавобгарлигидан озод қилади.

Юқоридаги масалда ҳам мулла жонивор ҳолатига туширилган ва у мажбуран қорин-қурсоқ амрига бўйсуниб, маънавиятнинг тимсоли ва моддий шакли бўлган китобга оёқ қўяди. Табиийки, у сунъий равишда ўша

ҳолатга туширилмаса, зинҳор-базинҳор китобни топ-тамаган бўлар эди.

Бир қараганда нақлда келтирилган баҳс мавзуси демагогиядан — «товуқ олдин пайдо бўлганми ё тухумми» қабилдаги сафсатадан иборат. Аммо гап айланиб бир ибратли хулосага олиб келади: XX асрнинг тоталитар тузумлари одамларни оч жонивор ҳолатига тушириб, ўз ниятларига етмоқчи бўлишган. Лекин охиrhoқибат тузумлар барҳам топиб, уларнинг мафкураси чангдай тўзиб кетди, инсонийлик эса ҳамон музаффар.

Демак, маънавиятни тинчлик, саломатлик, оsoйишталик, фаровонлик каби қадриятлардан ажратиb бўлмайди. Масаланинг иккинчи томони ҳам муҳим: тўқ ва фаровон ҳаёт ўз-ўзидан маънавиятга хизмат қилавермайди. Яратганга шукроналик, камтарлик, олижаноблик, халқ ҳақида қайғуриш, ватан манфаатини ўйлаш — тўқ ва фаровон ҳаёт кечираётган одамлар учун инсонийлик синовидир. Тўқликка шўхлик эса айни маънавиятсизлик маҳсулидир.

Миллий мафкура биринчи навбатда халқ ва миллат маънавиятга суянади. У кучли ва таъсирчан бўлмоғи учун халқнинг ботиний руҳиятидан қувват олиши, ўзида миллат қалбининг тебранишларига мос тарзда ҳаракат қилиши даркор. Мафкура одамларнинг қалб торларига мос тушадиган оҳанглarda, топиb айтилган сўзлар билан ифодалансагина у одамларни улуғ ишларга рағбатлантира олади. Акс ҳолда у халққа сингмаслиги мумкин. Фойдасидан зарари кўпроқ мадҳиябозлик, маддоҳлик — бунинг намунаси.

Лекин, юқорида таъкидланганидек, инсон хилқати жуда хилма-хил. Демак, миллий истиқлол мафкурасида инсон омили муҳим ўрин тутaди. Оддий сўз билан айтганда, умумий гаплар ўз ўрнидаю, кўпроқ ҳар бир одамнинг кўнгли билан шуғулланиш, қулфи дилига йўл очиш мақсадга мувофиқ. Бутун дунё файласуфлари жам бўлиb уринганда ҳам айтиладиган гап инсон қалбига кириб, ўрнашиб, сўнг моддий-руҳий куч-қувват манбаига айланмас экан, самара олиш қийин.

Хулоса қилиb айтсак, биз интилаётган бозор иқтисодиёти ва маънавият ўз-ўзидан бири-бирига эш ҳодисалар эмас. Буни очиқ тан олиш ва ижтимоий фаолиятимизда назарда тутишимиз лозим. Бозор муносабатлари туфайли иқтисодий ва техник тараққиётда улкан

ютуқларга эришган Ғарб мамлакатларидаги айрим маънавий кемтикликлар шундан далолат беради. Лекин «Ўзбек модели» деб аталаётган ўзимизга хос ва ўзимизга мос йўлнинг дунё тажрибасидаги ўрни ва аҳамияти шундаки, у бир-бирига зид туюлган ана шу икки ҳодиса — бозор иқтисодиёти ва маънавият, агар ҳарakat нуктаи назаридан қарасак, моддий тараққиёт ва маънавий тараққиётни уйғунлаштириши, яқинлаштириши, ҳатто бириктириши лозим. Бунинг учун биз чўнг асосга эгамиз — асрлар синовидан ўтган ўзбек маънавияти бор. Кучимиз шунда. Умидимиз ҳам шундан.

ТУТАШ ТАҚДИРЛАР

Буюк тўфондан кейинги пайтлар экан.

Нух пайғамбар ўзининг кемасига саксон беш одам ва бир қанча жониворларни олиб, уларни қутқариб қолди. Олти ойлик тўфондан сўнг кемадагилар ерга тушган, одамлар узоқ давом этган очликдан жуда толиқишганди, шунинг учун ҳам кўпчилик яшаб кетолмади. Улардан фақат етти кишигина тирик қолди. Нух, унинг уч ўғли ва келинлари. Пайғамбарнинг Каньон исмли ўғли ҳам бор эди, у имон келтирмай, тоғларга сиғинарди, оға-иниларидан айрилгани, уларнинг қарашларини тан олмагани учун ҳам у сувга фарқ бўлганди. Ўзи сиғинган тоғлар уни қутқариб қололмаганди... Аммо бу бошқа мавзу. Бир кун Нух пайғамбар дам олаётган экан, бехосдан турган шамол унинг этагини кўтариб юборади. Отасининг очиқ авратини кўрган Нухнинг ўғли Хом кулди, Сом эса Хомга маломат қилди. Фақат учинчиси секингина отасининг этагини ёпиб кўйди. Бу Ёфас эди. Ривоятларга кўра, барча туркий халқлар Нухнинг андишали мана шу ўғлидан тарқалди. Худди шундай қилиб туркийларга ор, номус ва андиша туйғулари отамерос бўлиб қолган. «Кўп одатлар Ёфаснинг ўғли Туркдан қолди», деб ёзганди кейинчалик Абдулғозий.

Туркий халқларга Жайхун соҳилларидан бошланиб узоқ шарққача ястаниб ётган кенгликлар, тоғ ёнбағирлари ватан ато этилганди. Улар бу саховатли, қулай иқлим шароитига эга заминда умргузаронлик қила бошладилар, ҳам ўлкани обод этдилар, ҳам ўзлари унибўсиб, кўпайишдилар, қудратли давлатлар, хоқонликлар туздилар.

Лекин юрт обод бўла боргани, бойигани сари унга кўз олайтирадиганлар кўпайди. Аждодларимиз мутта-

сил равишда ўзини босқинчилардан ҳимоя қилиб яшашга мажбур бўлган. Бу эса ўз навбатида мазкур заминда яшовчи миллатларнинг яшаш тарзи, турмуши, ва ниҳоят, миллий хусусиятларига ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қўймасди. Ватан ҳимояси мақсадида олиб борилган жангу жадаллар натижасида туркий халқларда жанговарлик кайфияти, чавандозлик маҳорати кучайиб борган. Шу билан бир қаторда тўкилган қонлар, берилган қурбонлар туфайли одамларда «Ватан ва юрт — муқаддас» деган туйғу чуқур илдиз отган, йигитларда ватан учун жон фидо қилиш — мардлик, деган тушунча қарор топган.

Ва замонлар ўзгариши билан элатлар кўпайиб, мустақил туркий миллатларга ажралиш жараёни бошланган, лекин шунга қарамай, туркий миллатлар учун умумий хусусиятлар деярли ўзгармай қолаверади. Бундай ҳолат бугун туркий халқларнинг қадимий ватанларида истиқомат қилишда давом этаётган ўзбек, туркман, қозоқ, қирғиз ва қорақалпоқларда яққол кўзга ташланади.

Айтиш лозим, туркий халқлар ислом динини қабул қилишларида ҳам айнан шу ҳолатдан келиб чиққанлар. Яъни, кўп олимларнинг таъкидлашича, ислом туркий қабиаларнинг миллий хусусиятларига мос тушган. Шунинг учун бўлса керак, бу дин арабларда пайдо бўлган бўлишига қарамай, бизнинг заминга келиб ривожланди, тараққий топди. Бу заминга босқинчилар, миссионерлар, савдогарлар елкасида бошқа яна қанча динлар келиб-кетмади, дейсиз. Шунга қарамай, фақат исломгина чуқур илдиз отди, сўнг гуллаб яшнади.

Бизнингча, бунинг бош сабаби — исломдаги орномусни, ватан ва имонни ҳимоя қилиш учун зарур жанговарлик туркий халқлар хусусиятларига жуда мос тушарди. Биз бугун миллий истиқлол мафқураси деганда биринчи навбатда миллийликни англасак, сўнг қон-қонимиздаги ана ўша хусусият — ор-номус, ватан муҳофаази учун жанговарлик деб билишимиз тўғри бўлади.

Бугун Марказий Осиёда тўртта мустақил туркий тилли, асосий аҳолиси ислом динига эътиқод қилувчи, бой табиий ва меҳнат захираларига эга давлат пайдо бўлди. Бу дунё харитасинигина ўзгартириб қолмасдан, халқаро сиёсат майдонига ҳам катта таъсир ўтказувчи ҳодисадир.

Бундай олиб қараганда Марказий Осиё давлатлари, жумладан Тожикистон ҳам, мустақилликни қўлга киритгач, фақат тинчликни, тараққиётни, ўзаро муносабатларда эса бир-бирига ҳурмат ва бир-бирининг ички ишларига аралашмаслик тарафдорлари бўлдилар. Яъни, улар ҳеч кимнинг бирон-бир манфаатига қўндаланг бўлмадилар ва бундай ниятлари ҳам йўқ. Ахир, эндигина мустақил бўлган давлат учун тинчликдан, ўз муаммоларини ҳал этиш учун тинч шароитдан аъло неъмат борми? Лекин шунга қарамасдан нега Марказий Осиё мафкуравий кураш марказига тушиб қолди?

Жавоб аниқ-тайин: кимлардир ўзларининг тор ва ғайирли манфаатларини бизнинг тинчлигимиз ва ривожланишимиздан устун қўймоқда. Баъзан ўйлаб қолсанки, ҳатто минтақамизда нотинчлик кимларгадир керакдай.

Бизнинг туркий халқлар оиласига мансублигимиз мусулмонлигимиз, мазҳабимиз, қадимий ва бой маданиятимиз, ўзлигимизни таний бошлаганимиз, буюк аждодларимизнинг буюклигини кўрсатаётганимиз, дунёвий давлат қурмоқчи эканимиз, ҳатто бировдан қарз олмаётганимиз — буларнинг ҳаммаси мафкуравий таъсир ўтказиш объекти деб қаралмоқда.

Ҳаёт тажрибаси кўрсатадики, мафкуравий таъсир ўтказишга уриниш сиёсий ва иқтисодий тазйиққа айланиши, бу ҳам ўз галида нотинчлик, ички ва ташқи можаролар келтириб чиқаришга ўтиши ҳеч гап эмас.

Бундай шароитда юртининг саодатини, фарзандларининг келажагини ўйлайдиган ҳар бир одамдан хушёрлик, онглилик талаб этилади.

Биринчидан, Марказий Осиёдаги мустақил давлатлар: Ўзбекистон, Қозоғистон, Туркменистон, Тожикистон ва Қирғизистон халқлари умумий илдиизга эга экани, уларнинг келгуси тақдири ҳам бир экани, шу билан ҳар бири мустақил тараққиёт йўлидан бориб, турли мафкуравий таъсирларга нисбатан жипслик билан жавоб беришлари лозимлигини яхши англаш керак. Айниқса, қардош халқлар ўртасига нифоқ солишга уринувчи кучларнинг ғаразли ниятларини ўз вақтида пайқаб, фош қилиб ташлай олишимиз лозим.

Шубҳасиз, ислом минтақадаги давлатларда миллий мафкуранинг асосларидан биридир. Аммо миллий мафкурани фақат шундангина иборат, деб талқин қилиш ҳам жуда катта хато бўлади. Бизнинг тараққиёт йўли-

миз — президент Ислом Каримов ишлаб чиққан ўзимизга хос ва ўзимизга мос йўл ягона тўғри йўл эканини вужуд-вужудимизнинг ҳар бир ҳужайрасигача англаб, қабул қилишимиз шарт. Бу йўл — миллий қадриятлар билан умумбашарий қадриятлар уйғунлигига асосланган дунёвий демократик давлат қуриш. Албатта, миллий қадриятларимиз мажмуасида исломий қадриятлар муҳим ўрин тутади. Лекин бу мажмуага халқимизнинг ўзлигини белгиловчи бошқа хусусиятлар ҳам киради: жамоа билан, маҳалла-маҳалла бўлиб яшаш руҳи: оила, маҳалла, элу юрт обрўси, эътиборининг баландлиги, она тилини, урф-одатларни қадрлаш; каттага ҳурмат, кичикка иззат тушунчаси; оналарни эъзозлаш, меҳру оқибатли бўлиш; қийинчилик ва бошга тушган кулфатга нисбатан сабр-бардош; меҳнатсеварлик, меҳнатни саодатнинг калити деб билиш; ҳалоллик, поклик ва ҳ.к. Аммо танқидий кўз билан қараб тўғри хулоса қилишимиз керак: бугунги дунёда фақат миллий қадриятларнинг ўзи билангина юксак ривожланган, барча хонадоннинг фаровонлиги таъминланадиган давлат қуриб бўлмайди. Бир томондан, буни XIX асрдаги тарихнинг аччиқ сабоқлари кўрсатиб турибди. Иккинчи томондан, бугунги дунё харитасига назар ташласак, биз фақат ер тагидан қазиб олинадиган нефтини сотиб бойиб кетаверадиган давлат эмасмиз. Биз учун қушнинг иккинчи қаноти сингари умумбашарий қадриятлар ҳам жуда муҳим.

Демак, диний қадриятлар, диндан ташқари миллий қадриятлар ва умумбашарий қадриятлар мафкура-нинг таркибий қисми ҳисобланади.

Яна бир нарсани алоҳида таъкидлаш лозим: «асалнинг ҳам ортиқчаси зарар» деганларидай, мафкурада ҳам меъёрни сақламаслик салбий натижаларга олиб келиши мумкин. Бунга Тожикистонда бўлиб ўтган фуқаролар уруши, ёки 1991 йилги Наманган воқеалари мафкурада дин олдинга чиқиб интилиши салбий оқибатлар келтириб чиқаришига яққол мисолдир. Бугун янги мустақил давлатларнинг айримларида, «демократия ороли» ниқоби остида миллий шовинизм, маҳаллийчилик каби мафкуралар томир отаётгани ҳам меъёр тамойили бузилишининг оқибатидир.

Ўзга фикрлар, қарашларга нисбатан ўта жоҳилларча муносабатда бўлган коммунистик мафкурадан кейин кишилар онгида ўрнашиб қолган дунёқарашни

ўзгартириш жуда оғир кечиши аниқ. Бунинг устига кўплаб йиллар давомида мафкуравий яккаҳоқимлик «зулмати»да сақлангани боис фикрлар хилма-хиллигидан кўзи қамашиб, гангиб қолганларни ҳам кўраяпмиз. Бунинг натижасида минтақамизга турли қиёфадаги гайридемократик қарашлар, жангари ақидапарастлик ё бўлмасам ҳанафия мазҳабини тафтиш қилувчилар суқилиб киришга уринмоқда.

Бу ҳақда гап борар экан, бир масалани ойдинлаштириб олиш керак. Табиийки, ер юзида одам тоифаси нақадар хилма-хил бўлса, уларнинг фикр ва қарашлари ҳам шу қадар рангбарангдир. «Ҳар бошда ҳар хаёл», дейди халқимиз бу хусусда. Ўз-ўзидан бу ҳолат, табиий, ҳали ташвишга сабаб бўлмайди. Аксинча, фикрлар хилма-хиллиги жамият соғлом ривожланишининг муҳим шартларидан бири. Қачонки кимнингдир мақсади, бу мақсадни ифодаловчи фикр, гоё ўзгаларнинг ҳақ-ҳуқуқларига тажовуз қилмас экан, фикрлайверсин. Лекин фикр, гоё, уларнинг орқасида ётган ният, режа бошқа одамларнинг ҳақ-ҳуқуқига ёки манфаатига таъсир ўтказиши мумкин экан, энди бу ўша одамнинг шахсий иши бўлиб қололмайди. Кўпинча бундай ҳолларда фикр эгасининг кучли ҳомийлари, гиж-гижловчилари бўлади. Чунки бусиз катта ишларни амалга ошириш мумкин эмас. Бугун Марказий Осиёга тиқиштирилаётган гоёларнинг орқасида нияти ғаразли, аммо кучли ҳомийлари ўтирибди. Ҳамма бало мана шунда. Буни кўрмаслик, назарга илмаслик, «бунинг менга алоқаси» йўқ дея лоқайдлик қилиш балога эшик очиб бериш билан баробар.

Бугунга келиб босқинчилик урушлари русумдан чиқиб бораётганига қарамай, давлатларни, миллатларни, минтақаларни бўйсундириш, ўз тобелигига олиш истаклари бутунлай йўқ бўлиб кетди, деёлмаймиз. Сиёсатчилар энди бу ишларни урушсиз ҳам амалга ошириш мумкинлигини тушуниб етганлар. Буни оддийгина қилиб омманинг онгини ўғирлаш, дея таърифлаш ҳам мумкин. Бундай қиёс моҳиятан тўғри бўлади: бировнинг мулкига тажовуз қилдинг нима-ю, бировнинг онгига тажовуз қилдинг нима. Юртингга душман бостириб келса, ҳамма нарса очиқ-ойдин бўлади. Халқ нимани мудофаа қилиши, ким билан курашиш лозимлигини аниқ билади. Ҳатто бундай вазиятда миллат ўзлигини сақлаб қолишга ҳаракат қилади ва, энг асо-

сийси, ташқи душманга қарши курашиш халқни бирлаштиради, бир мафкура атрофида уюштиради.

Бугунги даврда мафкура осмонининг йўлчи юлдузини аниқ-тиниқ топиб, унинг йўналишида ҳаракат қилиш анча мураккаб — анча-мунча билим ва ирода талаб этилади. Аслида-ку ҳозирги мафкуравий тўқнашувлар, ахборот майдонларидаги рақобат шиддати урушдан кам эмас. Фақат бунда душман томон аниқ эмас. Гоҳида нима ёмон, нима яхшилигини ҳам англаб олиш мушкул бўлиб қолади. Бугунги кунда минтақада айнан мана шундай жараёнлар кечмоқда. Минтақа давлатларини ўз таъсир доирасига олишга ҳаракат қилувчилар кўпайиб бормоқда. Улар минтақага очиқ ва яширин йўллар билан ўз мафкураларини тиқиштиришга ҳаракат қилишмоқда.

Машҳур италян сиёсатчиси Макиавеллининг шундай гапи бор: «Яқинда бошқа миллат таъсиридан озод бўлган халқ озодликнинг қийинчиликларига дош бериши қийин, ўнг келгани ҳаманоқ у яна бир ўзга асорат тузоғига илинади». Макиавеллига эътироз билдириш, уни рад этиш мумкин, аммо у айтган фикр замирида ҳақиқат мавжудлигини тан олиш лозим. Халқ ўзлигини англаб етмаса, ўзгалар тузоғига илиниши мумкин... Яхшироқ яшаш илинжида қарзга ботиб, бор топган-тутганини қарзининг фоизига сарфлашга мажбур бўлаётганлар йўқми? Ёки қарз устига қарз олиш илинжида давлат тизгинини бировлар қўлига топширишга тайёрлар йўқми? Бу ҳодисанинг номи — неоколониализм. Ажабланарли томони шундаки, давлатлар гўё ўз ихтиёрлари билан неоколониализм кучоғига интиладилар. Бунинг барча салбий оқибатларини яхши билсалар-да. Нега? Сабаби шу — мафкуравий қайта ишловдан сўнг, ана шу «кучоқ» жозибали бўлиб туюла бошлайди.

Кўпол бўлса ҳам, бир мажозий мисол: онги етилмаган, тарбияси пухта бўлмаган қиз ширин сўзга учиб иффатидан айрилганини ўзи билмай қолади. Билганда эса кеч бўлади.

Бугунги кунда минтақамизда амалга оширилаётган мафкуравий курашларнинг замирида ҳам айнан мана шу — яқинда озодликни қўлга киритган халқларни ўзларига бўйсундириб олиш ғояси ётади. Ва бу ғоянинг эгалари ҳам худди Макиавелли каби фикр юритадилар. Аммо улар бир нарсани — минтақада яшовчи халқлар-

да аллақачонлар миллий гурур уйғониб бўлганини, уларда азал-азалдан ор-номус туйғуси жуда кучли эканини назардан қочиришган ёки буни тан олишни ишташмайди. Ўзини англаб етган миллатни эса бўйсундириб бўлмайди.

Мафкуравий курашлар чоғида энг долзарб масала бу — миллатни, халқни кўзга кўринмаётган душманга — ғаразли мафкурага қарши бирлаштиришдир. Бунда аҳолини иш билан таъминлаш, оилавий тadbиркорлик, деҳқон хўжаликлари ва фермерлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш муҳим. Негаки, «бекорчидан худо безор», дейди халқимиз. Ҳали ҳаётда ўз ўрнини тополмаган одамларни «ширин» гаплар, ўзига хос «жаннат» ваъда қилиш билан оғдириб олиш осон. Бунга қарши мафкуравий иммунитет ҳосил қилиш, мафкурани мафкурадан ажрата олишни ўрганиш учун фуқароларимиз ўз сиёсий онгини ўстириш устида мунтазам ишлашлари талаб этилади.

Зеро, шуни яхши билиб олишимиз лозимки, миллий истиқлол мафкураси бу — давлат ёки қандайдир партиялар, гуруҳлар, қатламлар мафкураси эмас, балки ҳар биримизнинг мафкурамиз, ҳар биримизнинг манфаатларимизга қаратилган мафкурадир.

Худди шунинг учун ҳам таъкидлаш лозимки, бугунги кунда минтақада мафкура борасида амалга оширилаётган ишлар бу — миллатлар учун ҳаёт ва мамот масаласи. Шунинг учун Президентимиз мафкура полигонларини ядро полигонларидан кўра даҳшатлироқлигини таъкидлаганди.

Минтақамиз мафкуравий курашнинг энг қизғин объектларидан бири бўлиб қолаётгани ҳақида фикрлар эканмиз, яна шундай мулоҳазалар ҳам келиб чиқади. Балки юртимизни мафкуравий забт этишни мўлжаллаётганлар минтақамиз узоқ вақт мобайнида дунёдан ажралиб қолгани, халқларнинг таъсирчан ва қизиққонлиги, ор-номуси кучлилиги, асосий қисми дарёлар водийларида жойлашгани учун зичлиги, қишлоқ хўжалиги билан бандлиги каби омиллардан фойдаланишга уринаётгандир? Демак, мафкура масалаларида мулоқот қилмоқчи бўлсак, биз ҳам бу омилларни эътиборда тутишимиз, мафкуравий душманларга ташаббусни бериб қўймаслигимиз керак.

Кўп нарса, айниқса, маҳаллий раҳбарларга боғлиқ. Бизда раҳбарнинг сўзи, фикри ҳар доим баланд бўлган.

Агар раҳбар халқпарвар, адолатпарвар бўлса, одамлар доим унинг сўзига қулоқ тутишган. Лекин кўпинча маҳаллий раҳбарлар ишлаб чиқариш муаммолари билан банд, кўп вақтини экинни қачон суғориш, бинони қандай оқлатиш муаммоларига сарфлайди. «Давр келганда фойдаланиб қолиш» пайида юрган раҳбарлар ҳам йўқ эмас. Бундай салбий ҳодисалар ҳақида Президентимиз ҳар доим куйиб-пишиб гапирадилар. Биз тинглашнигина эмас, юртимизнинг, мамлакатимизнинг манфаати учун ҳаракат қилишни ҳам қоидага айлантиришимиз керак.

Марказий Осиё минтақасидаги халқларда азалдан мафкуравий жараёнлар ўхшаш тарзда кечган. Хонликлар даврини олсак, улар миллатларга бўлиниш эмас, тарихий-жуғрофий омиллар асосида пайдо бўлган, халқлар бир хонлик ичида яшайверган. Хонликлар ўртасида ҳам чегаралар бўлмаган. Яъни, узоқ асрлар давомида минтақадаги элу элатлар битта халқани ташкил этган. Бундай ҳолатда қанақа айрича мафкура хусусида гап бўлиши мумкин? Марказий Осиё мусулмонлари бир мазҳабга — ҳанафияга мансублиги ҳам бу фикрни тасдиқлайди. Улар XIX асрда мустақиллигини ҳам баравар йўқотишган, Туркистон мухториятини ҳам бирга эълон қилишган, советлар сунъий равишда чегаралар тортиб, бўлиб ташлаганига қарамай, қуда-анда, қариндош-уруғ бўлиб яшашда давом этишган. Миллатларимизнинг менталитети ҳам бир-бирига жуда уйқаш бўлган.

Айтиш лозимки, минтақада азалдан миллатлар ўртасида айирмакашлик деярли бўлмаган. Уруғчилик масаласи ва муаммоси мавжуд эди, буни эътироф этиш лозим. Сиёсат юритишда, давлат ишларини олиб боришда миллий мансубликка эмас, балки уруғ ва табақаларга тааллуқчилигига қараб иш олиб борилган. Амир Темур қўшини Марказий Осиёдаги барча халқлар вакилларидан ташкил топган. Уларда аскарнинг қадри жасурлик, ҳарбий маҳорат, куч-қувват, фидойилик каби мезонлар билан ўлчанган. Чингизхон кўшинининг асосий қисмини ҳам туркийлар ташкил этгани ҳам мана шу сифатлар туфайлидир. Кейинчалик бу ўлка учта хонликка бўлиниб, ҳар уч хонликда ҳам ўзбек сулоалари ҳукмрон бўлгани ҳам миллатлар бир-бирини айирмагани кўрсатади.

Аммо бундан миллатлар аралашиб кетган, деган

хулоса чиқмайди. Миллатнинг ўзини ўзи сақлаш хусусияти мавжуд. Дейлик, ўзбек ва тожиклар минглаб йиллардан буён ёнма-ён яшашади, айтиш лозим, бир деворнинг икки ёнидан уй қуришади, куда-анда бўлишади, бир-бирларининг тилларини мукаммал билишади. Урф-одатлар, қарашлар, дину мазҳаб бир хил. Ҳатто болалари битта мактабда таълим олишади. Аммо аралашиб, бири иккинчисига сингиб кетмаган.

Ҳали мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ И. А. Каримов Ўзбекистон қайси йўлдан кетса, бу унинг қўшнилариининг йўл танлашига ҳам таъсир қилиши хусусида сўз юритганди. Таниқли қирғиз адиби Чингиз Айтматов Ўзбекистоннинг тарихда қўшни давлатларга кўрсатган маданий таъсирини жуда юксак баҳолаганди. Айтиш лозим, бу ҳолат, яъни давлатимизнинг яқин қўшнилариимизга билвосита ижобий таъсири бугунги кунда ҳам давом этиб келмоқда. Қирғизистон Президенти А. Акаев Андижон шаҳрига ташриф буюрганда Ўзбекистон ривожланган давлатлар қаторига кира бориб, бундан кейин ҳам қўшниларига ижобий таъсир кўрсатаверади, деб умид билдирганди.

Республикаимиз Президентининг Тожикистонда тинчлик ўрнатиш борасидаги амалий ишларидан жаҳон афкор оммаси жуда яхши хабардор. Афғонистонда ҳам тинчлик ўрнатиш учун Ўзбекистоннинг улкан ҳиссаси жаҳон афкор оммаси томонидан эътироф этилди.

Бу ўринда шуни таъкидлаш лозимки, Тожикистон ва Афғонистонда тинчлик ўрнатилишидан Ўзбекистон энг кўп манфаатдор. Бу, бир томондан «қўшнинг тинч — сен тинч» деган мақолидаги тамойилга мувофиқ бўлса, иккинчи томондан, минтақада барқарорлик ўрнатилиши дунё портларига янги қулай йўллар очилишига имкон яратади. Лекин минтақада тинчлик барпо бўлишидан манфаатдор бўлмаган кучлар ҳам йўқ эмас. Улар ғаразли мақсадларида турли ҳийла-найранг, миш-мишлар ўйлаб топадилар, миллатларни бир-бирларига гиж-гижловчи мақолалар, эшиттирув ва кўрсатувлар беришдан ҳам тоймайдилар. Халқимиз бундай найранг-бозликларга нисбатан ҳушёрлик кўрсатишдан чарчамасликлари жуда муҳим.

Ўзбекистон Марказий Осиёда тинчлик посбони бўлиш билан бирга маданият ўчоғи ҳисобланиб келган ва шундай бўлиб қолади. Унинг геополитик жойлашуви, салоҳияти шуни тақазо этади. Айрим экстремистик

кучларнинг фикру ўйлари айнан Ўзбекистонга қаратилгани бежиз эмас-да. Улар жуда яхши тушунадиларки, ушбу мамлакатга ўз таъсирини ўрнатиш бутун минтақага таъсир ўтказиш билан деярли баробар.

Минтақа давлатлари, халқларининг тақдири ўзаро маҳкам боғлангани улардан ягона куч бўлиб бирлашишни талаб этади. Акс ҳолда миллатларнинг ўзлигини англаш, қамолга етиши қийинчиликларга дучор бўлаверади. «Ўзаро ихтилоф қилмангизлар, чунки сизлардан илгаригилар ихтилоф қилганлари боисидан ҳалокатга учраганлар», — дейилади пайғамбаримизнинг ҳадислардан бирида. Бу ҳадис айнан бизга қаратилгандай фикр уйғотади кишида.

Минтақа халқларининг бирлашишини талаб этадиган яна бир ҳолат: манфаатдор ғаразли кучлар халқларнинг онгида энди-энди сусайиб бораётган, аммо илдизи анча чуқур уруғ-аймоқчилик, маҳаллийчилик каби иллатларни уйғотиши, бундан усталик билан фойдаланиб қолишлари мумкин.

Абу Исо Термизий ривоят қилишларича ҳазрат Расуллуллоҳ шундай деганлар: «Ҳазрат Жаброил менга кўшнининг ҳақи хусусида шундай таъкидлаб гапирдиларки, мен ҳатто кўшнидан кўшни мерос оладими, деган гумонга бордим». Ҳа, кўшнилари орасидаги муносабат бизнинг қадриятларимиз тизимида қариндошчилик, биродарликдан кам турмайди. Марказий Осиё минтақасида яшаётган халқлар, мустақил бўлиб, ўз йўлидан ривожланаётган давлатлар ўзаро муносабатларида айнан мана шу тамойилга асосланишлари лозимлигини Президентимиз ўзининг «Туркистон умумий уйимиз» шиори остида кўтариб чиқди. Умумий уйимизни эса ҳар хил номуносиб қарашлардан ҳимоя қилиш бу — бурч. Бизнинг замонда ватан ҳимояси учун ҳар куни жон фидо қилиш талаб этилавермайди. Бугун ватан биздан бор-йўғи бир нарса — ўз фикримизга, тафаккуримизга эга бўлишимизни, четдан тикиштирилдиган турли ғояларга нисбатан хушёрликни талаб қилади, холос.

«Хавфсизлик узлуксиз ҳолатдир», — деб ёзади Президентимиз И. А. Каримов. Бундан келиб чиқадиган хулоса шундан иборатки, хавфсизликни таъминлаш жараёни муттасил равишда амалга оширилиши лозим. Дейлик, мустақилликка эришилгандан сўнг, бунинг учун кураш тўхтатилади, аммо мустақилликни мустақ-

камлаш, хавфсизликни таъминлаш иши тўхташи ҳеч қачон мумкин эмас. Миллий мафкурада бу масала ҳам ўзига хос ўринни эгаллайди. Тинч-тотув яшаб, яратувчанлик йўлида меҳнат қилиш — миллатнинг асрий орзуси. Ўзбек халқи болажон бўлгани туфайли ҳам, азалдан тинчликни жуда қадрлаб келган. «Тинчлик, хотиржамлик, тани сиҳатлик» — бу ота-оналаримизнинг доим такрорлайдиган дуолари. Халқимизнинг жанговарлик табиати ўз юрти, ори, номусига тажовуз қилинган тақдирдагина бўй кўрсатган, холос. Ва шундай бўлиб қолади ҳам. Минтақада тинчлик, хавфсизлик ва барқарорлик учун курашда Ўзбекистон асосий ташаббускор бўлиб қолаётгани ҳам шундан.

Нима учун минтақада бугунги кунда — XXI аср бошида худди ўтган аср бошидаги каби яна маърифат масаласи ўткир бўлиб кун тартибини эгаллади? Бу икки ҳолатни ўзаро қиёслайлик. Хонликлар замонида — ислом мутаассиблиги, уруғчилик занжирлари (булар, таъбир жоиз бўлса, ўша даврнинг ҳукмрон мафкураси эди) оқибатида минтақада яшовчи халқлар маърифий жиҳатдан ўта қашшоқлашган, ўз қобилигига ўралиб, тараққиёт карвонидан орқада қолиб кетган эди. Шундай шароитда ўзидан кўпроқ миллатнинг эртаси учун қайғурадиган инсонлар етишиб чиқди, улар бус-бутун тарихий ҳаракатни бошладилар ва маърифат масаласини кун тартибига кўтардилар.

Худди шу ҳолат яна бугунги кунда қайси маънодадир такрорланиб турибди. Бу сафар энди у бошқачароқ — «олийроқ фазаси»да такрорланмоқда: етмиш йил давомида одамлар онгига анча чуқур сингиб кетган коммунистик мафкура «зулмати»дан қутулиш лозим эди. Коммунизм ғояси-ку совет тузуми давридаёқ хомхаёл экани маълум бўлган эди. Лекин коммунистик мафкура туфайли юзага келган, боқимандалик, ташаббуссизлик, муаммоларни биров келиб ҳал қилиб беришини кутиб ўтириш каби иллатлар кўпчиликнинг онгини бутунлай заҳарлаб улгурганди. Бу ҳолат аҳоли ўртасида дунёнинг кўпчилик давлатларида ва барча ривожланган давлатларида ҳаёт тарзи ҳақида тушунча бериш учун маърифат тарқатишни талаб этди. Бунга сабаб бўлган иккинчи, маълум маънода қарама-қарши ҳолат — фикрлар хилма-хиллигига кўникамаган айрим тоифалар, мустақиллик шарофати бўлган хур фикрлиликка кўникалмамай, ўзларини демократ, миллатпарвар қилиб

кўрсатиб, қонунни менсимай бошладилар, большевикларга хос одамларни кўчага чиқариб ҳокимиятни қўлга киритишга интилдилар. Ҳақиқат ҳар доим анча-мунча дағал ва аччиқ бўлади. Ёлгон эса майин, ширин, ютумлидир. Шу боис у кишиларнинг ишончига кириш учун қулай восита. Сиртдан жозибали, кишиларга «жаннат» ваъда қилувчи айрим сохта ғоялар кишиларнинг ҳаёлини ўғирламоқда. Бунга қарши курашишда эса Президентимиз таърифи билан айтганда, маърифат энг синалган қуролдир.

Маълумки, миллий онг ҳеч қачон тайёр ҳолда намоеён бўлмайди. Миллат ҳам оддий бир шахсга ўхшаш тарзда тараққий қилади. Шундай экан миллий онгни шакллантириш, керак бўлса, тарбиялаш лозим бўлади. Президентимиз бир неча бор мафкуравий бўшлиққа йўл қўйиб бўлмаслигини таъкидлади. Ахир совет даврида шакллантирилган қарашларнинг совун кўпиги сингари ёрилиб-ёрилиб йўқолиб кетиши натижасида юзага келган бўшлиқни ўзининг пуч, аммо жозибали ғоялари билан тўлдириши илинжида юрганлар кам эмаслиги бугунги кунда беш қўлдек аён бўлиб турибди.

Минтақада халқларни бирлаштириб турувчи асосий омиллардан яна бири бу — иқтисодий манфаатдорлик. Халқимизда бир мақол бор: «Бор товоғим, кел товоғим, бормасанг, келмасанг, икки ўртада син товоғим». Бу мақолнинг биринчи қисми соф иқтисодий муносабатлар тамойилини ифода этса, иккинчиси иқтисодий муносабатлар бирламчи, бошқалари эса иккиламчи эканини билдиради. Ҳақиқатан маънавий бирлик иқтисодий манфаатдорликдан келиб чиқади. Аслини олиб қараганда иқтисодий муносабатлар йўлга қўйилмас экан, тил, дин, маданиятлар бирлиги ҳам халқларни бирлаштириб туролмайди. Бугун Европадаги Умумий бозорга аъзо давлатлар борган сари яқинлашиб бораётгани ҳам, Осиё ва Африкадаги айрим можароли вазиятлар ҳам мана шу тамойилни тасдиқлайди.

Шунинг учун ҳам минтақада хавфсизликни таъминлаш йўлларида бири бу интеграция жараёнларини кучайтириш, савдо-сотиқ ишларини ривожлантиришдан иборатдир. Бу борада Ўзбекистон ва Қирғизистон Республикаси ўртасида амалга оширилаётган ишлар айнқса диққатга сазовор. 1993—1997 йилларда икки давлат ўртасидаги савдо-сотиқ ишлари икки-уч баробарга кўпайди.

1994 йилда давлатлар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни таъминлаш мақсадида «Ягона иқтисодий ҳудуд ҳақида Шартнома» Ўзбекистон, Қирғизистон ва Қозоғистон томонидан имзоланганди. 1998 йилга келиб унга Тожикистон ҳам қўшилди. Буларнинг барчаси келажакда давлатлар ўртасидаги алоқаларни мустаҳкамлашга, халқларни яқинлаштиришга хизмат қилади. Андижон-Ўш-Иркештам-Қашғар автомобиль йўли ҳам айнан шу нарса — миллатларни яқинлаштириш, яхши қўшничилик алоқаларни йўлга қўйиш ниятида қурилмоқда.

Яна бир мушоҳада. Катта нарсаларни узоқдан, юқоридан қарагандагина назар билан қамраш мумкин. Деразаси йўқ бинонинг ичида ўтириб ҳовлининг суратини чизиб бўлмагани каби. Шунга ўхшаб воқеа-ҳодисаларнинг ичида юрган киши унинг бўлаги, иштирокчиси, шоҳиди бўлганига қарамай кўпинча жараённинг бутун борлигини, барча қирраларини тўлиқ англаб етолмайди. Бугунги кунда минтақада юз бераётган мафкуравий жараёнлар ҳам худди шундай — уни охиригача тўлиқ англаб етиш учун космосдан олинган фотосурат каби анча-мунча билим ва маълумот талаб этилади. Билим, маълумот эса доим ҳам етарли бўлавермайди, бори ҳам манбасига қараб ҳақиқатдан йироқ бўлиши иетисно эмас. Шунга қарамай давр оқимида тўғри сузиш учун ўз фикримизга эга бўлишимиз лозим. Миллий истиқлол ғоясининг моҳияти мана шунда.

ТАФАККУР ДАРАХТИ

Муҳтарам китобхон!

Қўлингиздаги мақолалар тўпламини олиб, варақлаб чиқдингиз. Умидимиз шуки, шунчаки варақлаш билан чекланмай, мутолаа этдингиз. Зеро, китобда фаол ёзувчи, публицист ва журналистлар ўз эсселари билан қатнашганки, уларнинг матбуотимиздаги чиқишлари, фикр ва мушоҳадалари жамоатчилик эътиборини қозониб келган. Табиий, муаллифларнинг дунёқарашлари ҳам, мушоҳада йўналишлари ҳам, баён услублари ҳам турлича, ўзига хос. Шундай экан, сизда «Қани, бу муаллиф нима демоқчи? Бу мавзуда қандай фикр билдирмоқчи» дея савол кўнглингиздан ўтган бўлиши, ўз тushунча ва фикрларингиз билан қиёслаб кўриш туйғуси тўғилиши ҳам ажаб эмас.

Лекин мақсаднинг бошқа жиҳати ҳам эътиборга молик. Китобга кирган эсселар, сиз муҳтарам ўқувчилар билан миллатимиз, истиқлолимиз, эртанги кунимиз мавзуларида ҳамсуҳбат бўлса, деб умид қиламиз. Зотан, Миллий истиқлол ғоясини фақат фикрлайдиган кишиларгина тушуниб ета олади, қадрлай билади. Яъни халқни тафаккур халқ қилади, фикрсизлик эса оломонга хос табиатдир.

Ёзув ихтиро қилинганидан буён диққатга молик битик тошгами, теригами ёки қоғозга тушибдики, у фикрлардан таркиб топган. Ҳатто туйғулар, кечинмалар ҳам барибир фикр воситасида баён қилинади. Шунинг учун китоблар — тафаккур хазиналари. Китоб ўқувчида фикр уйғотади, унинг фикр денгизини тўлқинлантиради. Шунинг учун **китоб тафаккурлар мулоқоти воситасидир.**

Китоб бу нафақат маълумотлар, билимлар йиғиндиси, айна пайтда у — **улуғ тарбиячи.**

Тарбия деганда одатда ёш авлодни вояга етказиш тушунилади. Бу, албатта, тўғри. Лекин тарбиянинг кенгроқ мазмуни ҳам бор. Аслида одамзот бир умр тарбияга муҳтож. У феъл-атвори, тушунчаси, дунёқарашилини камолга етказиш учун умр бўйи заҳмат чекса арзийди. Зотан, камолотнинг чеку чегараси йўқ, камолот учун ҳар қачон юқорига кўтарилиш имконияти мавжуд. Буюк боболаримиз камолотга интилишнинг дастуруламалига айлантирган тасаввуф таълимоти ҳам мана шу тамоийилга асосланган.

ҲИКОЯТ¹

1244 йилнинг 26 ноябри. Кузнинг оддий бир куни. Бу кун салтанатлар тақдирини ҳал этиш учун улуф кўшинлар майдонга тушмади. Миллионларни ўз ҳукмига олажак сулоланинг асосчиси тахтга чиқмади. Янги қитъа очилиб, янги бир қудрат кашф этилмади. Ўша бағоят олис айёмда одамларни тонг қолдириб, уларнинг юракларида бир умрга нақшланиб қолувчи фавқуллодда ҳодиса рўй бергани йўқ. Фақат икки инсон учрашди, холос.

У кун «маданият» аталмиш инсоннинг иккинчи табиати учун Сукрот ва Афлотун, Гёте ва Шиллернинг учрашувидек аҳамиятга молик айём бўлди.

Йўрғасининг жиловидан тутган сирли сайёҳ билан дўстлашув Жалолиддин Румий инсонпарварлик диалектикасининг реал асосини ташкил этади.

Ўшанда йўловчи хачир жиловидан маҳкам тутиб, Жалолиддиндан кўзларини узмай, сўради:

— Эй, у дунёю бу дунё маъни ва моҳиятларининг саррофи! Айтгил, ким устун — Муҳаммад (С. А. В.) пайғамбарми ёки Боязид Бистомий?

IX асрда яшаган сўфий Боязид Бистомий тасаввуф алломаларидан бири эди. Ваҳдатул илоҳий хусусида чуқур ўй-хаёлга ботиш, ошиқ «мен»и маъшуқ «мен»ига қоришганидек, шахснинг батамом йўқолиб кетиш ҳиссини туғдиришини биринчи бўлиб ўша пайқаган эди. У айтмишдики: «Илон пўст ташлаганидек, мен ўз-ўзимни тарк этдим. Бир маҳал ўз моҳиятимга боқсам..., оҳ, мен унга айланибман!» Бу ҳолатни Боязид фано деб

¹ (Радий Фишнинг «Жалолиддин Румий» китобидан, Жамол Камол таржимаси)

атаган, кейинчалик сўфийлар уни тариқатдан мақсад деб эътироф этишганди. Мутаассиб руҳонийлар Боязиднинг сўзларида илоҳийликка даъво кўриб, уни кофир деб эълон этишган ва ўз шаҳридан қувгин қилишган эди. Аммо сўфийлар учун Бистомий бағоят соҳиб нуфуз саналиб, «султон ул-орифин» унвонига сазовор бўлган эди.

Шунга қарамай, нотаниш сайёҳнинг гавжум йўл устида шундоқ савол бериши густоҳлик эди. Султон ул-орифин бўлган сўфий қаёқдаю худонинг расули бўлмиш Муҳаммад (С. А. В.) қаёқда! Жалолиддин ҳар нечук бошқа тақводор шайх ёки уламога ўхшаб жавоб берди:

— Бу не сафсата? Албатта, Муҳаммад (С. А. В.) устун!

Шамсиддин, шубҳасиз, шундоқ жавобни кутган эди. Лекин унинг тузоғи ҳам ана шу саволда эди. Бас, унинг лабларида ингичка бир табассум ўйнади:

— Дуруст,— деди у. — Нега унда Муҳаммад (С. А. В.) «Юрагимни занг босиб, эгамнинг олдида ҳар куни етмиш карра тавба қиламен», дейдию Боязид эса «Мен ўзимдаги ҳар нечук қусурлардин халос топдим. Жисмимда Худодин бўлак ҳеч нарса қолмади. Улуғдирмен, улуғдирмен, шон шарафга тўлиқдирмен!» деб бонг уради?

Жалолиддин тўсатдан зарба еган кишидек, қаддини ростлади. Нотаниш кимса дағалликка дағал, аммо анойилардан эмасди. Афтидан, у ҳам Жалолиддин кўп ўйлаган масала устида бош қотирган кўринади.

Жалолиддин жавоб беришдан олдин, ўз ҳаяжонини яширмай, нотаниш кимсанинг кўзларига узоқ тикилди. Унинг ҳаяжони йўловчига ҳам ўтди. Кейинчалик Шамсиддин шундоқ деганди: «У менинг сўзларимдан балоғатни дарров пайқади, мен эсам у сўзини тугатмаёқ, унинг юрак мусаффолигининг маст бўлдим».

— Муҳаммад (С. А. В.) ҳар куни етмиш мақомни босиб ўтарди, — жавоб берди Жалолиддин. — Ва ҳар гал янги босқичга етиб, аввалги босқичда эришган билимларининг қосирлиги учун тавба-тазарру этарди. Боязид эса ёлғиз биргина босқичга етиб, шунинг мартабасидан боши айланиб, жазава ичра ўша сўзларни айтмиш...

Ҳа, ҳатто ҳар куни етмиш босқич юқори кўтарилишга мушарраф бўлган Оллоҳнинг расули ҳам билмларининг чалалигидан қониқмаган, тафаккурининг чекланганини ҳис этиб, тангрига илтижо этган...

Ҳа, тафаккур учун ҳар доим уйғоқ бўлишга даъват, ҳар доим фаол бўлишга имкон бор.

«Қуръони карим»да ёзилганки: **«Шундай қилиб, дунё ва охират ҳақида тафаккур қилишингиз учун Аллоҳ сизларга ўз оятларини баён этади»** («Бақара» сураси, 220-оят).

Дунё ва охират ҳақида тафаккур қилиш!

Мана шу биргина илоҳий жумлада неча олам ҳикмат.

Тафаккурнинг ўзи нима? Тафаккур нелиги ҳақида тафаккур қилиш учун фалсафа деб аталмиш неча минг йиллаб донишмандлар йиғган илм асосларига мурожаат этайлик.

Инсон **онги** ўзига хос бир оламдир. Бу оламнинг «эшик ва деразалари» — **сезги, туйғу, тасаввур** уни ташқи дунё билан боғлайди: сезги воситасида онгимиз ташқаридан ахборот, информация топади, туйғу воситасида онг бу ахборотни қабул қилади, тасаввур воситасида бу ахборот онгимизда сақланади ва кўз олдимизда гавдаланади. Кўполроқ, лекин яққол ўхшатиш: таом кўз билан кўрилгани, қўл билан оғизга солингани ва ошқозонда ҳазм қилингани сингари.

Онгнинг саналган уч унсури жониворларга ҳам хослигини таъкидлаш лозим. Фақат ҳайвон зоти шундан сўнг инстинкти бўйича хатти-ҳаракат қилади. Инсонда ҳам инстинкт мавжуд. Аммо сезги ҳам, туйғу ҳам, тасаввур ҳам кўпроқ онгнинг кейинги босқичи учун «хомашё» етказиш вазифасини ўтайди — «эшик-деразалар» орқали қабул қилиб олинган информация онгимиз «тегирмон»ида тортилиб, қайта ишланади: тасаввур **тушунчага**, тушунча **фикрга**, фикр **мушоҳадага** айланади.

Ҳозирги илмий кузатувлар бўйича онгнинг бу уч унсури фақат инсонга хос. Улар умумий ном билан **тафаккур** дейилади.

Демак, одамни одамга айлантирадиган омил бу — тафаккур экан.

Шундай қилиб, «Қуръони карим»нинг юқорида келтирилган ояти илмий хулосалар билан мувофиқдир.

* * *

Биз тушунчалар воситасида фикрлаймиз. Инсон онгини бинога қиёсласак, тушунчалар унинг гиштлари, миxlари каби материалларига ўхшайди. Жуда кўп тушунчалар инсонни ўраб турган атроф-муҳитдаги моддий нарсаларни акс эттиради: уй-жой, жиҳозлар, жамодот (моддий олам), наботот (ўсимликлар олами) ва ҳайвонот, қуёш, ой, юлдузлар, хилма-хил ранглар, товушлар, ҳодисалар каби. Бундай тушунчалар одамларнинг **моддий ҳаёти** билан боғлиқ. Лекин инсоннинг **руҳий ҳаёти** — **руҳияти** билан боғлиқ тушунчалар ҳам кўп: яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик, муҳаббат ва нафрат, меҳр ва оқибат, уят ва андиша, гурур ва ифтихор, одоб ва ахлоқ, ҳавас ва ҳасад ва ҳоказо.

Бинонинг пойдор бўлиб туришида унинг устунлари нақадар муҳим бўлса, одамнинг инсон дея шарафланишида шундай аҳамиятга молик **муқаддас тушунчалар** бор. Масалан, она, оила, номус, эрк, озодлик, адолат.

Тафаккури ривожланмаган, фақат нафсини қондиришдан бошқа нарсани ўйламайдиган одамнинг «Робинзон Крузо» романидаги ёввойилардан фарқи йўқ. Аммо ҳеч бир тушунчани муқаддас деб билмайдиган одам умуман инсон шарафига номуносиб, у ҳатто ўша ёввойилардан ҳам тубан туради. Ахир, ёввойилар, ҳам, масалан, онасини эъзозлайди.

Она — муқаддас!

Она каби муқаддас яна бир тушунча — Ватан.

«Робинзон Крузо» романи муаллифи Даниель Дефо ўйлаб топган оролликларни қўйиб, тарихий фактга мурожаат этайлик. Дунёни биринчи бор айланиб чиққан одам испан сайёҳи Фердинанд Магеллан саналади. Лекин аслида бу Магелланга насиб этмаган — унинг саёҳатини сафдошлари ниҳоясига етказишган. Чунки Магеллан ҳозирги Филиппин оролларида биридаги маҳаллий халқ билан бўлган жангда ўлдирилган. Ўша пайтда Филиппин аҳолиси ибтидоий жамоа тузумида яшар эди. Шунга қарамай улар тўплар ва милтиқлар билан қуролланган денгизчиларда ўз юртларига тажоз-

вуз кўриб, ҳимояга кўкрак тутиб чиқишган. Уларнинг йўлбошчиси Лапулапу Филиппиннинг биринчи миллий қахрамони ҳисобланади.

Ватан! Ватан! Ватан!

Тўғриси айтганда, кимдир истиҳола қилар бундай хитобдан: муқаддас тушунчаларни такрорлайвериш уларни сийқалаштирмайдими? Яъни уларга қулоқ «ўрғаниб» қолмайдими?

Лекин гап, бизнингча, у ёки бу калимани неча марта тилга олишда эмас, балки самимийликда. Ахир одам умр давомида «она» сўзини неча қарра қайтаради — саноғига етиб бўлмаса керак, аммо бундан у сийқалашмайди-ку! Чақалоқ туғилиши билан «Инга» дея қичқира бошлайди. Бу унинг тилида «Она!» дегани бўлса, ажаб эмас.

«Она» деб милён бор қилсанг-да нидо,

Дийдорин қўмсашиг бўлдимидо адо?

«Ватан!» — такрор этсам, сийқа демагил —

Онасиз ғарибу, беватан — гадо.

Имонли одам учун «Оллоҳ» сўзи ҳам муқаддас. Ҳатто «Субҳоноллоҳ» ёки «Алҳамдулиллоҳ» деб мунтазам равишда тасбиҳ ўгириб юриш тавсия этилади. Зотан, бу ибора такрорлайверилса, такрорлайверилса, алалоқибат кишининг феъл-атвориға ижобий таъсир эта бошлайди, айтайлик, уни шалақ сўзлардан сақлайди, қалбини поклашға хизмат қилади, масалан, ҳаромдан, гуноҳ хатти-ҳаракатлардан тияди. Лекин бирор мусулмоннинг хаёлиға такрорлайверишдан бу тушунча сийқалашмайдими, деган бемаъни савол келмайди.

«Ватан» сўзи ҳам шундай — у ҳар қанча такрорлангани билан муқаддаслиги, мўътабарлиги камаймайди, мазмуни қалбға сингигани сайин инсонни эзгуликка, хайрли ишларға ундай бошлайди.

Демак, гап — самимийликда.

Ҳар ишда ҳам мана шунга нима етсин.

Муҳаммад алайҳиссалом пайгамбарға хос донолик билан бу принципни лўнда шундай ифодалаганлар:

«Ватанни севмоқ иймондандир».

Ҳазрат Навоийда бундай:

Хуббул ватан иймон нишонидурур

(«Садди Искандарий», 69-боб).

Ўзбеклар учун «Ватан» тушунчаси жуда қадим замонлардан муқаддас бўлиб келган, халқимизнинг қон-қонига сингиб кетган. Бу туйғу шоиримиз Муҳаммад Юсуфнинг (худо раҳмат қилсин) мана бу мисраларида ўта содда ва самимийлик билан ифодаланган:

*Оқ йўргакка ўрагансан ўзинг бизни,
Ҳам оқ ювиб-тарагансан ўзинг бизни.
Бешигимиз узра бедор она бўлиб,
Кунимизга ярагансан ўзинг бизни.
Фидойинг бўлгаймиз сени, Ўзбекистон,
Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!*

*Гул кўрингай даштингдаги гиёҳ-хасдир,
Соддадилу улуғворлик сенга хосдир.
Севамизки, чўлларинг ҳам бизга жаннат,
Тупроғинг ҳам Макка мисол муқаддасдир.
Онадек кўргаймиз сени, Ўзбекистон,
Ҳеч кимга бермаймиз сени, Ўзбекистон!*

Айни пайтда шуни ҳам унутмаслик лозимки, ватан ҳақидаги туғма туйғу уни том маънода севиш учун зарур, аммо ҳар доим ҳам кифоя эмас. Бугунги дунёда, «глобаллашув» дея таърифланаётган замонда, мафкуравий таъсир имконияти зўрайиб бораётган даврда биз табиий туйғуларимизни аниқ тушунча, фикр ва мушоҳададаги, яъни мустаҳкам тафаккурга айлантириб олмоғимиз тақозо этилади. Тафаккур эса эътиқодни пайдо қилади. Эътиқод бизга турли-туман ғоялар ва ғоявий оқимлар қуюндай айланаётган уммон узра йўлимиздан адашмаслигимиз учун компас бўлади.

Хусусан, «Ватан» сўзи бугун албатта сиёсий мазмунга эга тушунчадир. Сиёсий нуқтаи назардан

Биз учун Ватан — Ўзбекистон Республикаси.

Ўзбекистон — Ер куррасида аниқ ҳудудга, тайин чегараларга эга, халқи, ҳокимият тузилмаси, конституцияси, пойтахти, президенти, мадҳияси, герби, пули бор мустақил давлатдир. 1991 йил 1 сентябрдан эътиборан «Ватан» деганда ана шу тушунчалар мажмуаси кўз олдимизда гавдаланиши лозим. Бунинг учун одамга туғма туйғунинг ўзи кифоя эмас, ундан ривожланган тафаккур соҳиби бўлиш талаб этилади.

Одам нутқ воситасида фикрлайди: тушунча ҳам, фикр ҳам, мушоҳада ҳам — хоҳ оғзаки бўлсин, хоҳи ёзма — сўз орқали ифодаланади. Жумладан, бир одамнинг онгидан бошқалар онгига ўтади. Лекин ҳар доим ҳам бир сўз бир тушунчани билдиравермайди. Ва аксинча, бир тушунча бир неча сўз билан ифодаланиши ҳам мумкин. Мушоҳада юритганда албатта қайси сўз қайси тушунчани билдираётгани, қайси тушунча қандай сўз ва иборалар билан айтилишини билиш, сўз билан тушунча орасидаги умумийлик ва фарқни ажратиш лозим. Акс ҳолда Жалолоддин Румий баён қилган ҳолат рўй бериши мумкин (бу ерда насрий баёнини келтирамиз):

Тўрт кўзи ожиз ва фил ҳақида ҳикоят. Тўрт нафар кўзи ожиз кишилар шикоят қилишибди: «Одамлар «фил, фил», дейишади, фил ўзи қанақа бўлар экан?» Одамлар уларни филнинг олдига олиб боришибди: — Мана, ушлаб кўришингиз мумкин. Ожизлардан бири филнинг оёқларини пайпаслабди, бошқасининг қўлига думи тўғри келибди, яна бири қулоқларини ушлабди, тўртинчиси хартумини тутиб кўрибди.

Сўнг улардан сўрашибди: — Хўш, фил қанақа жонивор экан?

Шунда биринчи ожиз жавоб берибдики, «Фил — устунни эслатар экан». Иккинчиси эса дебдики, «Фил — баайни супурги экан». Учинчи ожиз ўз билганини баён қилибди: «Филнинг супрадан фарқи йўқ экан». Ниҳоят, тўртинчиси таъкидлабди: «Фил деганлари илонга ўхшар экан». (Бундай ҳикоят Навоийнинг «Лиссон ут-тайр» достонида ҳам келтирилган.)

Бу масал — фалсафий мазмунда. Биз кўзи очиклар ҳам кўпинча масал қаҳрамонларидай мушоҳада юритамиз. Натижада сўз битта (фил), аммо тушунча ҳар хил бўлиб, бу англашилмовчиликлар келтириб чиқаради.

Тўрт сайёҳ ва узум ҳақида ҳикоят. Кунлардан бир кун араб, форс, турк ва юнон сафарда йўлдош бўлиб қолишибди. Улар бир-бирларининг тилида чала-чулпа сўзлай олишар, бу суҳбат билан сафарни қисқартиришга кифоя экан. Ниҳоят улар бир шаҳарчага етиб келишибди-ю, тамадди режасини тузмоқчи бўлишибди. Араб ўз фикрини билдирибди: «Энг яхши таом бу — айнаб». Форс эътироз билдирибдики, «Йўқ, ангур

олганимиз яхши». Турк оёғини тираб туриб олибди: «Узум ейиш керак, узум». Юнон ўзиникини маъқул-лабди: «Мен фақат стафил ейман». Анча тортишишибди, ҳатто бир-биридан гина қилишгача боришибди, бир фикрга келолмай, ҳар қайсиси алоҳида бозор қиладиган бўлибди. Бозордан қайтиб, дастурхонга олиб келганларини қўйишса, тўрталаси ҳам бир хил мева со-тиб олган экан.

Бу масалда тушунча бир — узум, сўз эса турли... Йўлдошлар бир-биридан ажраб кетишига сал қолган.

Шарқу Фарбнинг буюк мутафаккири саналадиган Румий ҳазратларининг ҳикояларидан чиқадиган хуло-са: фикрда бир тушунча (узум) турли сўзлар билан ифодаланишга ёки бир сўз (фил) остида турли ту-шунчалар кўзда тутиляптими — аниқ бўлмас экан, турли англашилмовчиликларга сабаб бўлиши, суҳбат мунозарага, мунозара эса низога айланиб кетиши мум-кин.

Ноҳолис ниятли кучлар мана шундан ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида фойдаланишга уринадилар.

* * *

Миллат. Бу мураккаб, лекин равшанки, ғоят муҳим тушунча. Юқорида бир тушунча бир неча сўз ва ибора билан ифодаланиши мумкинлигини кўрдик. Мана яна бир неча мисол: «ватан», «мамлакат» ва «она юрт», «муҳаббат», «севги» ва «ишқ»; «Аллоҳ», «Тангри» ва «Яратувчи». Сўз вақт ўтиши билан ҳам маъносини ўзгар-тириши мумкин. Масалан, «фуқаро» сўзи юз йил ав-вал ҳозиргидан бутунлай бошқа, мазмуни анчайин но-аниқ тушунчани ифодалаган, ҳозир эса тилимизда бу сўз тайин ва муҳим тушунчани ифодалайди — бирор давлатнинг фуқароси (граждани) маъносида қўллана-ди. Тилда бундай ҳодиса — сўз маъносининг ўзгариши доим содир бўлиб туради. Тарихий асарларни ўқиганда бу сўзни ҳозирги маънода тушуниш бемаънилик бўлган-нидай, ҳозир уни «халойиқ», «авом» маъносида қўллаш ҳам шу қадар нотўғри.

Тарихан, «миллат» сўзи бир пайтлар маълум бир ҳудуддаги ислом динига эътиқод қиладиган аҳолига нисбатан қўлланган. Масалан, Навоий устози Жомий-ни «Нур ул-миллат ва дин» деб атайди. Ҳозир тили-мизда бу маънода «уммат», «қавм», «конфессия» каби

сўзлар бўлгани учун «миллат» сўзига ана шу тарихий маънони юклаш мақсадга мувофиқ эмас.

Қолаверса, бусиз ҳам бутун «миллат» сўзи икки маънода қўлланади:

Биринчи маъно: умумий тил, урф-одатлар, яшаш тарзи, маданияти билан характерланувчи аҳолига нисбатан. Масалан, «ўзбек миллатига мансуб», «рус миллатига мансуб», «корейс миллатига мансуб» каби ибораларда, «миллий таомлар», «миллий кураш», «миллий урф-одатлар» жумлаларида шу маъно сақланган. Ҳозир бу маънодаги тушунча учун «элат» сўзи ҳам қўлланади, аниқлик талаб этиладиган фанлар, масалан, социологияда эса «этнос» атамаси қўлланади («фольклор-этнографик ансамбль» иборасида шу мазмун кўзда тутилади).

Иккинчи маъно: «Ўзбекистон миллий банки», «Ўзбекистон миллий терма жамоаси», «Ўзбекистон Миллий университети», «Миллий боғ» каби кўплаб тушунчаларда у янги — Ўзбекистон мустақиллиги билан боғлиқ иккинчи маънони англатади: Республиканинг муайян ҳудуди ёки аҳолисининг қисмига эмас, бутун республикага, бутун Ўзбекистон халқига мансубликни ифодалайди! «Бирлашган миллатлар ташкилоти» иборасидаги «миллат» сўзи айнан мана шу — иккинчи маънодадир. Яъни бу ташкилотда биринчи маънодаги ҳар бир миллатдан эмас, иккинчи маънодаги ҳар бир миллат — ҳар бир давлатдан биттадан вакил фаолият кўрсатади.

«Миллат» сўзининг бу икки маъносини аралаштириш, чалкаштириш ярамайди. «Миллат» сўзини «элат», «этнос» маъноларида, одатда тил, адабиёт, санъат соҳасида ҳамда келиб чиқишга нисбатан қўллаш тўғри бўлади. Масалан, «ўзбек миллий қўшиқчилик санъати», «Рус миллий маданият маркази», «мумтоз ўзбек ва тожик адабиётларида миллий хусусиятлар уйғунлиги» ва ҳ. к. Айни пайтда «Ўзбек Миллий академик драма театри», «Ўзбекистон Миллий олимпия қўмитаси» ибораларида «миллий» сўзини иккинчи маънода тушуниш лозим.

«Миллат» сўзининг юқоридаги икки маъносини бир-бирига зид қўйиш ҳам тўғри эмас. Бу шундан ҳам кўринадики, давлатимиз ўзбек халқининг номи билан аталган. Моҳиятга қарайдиган бўлсак, ўзбек миллатига мансуб элатлар дунёнинг бир неча мамлака-

тида муқим истиқомат қилишини яхши биламиз. Лекин ўзбек миллатига мансуб халқнинг асосий қисми Ўзбекистонда яшайди (қиёсланг: озарбайжон миллатига мансуб халқнинг катта қисми Эронда истиқомат қилади, арман миллатига мансуб халқнинг асосий қисми Арманистондан ташқарида яшайди). Бундан ташқари аҳолисининг асосий қисми ўзбек миллатига мансуб ягона давлат бу — Ўзбекистон. (Қиёсланг: аҳолиси корейс миллатига мансуб давлат икки-та, аҳолисининг асосий қисми араб бўлган давлатлар эса яна ҳам кўп.) Шунинг учун ўзбек халқининг тарихий тақдири Ўзбекистон Республикаси тақдири билан, Ўзбекистон Республикасининг тараққиёти ўзбек миллатининг ривожланиши билан чамбарчас боғлиқдир. Худди мана шу сабабга кўра ҳар бир ўзбек, Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси каби мамлакатимизнинг тинчлиги, хавфсизлиги, аҳолисининг тотувлиги, юрт ободлиги, ватан тараққиёти, мустақиллигидан манфаатдор. Манфаатдоргина эмас, балки бунинг учун масъул ҳам. Шу билан бирга, Ўзбекистон — шу мамлакатда яшайдиган барча одамларнинг, миллатидан қатъи назар, ватани, давлатидир.

* * *

Ғоя. Тушунчалар каби фикрлар ҳам хилма-хил табиатли бўлади. Масалан, бир фикр шахсий ва ўткинчи туйғуни ифодаласа («Тоғ ҳавоси қандай сўлим, шифобахш!»), бошқа фикр кўпчиликнинг онгини узоқ муддат банд қилиши мумкин («Орол денгизининг саёзлашуви иқлимга салбий таъсир қилмоқда»).

Фикрлар кўламига қараб ҳам бир-биридан фарқланади.

Фикр инсон ҳаётида муҳим ўрин тутиши — уни тайин бир мақсад йўлида ҳаракатга ундаши, чорлаши мумкин. Бундай фикр **ғоя** бўлади. Масалан, «Ҳар йили ёзда тоғда дам олиш керак» деган фикр уни айтган одам учун ғоя. Бу — **шахсий ғоя** намунаси. У оиланинг ёки ҳамкасбларнинг дам олишини назарда тутиши ҳам мумкин. Бундай ҳолда уни **гурӯҳий ғоя** деб аташ тўғри бўлади.

Шахсий ва гурӯҳий ғоялар жамият ўртасида ёйилса, жамиятнинг муайян қисми учун умумийлик касб этса, у **ижтимоий ғоя**га айланади. Масалан, ҳашар йўли

билан кўприк қуриш ғояси Якка шахс ёки тор доирадаги гуруҳ илгари сураётган ғоя кенг жамоатчилик тақдири билан боғлиқ бўлса ҳам у барибир ижтимоий ғоя бўлади. Масалан, бирор шахснинг ўз номзодини депутатликка қўйиш фикри.

Шахсий ғоялар одамлар ҳаётида қандай ўрин тутса, ижтимоий ғоялар жамият ҳаётида шундай аҳамиятга эга — жамиятни ҳаракатга ундайди, муайян мақсадга етаклайди. Масалан, «Янгисини қурмай туриб, эскисини бузмаслик» деган ҳикмат халқимизнинг узоқ ўтмиши давомида синалган. У янги уй қурмоқчи бўлган киши учун шахсий ғояни, янги кўприк қурмоқчи бўлган қишлоқ аҳли учун шу қишлоқ миқёсида ижтимоий ғояни ифодалаган. 1991 йилда Ўзбекистон мустақиллиги эълон қилинган, давлатимиз олдида «Қайси йўлдан бориш керак?» деган савол кўндаланг бўлган эди. Ўша пайтда бир республика бозор иқтисодиётига ўтишнинг «шок терапияси» йўлини, иккинчиси эса бироз пардозланган социализм йўлини, учинчиси бошқа бир йўлни маъқул топаётган эди. Президентимиз Ислам Каримов республикамиздаги ижтимоий-демографик (серфарзандлик, ёшлар ўртасида ишсизлик даражаси юқорилиги каби) ҳолатни, миллий қадриятларимизни (кексаларга, ночор ва ногиронларга, етим-есирларга меҳр-шафқат каби) эътиборга олиб, Ўзбекистон учун «янгисини қурмагунча эскисини бузмаслик» тамойилини давлат миқёсидаги ижтимоий ғоя даражасига кўтарди — у миллий ғояга айланди ва ислохотларнинг беш тамойилига сингдирилди.

Миллат тақдири билан боғлиқ ғоя **миллий ғоя** деб аталади.

Ижтимоий ғоя Ер юзидаги аҳолининг катта қисми, ҳатто барчасининг тақдири билан боғлиқ бўлиши ҳам мумкин. Бундай ғоялар **умуминсоний ғоялар**ни ташкил этади. Демократия, фуқаровий давлат, халқаро муаммо ва низоларни тинч музокаралар йўли билан ҳал этиш, атроф-муҳит мусаффолигини таъминлаш каби кўплаб ғоялар бугун умуминсоний ғояларга айланган. Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)нинг Мингйиллик саммитида Марказий Осиё учун долзарб бўлган учта ғояни халқаро миқёсга кўтарди, яъни уларни умуминсоний ғояларга айланиши лозимлигини асослаб берди. Биринчи ғоя — умумий халқаро хавфсизлик минтақалар хавфсизлиги-

га, хусусан, Афғонистондаги нотинчликнинг ҳал этилишига боғлиқлиги:

«Халқаро хавфсизлик ва барқарорлик муаммоси янги аср бўсағасида ҳамон жаҳон ҳамжамияти олдида турган энг асосий муаммолардан бири бўлиб қолмоқда. Фарқ фақат шундаки, эндиликда «совуқ уруш» асоратлари, хуружлари ўрнига тинчлик ва барқарорликка таҳдид соловчи куч сифатида халқаро террорчилик ва экстремизм, тажовузкор миллатчилик ва сепаратизм жаҳон сахнасига чиқмоқда.

Ўзбекистон БМТ фаолиятининг асосий тамойилларидан бири бўлган хавфсизлик яхлитлиги тамойилини тўлиқ қўллаб-қувватлайди.

Бугунги кунда минтақалар хавфсизлиги ва алоҳида давлатлар миллий хавфсизлигини таъминламай туриб, умумий халқаро хавфсизликка эришиб бўлмаслиги ҳаммага равшан.

Кимки қандайдир тор хавфсизлик қобигига ўралиб, бу Европа, Америка ёки бошқа бирон минтақага тааллуқли эмас, дея «ўзга» давлат муаммоларидан гўё четда туришга интилаётган бўлса, мавжуд воқеликдан тамомила йироқдир — бугун дунё мамлакатлари бир-бири билан узвий боғлиқ ва ажралмасдир.

Ҳаёт шунини кўрсатмоқдаки, алоҳида ҳудуд ёки давлатда давом этаётган урушлар, низолар, қарама-қаршиликлар аста-секин албатта бу доирадан чиқиб, можаролар гирдобига янги-янги ҳудудлар ҳамда кучларни тортиб олади, минтақалараро ва давлатлараро хусусият касб этади...

БМТ доирасидаги сиёсий чоралар билан бирга ҳозирданоқ Афғонистонда низолардан сўнги тинч ҳаётни ташкил этиш, уни иқтисодий ва ижтимоий тиклашга доир кенг кўламли дастур ишлаб чиқиш зарур».

Иккинчи ғоя — терроризм хавфсизликка таҳдид соловчи энг катта кучга айлангани ва унга қарши дунё миқёсида биргалашиб курашиш зарурати:

«Ишончим комилки, биз террорчилик ва экстремизмнинг айрим кўринишларига эмас, балки, энг аввало, террорчиларни ташкил этаётган, йўналтираётган ҳамда уларни энг замонавий воситалар ва қурооллар билан таъминлаётган йирик молиявий ва бошқа имкониятларга эга халқаро марказларга қарата биргаликда кураш олиб борган тақдирдагина унга қарши туришимиз мумкин.

Бу кучлар кимёвий, биологик ва бошқа оммавий қир-

фин қуролларини қўлга киритса, дунёда қандай вазият юзага келиши мумкинлигини тасаввур этиш қийин.

Шу жиҳатдан «Катта саккизлик» давлатларининг террорчилик фаолиятини молиялаш манбаларини йўқ қилиш тўғрисидаги келишувининг сўзда эмас, амалда бажарилиши муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур минбардан туриб, мен Европада Хавфсизлик ва ҳамкорлик кенгашининг Истамбул саммитида БМТ доирасида Террорчиликка қарши кураш халқаро марказини тузиш тўғрисида Ўзбекистон томонидан илгари сурилган ташаббусини қўллаб-қувватлашга даъват этаман».

Учинчи ғоя — экологик муаммоларнинг глобаллашуви:

«Минтақавий муаммолар мажмуига эътибор қаратилар экан, экологик хавфсизлик ва атроф-муҳит масалаларини четлаб ўтиш мумкин эмас.

Мен БМТ ва халқаро анжуманлар минбаридан Орол денгизи ҳавзаси муаммолари тўғрисида бир неча бор гапирганман. Орол муаммоси Марказий Осиё ҳудуди доирасидан чиқиб кетди ва жаҳоншумул аҳамият касб этмоқда. Унинг салбий оқибатларини бугунги кунда иқлим шароити, биологик мувозанатнинг ўзгаришида, аҳоли саломатлиги ва бўлғуси авлод генофондига таъсирида кўриш мумкин.

Орол денгизининг фалокати Европа учун, сайёрамизнинг бошқа ҳудудлари учун қандай хатарли ва кутилмаган оқибатларни юзага келтириши мумкинлигига кимнидир ишонтириш ёки буни исботлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ, деб ўйлайман. Ушбу муаммога бефарқлик қандай натижаларга олиб келиши барчага аён.

Экологик хавфсизлик соҳасидаги халқаро ҳамкорликка кўмак бериш, халқаро тузилмалар ва донор давлатларнинг молиявий маблағларини жалб этиш мақсадида БМТнинг Атроф-муҳит бўйича дастури ҳузурида Орол ва Оролбўйи муаммолари кенгашини тузишни таклиф қиламан».

Ғоя фикр сифатида тушунчалардан таркиб топшини юқорида айтган эдик. Қуйида бир қатор тушунчаларга изоҳ берайлик.

Глобаллашув — бирор давлат ёки ҳудудга хос хусусиятнинг давлатлар гуруҳлари, катта минтақаларга хос, ҳатто умумбашарий хусусиятларга айланиб кетиши, таъсир ўтказиш хусусияти пайдо бўлиши. Масалан, ўта ривожланган давлатлардаги автомобиллардан чиқади-

ган ва совутгичларда қўлланадиган газлар туфайли Антарктида устида озон қатлами тешиги кенгайиб бормоқда. Ҳолбуки у давлатлар асосан Ернинг шимолий яримшарида жойлашган.

Президент ўз нутқида Оролнинг саёзлашуви, Афғонистондаги можаро бутун инсоният тақдири билан боғлиқ муаммолар экани, уларни ҳал қилишда фақат шу минтақа давлатлари эмас, балки бутун дунё ҳамжамияти бош қўшиши лозимлигини 2001 йил 11 сентябрдан анча илгари далиллаб берган эди;

глобал муаммо (проблема) — ер юзидаги жуда кўп давлатларга алоқадор муаммо. Масалан, наркотик моддалар савдоси — у бир мамлакатда етиштирилади, иккинчи мамлакатда қайта ишланади, учинчи мамлакатда истеъмол қилинади;

глобал ҳамкорлик — жуда кўп давлатлар иштирок этадиган ҳамкорлик.

ҳалқаро террорчилик — бир неча давлатда фаолият кўрсатадиган, жуда кўп давлатларга таҳдид соладиган, Ернинг исталган бурчагида пайдо бўлиши мумкин бўлган қўпоровчилик;

экстремизм — давлатлар, элатлар ва бошқа ижтимоий гуруҳлар ўртасидаги муаммо ёки низоларни ҳал этишда мурасасизлик, зўравонлик, куч ишлатиш, террорчилик йўлинигина тан олиш. Масалан, миллий экстремизм — бир миллат томонидан бошқа миллатга нисбатан тажовузкор сиёсат, диний экстремизм — бир дин тарафдорлари томонидан бошқа дин тарафдорларини таъқиб этиш.

сепаратизм — айирмачилик, бир давлат ҳудудида яшаётган миллат ёки элатнинг ўзлигини сақлаб қолиш билан боғлиқ муаммоларни мустақил бўлиб ажралиб чиқиш воситасидагина ҳал этишга интилиш. Масалан, Канадада аҳолининг катта қисми француз тилида сўзлашадиган Квебек провинциясини (вилоятини) ажратишга уринувчи оқим;

ҳавфсизлик яхлитлиги тамойили — ҳеч бир давлат қўшниларининг ҳавфсизлигини эътиборга олмасдан ўз ҳавфсизлигини таъминлай олмаслиги. Содда қилиб айтганда, ўзбек халқининг «Қўшнинг тинч — сен тинч» мақолида ифодаланган тамойил;

демократик тараққиёт йўли — давлат ҳокимияти (қонунчилик, ижроия, суд ҳокимиятлари, маҳаллий бошқарув ҳокимиятлари) халқ хоҳиш-иродаси билан

(сайловлар, референдумлар йўли билан) тузиладиган жамият қуриш йўли;

дунёвий тараққиёт йўли — эътиқод эркинлиги, хусусан, диний эътиқод ҳуқуқи таъминланган, давлат ва дин бир-биридан ажратилган, жамият ҳаёти конституция асосида меъёрланадиган тараққиёт йўли;

клерикал тузум — давлат ҳокимияти диний тузилмаларга бўйсундирилган ёки умуман диний ташкилотлар билан алмаштирилган ижтимоий тузум.

мустабид тузум — ҳокимият айрим шахс ёки гуруҳ, партия томонидан эгаллаб олинган ва унинг манфаатига бўйсундирилган тузум. Масалан, XX асрда Чилидаги Пиночет тоталитар ҳокимияти, Германияда XX аср ўрталаридаги фашистлар диктатураси, СССРдаги коммунистик режим;

халқаро террорчилик ва экстремизм полигони — халқаро террорчилар ва экстремистик ҳаракатлар ўз жангариларини тайёрлайдиган, усулларини ишлаб чиқиб, синаб кўрадиган, бошқа мамлакатларга ёйиш учун база вазифасини ўтайдиган ҳудуд. 10 йилдан ортиқ давр мобайнида Афғонистон ана шундай полигон вазифасини ўтаб, афғон халқига азият, унинг қўшнилариغا нотинчлик туғдириб келди;

Опиум, героин — энг кучли наркотик моддалар; опиум — кўкноридан олинадиган модда, қорадори; героин — опиумнинг кимёвий йўл билан қайта ишланиб, шприц орқали қон томирига киритишга мослашган шакли. Опиум ва героин ишлаб чиқариш ва сотиш улкан даромад манбаи бўлгани, бу даромаднинг катта қисми эса халқаро террорчиликка йўналтираётгани учун ҳам ўта хавфлидир;

наркобизнес — опиум, героин, марихуана, наша каби наркотик моддалар савдоси билан шуғулланиш; уюшган жиноятчиликнинг энг мудҳиш ва хавфли тоифаларидан;

халқаро ҳамжамият — Ер юзидаги давлатларнинг бутун инсоният аслида бир тамаддун (цивилизация) эканини англаб етиб, халқаро ва глобал муаммоларни фақат бирга, ўзаро ҳамкорлик билангина ҳал этиш мумкинлигидан келиб чиқадиган муносабатлар. Масалан, Бирлашган Миллатлар ташкилоти, ЮНЕСКО, Европа Хавфсизлик ва Ҳамкорлик кенгаши (ЕХҲК) ва бошқалар халқаро ҳамжамият ташкилотларидир;

кимёвий, биологик ва бошқа оммавий қирғин қуро-лари — кўпроқ тинч аҳолини қиришга мослашган ҳарбий ҳужум воситалари. Кимёвий қурол — захарловчи моддалар; биологик қурол — оммавий касаллик келтириб чиқарувчи воситалар (микроблар каби). Оммавий қирғин қуролларига, шунингдек, атом, водород ва нейтрон бомбалари, оммавий ёнғин келтириб чиқарувчи, ўсимликларни қуритувчи (дефолиант) қуроллар ҳам ки-ради. Афсуски, оммавий қирғин қуролларининг янги-янги турларини топиш, борларини такомиллаштириш устида изланиш тўхтамаяпти;

«Катта саккизлик» — дунёнинг энг ривожланган саккизта давлати: АҚШ, Канада, Буюк Британия, Германия, Франция, Италия, Австралия ва Япония. Бу давлатлар раҳбарлари ҳар йилда бир марта учрашиб, иқтисодий муносабатлар масаласини муҳокама қилиб туришади;

саммит — давлат раҳбарларининг олий даражадаги учрашувлари. Бошқа учрашувлардан фарқли саммитлар глобал муаммоларга бағишланиши билан ажралиб туради;

стратегик барқарорлик — а) узоқ муддатли ва мустаҳкам барқарорликни таъминлаш; б) умуман, Ер юзида халқаро можароларга барҳам бериш;

эксперт гуруҳи — халқаро миқёсдаги муаммолар сабабларини аниқлаш ва ечим лойиҳаларини ишлаб чиқиш, олий даражадаги келишувлар ҳужжатларини тайёрлаш учун тузиладиган мутахассислар гуруҳи;

экологик хавф — яшаш муҳити, табиатнинг булғаниши ва бузилиши оқибатида инсониятга хавф келиб чиқиши. Сув ҳавзаларининг булғаниши, ҳавонинг булғаниши, тупроқнинг ифлосланиши ёки яроқсиз ҳолга келиши, табиий зоналар (ўрмонлар, ўтлоқлар, музликлар ва ҳ.к.) зарарланиши, ёввойи ўсимликлар ва ҳайвонлар дунёсига тажовуз ва бошқалар;

биологик мувозанат — миллион йиллар давомида табиий ривожланиш туфайли вужудга келган ўсимликлар, жониворлар ва табиий ресурслар ўртасидаги муносабатлар занжири. Бу занжирнинг бирор ҳалқаси зарарланса, табиатдаги мувозанат бузилиб, қайтариб бўлмас талофатлар юзага келиши мумкин. Масалан, айрим ўсимлик ва ҳайвон турларининг қирилиб кетиши ёки айримларининг ҳаддан зиёд кўпайиб кетиши. Чигиртка босиши, каламуш кўпайиб кетиши, қизил-

иштон, булбулнинг камайиб кетиши биологик мувозанат бузилиши намуналаридир;

авлод генофонди — одамзод ўз табиатини, яъни одамзодлигини сақлаб туриши учун зарур ирсий аломатлар мажмуаси. Генофонд бузилса, одамзоднинг соғлом авлод қолдириш қобилияти ишдан чиқа бошлайди. Генофонднинг бузилишини олдини олиш — тинчлик ва барқарорликни, атроф-муҳит тозаллигини сақлашни, оналар ва болалар тўғри овқатланишини талаб этади.

БМТнинг барча тизимлари — Бирлашган Миллатлар ташкилоти 30 дан ортиқ муассасалар, жамғармалар ва ташкилотларга эга (Ассамблея, Нью-Йоркдаги Бош штаб, ЮНЕСКО, ЮНИСЕФ, Халқаро валюта фонди, Халқаро тараққиёт ва реконструкция банки ва ҳоказо). Бу тизим Ер куррасида тинчлик, хавфсизлик, ҳамкорлик, қолоқликдан қутқариш каби вазифаларни бажаришга хизмат қилиши лозим.

БМТнинг механизмлари — халқаро можаро ва урушларни тўхтатиш, аҳолига хавф туғдирувчи омилларни бартараф этиш учун ҳукуматларга таъсир ўтказиш имкониятлари. Масалан, БМТ қўшинларини жойлаштириш, савдо-сотиқ соҳасида чеклашлар жорий қилиш. Улардан бири Президент И. Каримов нутқида тилга олган «тинчликка мажбур қилиш» механизмидир;

воқелик ривожига динамик мувофиқлаштириш — воқалар ривожланиши билан уларни ўрганиш ва уларга таъсир ўтказиш воситаларини мослаштириб бориш. Масалан, наркобизнес наркотик моддаларни тарқатишни янгидан-янги йўллариини излаётган экан, унга қарши курашувчи тузилмалар ва қарши курашиш чоралари ҳам мунтазам ривожлантириб борилиши лозим.

* * *

Энди, муҳтарам китобхон, яна миллий ғоя мавзусига қайтайлик.

Муайян миллат, давлат тақдирида ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган буюк ғоялар тарихдан яхши маълум.

Миллий ғоя билан қуролланиш айниқса миллат, халқ, давлат тарихининг ҳал қилувчи бурилиш нуқталарида жуда зарурдир. Жаҳон тарихидан маълум ми-солларга мурожаат этайлик.

1. XIX аср бошида Марказий Осиёда мавжуд бўлган учта давлатда учта сулола ҳукм суради. Худди шу даврда Россия, Англия каби империалистик кучлар бу ҳудудга босқинчилик кўзи билан қарай бошлаган, анчамунча тараддуд ҳам бошлаб юборган эди. Лекин бу уч давлат ҳукмронларидан ҳеч бирида на ўзаро иттифоқ ва бир ёқадан бош чиқариб ҳаракат қилиш ғояси, на тараққиёт, жумладан ҳарбий ислоҳот, ўточар қурооллар билан қуроолланиш ғояси туғилмади. Аксинча, Европадаги, айниқса, Россиядаги вазиятдан озми-кўпми хабардор кишилар мулоҳазалари армонлигича қолди. Масалан, «Ўткан кунлар» романида Отабек тилидан Абдулла Қодирий худди шу армонни ифодалаган. Оқибатда Россия империяси уч хонлик ва амирликни биринкетин осонгина босиб олиб, мустамлакасига айлантирди.

2. Шундан сўнг XIX асрнинг охирига келиб Туркистон ҳам иқтисодий қолақлик, ҳам сиёсий қарамлик зулматида қолди. Мана шундай шароитда миллатнинг илғор вакиллари **маърифат** ғоясини кўтариб чиқдилар. Ўлкамизда маърифатпарварлик ҳаракати бошланди. XX асрнинг 18-йилига келиб бу ҳаракат **истиқлол** ғоясини кўтаришга уринди. Аммо афсуски, ҳали халқ бу ғояларни ўзида сингдиришга тайёр эмасди. Шу сабабли юртимиз яна узоқ йиллар Москвага қарамлигича қолди.

3. Ҳиндистон XVIII асрда Англия мустамлакасига айланган эди. Ўз халқининг озодлигини кўришни орзу қилган Маҳатма Ганди, Жавоҳарлаъл Неру каби ҳинд ватанпарварлари **озодлик учун кураш** бошладилар. Буюк Британиянинг яхши қуроолланган армиясига қарши курашиш муваффақият келтирмаслиги, кўплаб аҳоли қирилиб кетиши мумкинлиги ҳамда, энг муҳими, қуроолли кураш Лондон ҳукуматига ҳарбий жазо ҳаракатларига йўл очиб беришини англаб, улар миллий озодликка эришишнинг ўзига хос ғоясига таяндилар. Бу — инглизлар билан савдо-сотик қилмаслик ва **итоат этмаслик** ғояси эди. Ганди намуна бўлсин деб, ҳатто ипини ўзи йигирган, ўзи тўқиган матодан кийим кийган. Сиртдан қараганда Гандининг тутган йўли жуда сусти эди. Лекин уни ҳинд халқи қўллаб қувватлагани, яъни умуммиллий ғоя даражасига кўтарилгани боис муваффақиятга олиб келди — 1949 йилда Буюк Британия Ҳиндистон мустақиллигини тан олишга мажбур бўлди. Қўқонда мухторият эълон қилган Туркистонлик

зиёлилар ҳам Москва билан тинч муносабатлар тарафдори бўлганлар, шунинг учун мухторият (яъни автономия) эълон қилишни лозим топганлар. Аммо шунга қарамай большевиклар уни қонга ботирган.

4. Иккинчи жаҳон урушида Германияга иттифоқдош бўлган Япония бу урушдан мағлубият билан чиқди, Хитой худудига жойлашган 1 миллионлик Квантун армияси асир олинди, СССРнинг ички худудларига сургун қилинди, ҳатто тарихда биринчи ва ҳозирча ягона ядро ҳужуми қурбони бўлган: Хиросима ва Нагасаки шаҳарлари устига атом бомбаси ташланиб, 1,8 миллион одам ҳалок этилди. Ишлаб чиқариш, саноат вайрон бўлди. Бир неча миллион долларлик зарра кўрди. Ана шундай шароитда япон халқининг лидерлари олдида «Бундан буён қандай йўлдан бормоқ керак?» деган масала кўндаланг бўлган эди. Улар Япониянинг табиий-жугрофий шароитини ҳисобга олиб, ўтган уруш якунларидан сабоқ чиқарган ҳолда, катта ақл-заковат талаб этадиган саноатни ривожлантириш ғоясини тутдилар. Бунинг учун ёш кадрларни тайёрлашга зўр бердилар. **Ўқиш, ўрганиш, касб-ҳунар эгаллаш** япон миллий ғоясига айланди ва у 20 йил ичида «мағлуб» давлатни энг ривожланган етти давлатдан бири даражасига олиб чиқди. Бугунги кунда Япония аҳоли жон бошига ички ялпи маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича ҳам, аҳоли жон бошига йиллик даромад бўйича ҳам дунёда энг юқори ўринлардан бирини эгаллаб турибди.

Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлига кирган экан, ҳар бир онгли одамда «У қандай йўлдан ривожланади? Келажакда қандай давлат бўлади? Иқболга интилиш-ку ҳар бир одамга ҳам, ҳар бир давлатга ҳам хос нарса. Лекин бунга эришиш учун қандай мақсадни қўйиб, қандай ҳаракат қилиш керак?» каби саволларни ўзига ўзи қўйиши керак. Акс ҳолда «қарамлик чангалзоридан чиқиб олган одам энди буёғига кўзни юмиб кетаверса ҳам бўлади», дегандай иш бўлади.

Ислом Каримов илгари сурган ва изчил амалга ошириб келаётган «Ўзбекистоннинг ўзига хос ва ўзига мос тараққиёт йўли бор!» шиорида миллий истиқлол ғоясининг пойдевори мужассам эди. Ўтган ўн йиллик мустақил тараққиёт тажрибаси асосида ана шу пойдевор устига миллий истиқлол ғоясининг биноси бунёд этилди.

Меъмориликда шундай усул бор — агар улкан ва

муҳташам бино қуриш ният қилинса, даставвал имкониятлар чамалаб чиқилади, сўнг мутахассислар лойиҳа-қидирув ишларини бажаришади. Ана шу ишлар натижаси ўлароқ қурилажак бинонинг тарҳи қоғозга туширилади. Лекин бундай тарҳ одатда катта китоб ҳажмида бўлиб, қурувчи-инженерларгагина тушунарли чизмалар, жадваллар билан лиқ тўла бўлади. Ҳолбуки, «баргларга тикилиб дарахтни кўрмай қолиш» мумкин. Шу боис тарҳ асосида қурилажак бинонинг макети тайёрланади. Макет қурилажак бинога гўё қуш парвоз қиладиган юксакликдан қараш имконини беради.

«Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласидан биз Ўзбекистонимизнинг келажagini тасаввур қила оламиз.

Яъни миллий истиқлол ғояси деб аталмиш мақсад-ният амалга ошишининг энг муҳим шарти — у чиндан миллий ғояга, умумхалқ ғоясига айланмоғи керак.

Бу ўта муҳим, лекин осон юмуш эмас. Нега дейсизми? Мана, бир мисол. Ҳеч бир ота ёки она ўз фарзандининг ёмон кўчага кириб кетишини, ўғри, ё қиморбоз, ё фоҳиша бўлишини истайдими? Йўқ, албатта. Лекин, минг афсуски, ўғри зоти ҳам, фоҳиша зоти ҳам, гиёҳванд зоти ҳам қирилиб кетганича йўқ. Гиёҳвандлик хуружи эса ҳатто зўраймоқда. Нега? Яратувчининг бир ҳикмати бўлса керакким, яхшилиқни ёйиш учун куч сарфламоқ лозим, ёмонлик эса ўзи ёйилаверади. Албатта, ҳамма жойда ҳам эмас. Бу ердаги аҳвол айнан экинзорни эслатади: маданий ўсимлик парвариш билангина авж олади, парвариш сусайган далани эса бегона ўт босади.

Ғоя қудрат касб этиши учун куч сарфламоқ лозим, меҳнат қилмоқ шарт. Бунинг номи — мафкура.

Миллий истиқлол ғоясини амалга ошириш учун ҳам куч ва меҳнатни — миллий истиқлол мафкурасини тақозо этади.

МУНДАРИЖА

<i>Аҳмаджон Мелибоев. Истиқлол меъмори</i>	3
<i>Ғайбуллоҳ ас-Салом. Ҷртада бегона йўқ</i>	11
<i>Эркин Воҳидов. Қийин ва шуқуҳли қисмат</i>	20
<i>Иброҳим Ғафуров. Яшашнинг таянч нуқтаси</i>	24
<i>Тоҳир Малик. Равнақ топгай Ватаним — онам</i>	36
<i>Усмон Азимов. Узоқ хайрлашувлар</i>	46
<i>Ҳалима Худойбердиева. Ягона оғоч бутуқлари... ёки мут- тасил ҳаракат</i>	64
<i>Анвар Обиджон. Юртни тинчлик ёритади</i>	72
<i>Хушид Дўстмуҳаммад. Фикрлаш ва ишлаш замони</i>	79
<i>Матназар Абдулҳаким. Миллийлик моҳияти</i>	84
<i>Бойбўта Дўсқораев. Бугунги дунё</i>	93
<i>Сувон Мели. Камолот — интилиш демақдир</i>	114
<i>Исмоил Шомуродов. Туташ тақдирлар</i>	125
<i>Абдулла Аъзамов. Тафаккур дарахти</i>	138

Маъсул муҳаррир: **А. МЕЛИБОЕВ**
Нашрга тайёрловчи: **А. АЪЗАМОВ**

МАЪНАВИЯТ ГУЛИСТОНИ

«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик
компанияси
Бош таҳририяти
Тошкент — 2002

Муҳаррир *Э. Маликов*
Рассом *К. Акчулаков*
Техник муҳаррир *Р. Бобохонова*
Саҳифаловчи *М. Атхамова*
Мусаҳҳиҳлар *Н. Мухаммадиева, Ю. Бизаатова*

Теришга берилди 22.12.2001. Босишга рухсат этилди 4.04.2002.
Бичими 84x 108^{1/32}. Таймс гарнитураси. Офсет босма. Шартли босма
табоғи 8,40. Нашриёт-ҳисоб табоғи 8,53. Адади 3000. Буюртма № 3040.
Баҳоси келишилган нарҳда.

**«Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси босмахо-
наси, 700083, Тошкент шаҳри, Буюк Турон кўчаси, 41**